

БЪЛГАРСКА РЕЧ

СПИСАНИЕ ЗА ЕЗИКОЗНАНИЕ И ЕЗИКОВА КУЛТУРА
Година XXIV 2018, книга 1

*Издание на Факултета по славянски филологии
при Софийския университет „Св. Климент Охридски“
съвместно с Фондация „Проф. д-р Максим Младенов“*

Университетско издателство „Св. Климент Охридски“
София 2018

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Надежда СТАЛЯНОВА (главен редактор), Неда ПАВЛОВА,
Андрей БОЯДЖИЕВ, Владислав МИЛАНОВ, Василка АЛЕКСОВА,
Радост ЖЕЛЕЗАРОВА, Георги МИТРИНОВ

РЕДАКЦИОНЕН СЪВЕТ

Ронел АЛЕКСАНДЕР (Бъркли), Хилмар ВАЛТЕР (Лайпциг),
Елеоноре КАЙЗЕР (Регенсбург), Евгения КАРПИЛОВСКА (Киев),
Павел КРЕЙЧИ (Бърно), Олга МЛАДЕНОВА (Калгари),
Малгожата Коритковска (Варшава), Елена УЗЕНЬОВА (Москва)

Настоящият брой на списанието е издаден с финансовата подкрепа
на фонд „Научни изследвания“
при Софийския университет „Св. Климент Охридски“

Адрес на редакцията
1504 София
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Факултет по славянски филологии
бул. Цар Освободител, 15
стая 176 А, тел, 02/9308 393

© Университетско издателство „Св. Климент Охридски“
ISSN 1310-733X

СЪДЪРЖАНИЕ

Професор д-р Борис Димитров Парашкевов – Василка Радева / 5
Невероятните превъплъщения на думите (Лексиконите на проф. Борис Парашкевов – Христо Стаменов / 7

БЪЛГАРСКОТО СЛОВНО БОГАТСТВО

От дума на дума ... или сродни ли са *спорт* и *перо* – Биляна Михайлова / 15
Лексикологични етюди 9 – Борис Парашкевов / 21
Занимателна фразеология – Яна Сивилова, Жана Желязкова / 27
За интерферентната изменчивост и семантичната адаптация на някои немски *nomina appellativa*, заети в българския с посредничеството на други славянски езици (интуиция и компетентност) – Борян Янев / 37
Словообразователна активност и семантични особености на названията на частите на човешкото тяло в немския и българския език (въз основа на „Kopf“, „Haupt“, „глава“) – Марийка Димитрова / 56

ОБЩЕСТВО И ЕЗИК

Размисли за някои езиковедски особености в Европейския съюз – Хилмар Валтер / 72
Народите: амалгама от езици, гени и обичаи – Иля Златанов, Палмира Легурска / 79
Агресивната лексика в онлайн медиите – Катерина Войнова / 86
Словотворчеството в компютърно опосредстваната комуникация – Биляна Тодорова / 92

ЕТНОКУЛТУРА И РЕЧ

Културни стереотипи в речевото поведение на българите – Неда Павлова / 101
Евфемизмите в българската традиционна култура и семантичната опозиция *свой – чужд* – Мария Китанова / 110
Концептът *разум/Vernunft* в немската и българската езикова картина на света – Христина Танева / 118

ПРЕВОДЪТ В КОНТАКТА МЕЖДУ КУЛТУРИТЕ

Интерференция и лексикална а(симетрия) в преводите между близкородствени езици – Радост Железарова / 130
„Културата и бахура“. Антитези и многозначност в превода – Диляна Денчева / 137
Чуждостта и сродяването на езиците в превода. Наблюдения върху преводната теория на Валтер Бенямин – Христо Станчев / 146
Преводачески дилеми: за името на един поет – Соня Андонова / 152
За обръщенията, титлите, званията и длъжностите при превода на филми за дублаж – Борислав Борисов / 154
Как да скрием пола на разказвача в преводен текст – Десислава Недялкова / 157
Индулгенции за преводача – Мария Пеева / 162
За точността при превода – Меглена Югова / 165
Вечеринка в колибата на Чичо Том – една глава, различни послания в превода – Мария Пилева / 166

CONTENTS

Vasilka Radeva – Professor Dr. Boris Dimitrov Parashkevov / 5
Hristo Stamenov – The Incredible Transformations of Words (The Lexicons of Prof. Boris Parashkevov / 7

ON THE BULGARIAN LEXICON

Bilyana Mihaylova – One Word Lead to Another... Or Are *Sport* and *Feather* Related / 15
Boris Parashkevov – Lexicological Notes IX / 21
Yana Sivilova, Zhana Zhelyazkova – Entertaining Phraseology / 27
Boryan Yanev – On Interference Variability and Semantic Adaptation of Some German Nomina Appellativa, Borrowed in Bulgarian via Other Slavic Languages (Intuition and Competence) 37
Mariyka Dimitrova – Word Formation Activity and Semantic Peculiarities of The Names of the Human Body Parts in German and Bulgarian (Based on “Kopf”, “Haupt”, “Head”) / 56

SOCIETY AND LANGUAGE

Hilmar Walter – Reflections on Some Linguistic Peculiarities in the European Union / 72
Ilya Zlatanov, Palmyra Legurska – Peoples: an Amalgam of Languages, Genes and Customs / 79
Katerina Voynova – The Aggressive Vocabulary in Online Media / 86
Bilyana Todorova – Word Creation in Computer-Mediated Communication / 92

ETHNOCULTURE AND SPEECH

Neda Pavlova – Cultural Stereotypes in the Speech Behaviour of Bulgarians / 101
Mariya Kitanova – Euphemisms in the Traditional Bulgarian Culture and the Semantic Opposition *One's Own and the Foreign* / 110
Hristina Taneva – The Concept of *Reason/Vernunft* in the German and Bulgarian Linguistic Picture of the World / 118

TRANSLATION IN INTERCULTURAL CONTACT

Radost Zhelezarova – Interference and lexical (a)symmetry in the translation between related languages / 130
Dilyana Dencheva – “Culture and the Black Pudding “ Antitheses and Polysemy in Translation / 137
Hrisro Stanchev – The alienation and relatedness of languages in translation. Observations on Walter Benjamin's translation theory / 146
Sonya Andonova – Translators' Dilemmas: About the Name of a Poet / 152
Borislav Borisov – On Titles (Mr./Ms./Mrs.), Ranks, Degrees, and Positions in the Translation of Movies for Dubbing / 154
Desislava Nedyalkova – How to Hide the Narrator's Sex in a Translated Text /157
Mariya Peeva – Indulgences for the Translator / 162
Meglena Yigova – On Accuracy in Translation / 165
Mariya Pileva – *An Evening in Uncle Tom's Cabin* – One Chapter, Different Messages in the Translation / 166

ПРОФЕСОР Д-Р БОРИС ДИМИТРОВ ПАРАШКЕВОВ

Проф. Борис Парашкевов посреща своята юбилейна годишнина като уважаван езиковед – германист, етимолог, българист, учен с признание у нас и в чужбина, заслужил преводач, изтъкнат университетски преподавател с ученици и последователи, наследили от своя учител траен интерес към лингвистиката.

С избора на филологическо образование в Софийския университет (1961–1964) проф. Борис Парашкевов подчинява творческия си път на своето призвание, а към немската филология го насочва стремежът за опознаване на езика и културата на други народи.

С дисертационния труд „Развитие на адективните наречия от най-старите паметници до Лутер“, подготвен и защитен в Лайпцигския университет през 1967 година, заявява интереса си към историята и развоя на немския език, за да се насочи по-късно към етимологията и сравнителните лексиколожки изследвания.

Специализациите в Лайпциг (1973) и Бон (1981–1982), където е стипендиант на Фондация „Александър фон Хумболт“, както и преподавателската си дейност в Хелзинския университет (1974–1982) и в щата Делавер (1989), Б. Парашкевов използва за опознаване на езика, културата и историята на страните, където пребивава. Познанията си използва по-късно при преводите от фински и главно от немски. За превода на романа „Сихуне египтянина“ получава отличителен знак „Калевала“ на Финландското министерство на културата (1987). Тясно свързани с преподавателската му дейност в Хелзинския университет и с интереса към скандинавските езици са подготовката и създаването на Катедрата по скандинавистика във Факултета по класически и нови филологии на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, на която проф. Б. Парашкевов е съосновател и първи ръководител (1991–1999).

Филолог по призвание, Б. Парашкевов чете лекции по история и историческа граматика (фонетика, лексикология) на немския език както в Катедрата по германистика на ФНКФ в Софийския университет „Св. Климент Охридски“, където е хабилитиран през 1979 год., така и като гост-професор в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. В научната си дейност изучава

контактите на българския език с други европейски (вкл. балкански и славянски) езици, което логично води до проблематиката на етимологията.

Научно-преподавателската дейност на Б. Парашкевов е убедително доказателство, че филологията не е курс по езиково обучение. Езиковедските изследвания изискват и надграждат езиковите знания и компетентност. Лингвистичният подход към езиковите факти предполага изучаване на историята, контактите, развоя и промените, настъпили в езика, които са свързани с историческата съдба на неговите носители. За популяризиране на германистиката в Югоизточна Европа проф. Б. Парашкевов е отличен с Хумболтова награда през 1994 год. Признание за научно-преподавателската му дейност у нас е удостояването му с Почетния знак на Софийския университет „Свети Климент Охридски“ със синя лента (2013).

По-широкият културоложки подход към носителите на чужди (други) езици проличава и в преводаческата му дейност чрез насочване към научна и научно-популярна литература като „История на Швейцария“ (Томас Майсен), „Финландия – от наченките до наши дни“ (Ингрид Бон), „История на Австрия – култура, общество, политика“ (Карл Воцелка), „Словения – от наченките до наши дни“ (Йоахим Хьослер), „Кратка история на Стокхолм“ (Ингрид Бон), „Прибалтийските страни. Естония, Латвия, Литва. От Средновековието до наши дни“ (Михаел Гарлев) и др. Сред десетките преводи особено място заемат произведенията на Аугусте Лехнер и Рудолф Щайнер, тематично свързани с историята, митологията, религията, философията и пр., които освен богати фоновни знания изискват и познаване на историята на немския език. Не случайно за превода на „Песен на нибелунгите“ Б. Парашкевов получава награда „Христо Г. Данов“ през 2006 г., а преводът на „Приключенията на Симплисисимус (Ханс Якоб Кристоф фон Гримелсхаузен), 1990 г. е с второ преработено и илюстрирано издание през 2013 г.

Богатата преводаческа дейност на учения свидетелства и за друга съществена страна на филологическия му почерк – интересът към българското словно богатство, вкл. към българските диалекти, израз на който са богатите по концепция и иновативни по структура лексикографски трудове (вж. тук *Невероятните превъплъщения на думите*). За широката читателска аудитория на страниците на „Българска реч“ Б. Парашкевов предоставя интересни, увлекателно и достъпно представени *Лексикологични етюди*.

В годината на своя заслужен юбилей проф. Борис Парашкевов е изпълнен с нови творчески планове и намерения, споделяни с колеги и приятели, които му пожелават здраве и бодрост, за да ги осъществява и да радва своите читатели.

Василка Радева

НЕВЕРОЯТНИТЕ ПРЕВЪПЛЪЩЕНИЯ НА ДУМИТЕ (ЛЕКСИКОНИТЕ НА ПРОФ. БОРИС ПАРАШКЕВОВ)

The article offers an overview of several specialized dictionaries authored by Prof. Boris Parashkevov over the past decade, some of them developing new genres in lexicography. This is done from the point of view of a typology of dictionaries. Central in most of the publications discussed is the etymological approach and they often surprise the reader with unsuspected connections between words. Special attention is given to B. Parashkevov's views on etymology and his contributions to lexicology and lexicography.

Key words: lexicography, etymology, etymological doublets, folk etymology, language contacts, Bulgarian

Тук, разбира се, не става дума за онези албуми, които по-старото поколение помни с носталгия от детството си, и в които се рисуваха красиви картинки и се пишеха добри пожелания. Нито за научното понятие в някои лингвистични теории, назоваващо лексикалната система на езика, която всеки един от нас носи в съзнанието си (*mental lexicon*) и която може да се противопостави на нейното непълно материално, хартиено или електронно въплъщение (*dictionary*). Става дума тъкмо за това последното, трето значение на думата *лексикон* – „речник“, което някои *лексикони* с основание определят като остаряло (напр. В. Радева, *Български тълковен речник*, София: „Изток-Запад“, 2012). Но точно така проф. Парашкевов обича да нарича своите книги, излезли през последните десетина години, които наистина са оформени като речници, в отделни статии подредени по азбучен ред.

Авторът на тези книги, който през тази година закръгля своята юбилейна осемдесетгодишнина, едва ли има нужда от представяне. Виден български езиковед, възпитаник на Софийския университет и на Лайпцигския университет, където е защитил докторат, автор на повече от двеста научни публикации и дългогодишен преподавател в Софийския университет „Св. Климент Охридски“, той е известен и на по-широката общественост от многобройните си медийни изяви по въпроси на езиковата култура, а също така и като изтъкнат и активен преводач. Неговата основна академична специалност са историческа граматика, история и диалектология на немския език – дисциплини, които освен в София е преподавал и в други университети у нас и в чужбина. Като много езиковеди, работещи върху чужд език, той обръща поглед и към родния език. Това никак не е изненадващо, то съвсем естествено се предизвиква от неизбежните съпоставки, спонтанни или нарочни, с родния език, както в лингвистичните занимания, така и при превода. Но при Б. Парашкевов интересът към българския език е особено подчертан. На него той посвещава много

време и сили в ежедневните си занимания и това до голяма степен е мотивирано от грижата му за езиковата култура у нас. Това личи и от тематиката и характера на книгите, за които тук сега ще се говори.

Основният интерес на Б. Парашкевов е насочен към лексиката, този особено занимателен аспект на езика, към който и неизкушените в езикознанието не са безразлични. Нашият автор се вълнува от живота, съдбата и миграцията на думите, от техните, по неговия собствен израз, „невероятни превъплъщения“. Това неизбежно включва и тяхната етимология. Оттук произтича още едно разширяване на научните му занимания чрез включването на голям брой езици. Б. Парашкевов впечатлява със свободното боравене с всички славянски езици, с повечето останали индоевропейски, включително старогръцки и латински, със съседския турски и през него към арабски и персийски, с фински (език, от който той превежда, наред с основния му немски), унгарски и т.н. Друг преход, който понякога му се налага да извърши, е от частното към общото теоретично езикознание, когато трябва да формулира и назове понятие, необходимо му за описанието на някое лексикосемантично явление. Нерядко му се случва да изкове нов термин или да предложи своя дефиниция.

Но нека сега да обърнем поглед към въпросните лексикони. Ето техния списък:

1. *Етимологичните дублети в българския език. Енциклопедичен речник на думи и имена с единно лексикално първоначало*, София: ИК „Емас“ 2008, 511 с. Рец. С. Павлова, *Български език*, 2009/1, 104–106 ; Т. Тодоров, *Съпоставително езикознание*, 2010/3, 109–112. *Малък речник на етимологични дублети*, В. Търново: „Слово“, 2014, 398 с. – съкратен вариант на (1).
2. Етимологичен и лексикосемантичен речник на немските словесни елементи в българския език. *Годишник на Софийския университет “Св. Климент Охридски“*, Факултет по класически и нови филологии, т. 97–98. София, 2008, 111–164.
3. *Отименна лексика в словника на българския език. Енциклопедичен речник на производни от собствени имена*, София: Изток-Запад, 2011, 404 с. Рец. В. Радева, *Българска реч*, 2012/1, 54–56.
4. *Корективен речник на чужди думи в българския език* (съавтор), София: УИ. „Св. Климент Охридски“, 2012, 173 с. – и онлайн <http://dictcorrect.com/>
5. *Народни етимологии. Думи и имена с вторична семантична и морфологична мотивация*, София: Изток-Запад, 2013, 285 с. Рец. Ст. Димитрова, *Съпоставително езикознание*, 2014/3, 110–115.
6. *Българска транскрипция на немски имена/Bulgarische Transkription Deutscher Namen*, София: Изток-Запад, 2015, 326 с.. Рец. Хр. Стаменов, *Съпоставително езикознание*, 2016/1, 94–99.

7. *От дума на дума... Занимателна лексикология*, София: Изток-Запад, 2017, 364 с. Рец. М. Ковачева, *Съпоставително езиковедие*, 2017/3, 90–91

(Списъкът на рецензиите не претендира за пълнота.)

Нека сега се опитаме да посочим някои общи характеристики на изброените по-горе книги. Това най-лесно може да се направи от гледна точка на типологията на речниците.

До немного отдавна лингвистите със структуралистична ориентация настояваха на разграничението между (лингвистичен) речник и енциклопедия. Това малко или много се вижда и в лексикографската практика, макар в различните културни традиции да съществуват и известни различия. Така например американските речници се отличават с по-голяма степен на включване на енциклопедични знания от британските. Говори се и за универсални речници, предлагащи всякакъв вид възможна информация.

С възхода на когнитивизма теоретичното разграничаване между лингвистично и екстралингвистично знание сериозно се подкопава. Интересно е, че в речниците на Б. Парашкевов, които все пак са лингвистични, се съдържа голям обем енциклопедична информация, а в подзаглавията на два от тях дори се съдържа определението „енциклопедичен речник“. Без да е заявен когнитивист, може да се каже, че нашият автор е в крак с когнитивистката мода. Това е свързано с неговите виждания за етимологията, за което ще стане дума по-надолу. А ако трябва да категоризираме разглежданите тук речници, те са *лингвистични със силен уклон към енциклопедичност*, универсалност.

Следващата основна двудялба е между едноезични и двуезични (преводни) речници. Лексиконите на Б. Парашкевов са *едноезични*. Те са речници на българския език, дори и тогава, когато се ограничават в лексика с небългарски произход (например, заемки от немски). За неспециалиста може да изглежда странно и това, че речници, в които изобилства езиков материал от множество други езици, се определят като едноезични. Този чуждоезиков материал обаче е приведен само в обяснението на заглавните думи, които функционират тъкмо в българския език, а и самите обяснения са на български, както подобава на един едноезичен речник.

Речниците се подразделят още и на общи (такива, които обхващат всички пластове на лексиката, независимо дали са кратки или с претенция за по-голяма пълнота) и специализирани (такива, които включват само някакъв сегмент от лексиката, обособен по някакъв признак). Речниците на Б. Парашкевов са от втория вид, те са специализирани и всеки един от тях включва думи, принадлежащи към някаква категория, изрично посочена в заглавието на речника. Това са (по реда на речниците): 1) думи, които са/имат етимологични дублети, 2) заемки от немския език, 3) производни от собствени имена, 4) чужди думи, които често се употребяват неправилно, 5) думи с вторична семантична

и морфологична мотивация, резултат на народна етимология. Случаят с последните два речника е по-различен и тях ще разгледаме отделно.

Съществува още една форма на специализация на речниците, която представлява принципно ограничение не по линия на словника, а по линия на вида информация, предоставена за заглавните (лематизирани) думи. Така например един речник може да дава само правописа и произношението на думите, без да тълкува значението им и да предоставя други видове информация (граматическа, етимологична и пр.). В това отношение лексиконите на Б. Парашкевов клонят към неспециализираност (разбирай, неограниченост само в един вид информация за думите), защото включват различен тип сведения: тълкуване на значението, етимология, там където е необходимо и стилистични и граматически сведения и др.

Речниците, както и цялата лингвистика, могат да се ситуират и по отношение на притовопоставянето: описателни (дескриптивни, фиксиращи състоянието на нещата) – предписващи (прескриптивни, нормативни, определящи кое е правилно и кое не). Бих определил позицията на проф. Парашкевов като мек прескриптивизъм. Той не само описва съществуващи форми и употреби, но се стреми да насочи читателя към правилната употреба и да го предпази от грешки. Така в своя „Етимологичен и лексикосемантичен речник на немските словесни елементи в българския език“ той въвежда предупреждения там, където немската заемка няма съответната употреба в немския език и евентуалното ѝ „връщане“ в немския език би довело до грешка, т.е. ситуация, която е частен случай на т.н. лъжливи приятели на преводача. Явно прескриптивен по своя замисъл е полезният „Корективен речник на чужди думи в българския език“, достъпен и онлайн, където той продължава да се допълва и коригира. Б. Парашкевов е основен съавтор в този колективен труд и подготвените от него статии носят отпечатъка на неговия стил и подход. Да не забравяме, че един от основните мотиви за създаването на всички тези речници е грижата за езиковата култура на българина. Без да бъде натрапчиво прескриптивен, Б. Парашкевов пледира за това всеки образован човек да си изработи по свой вкус един богат и съобразен с нормите идиолект, който да позволява успешно и пълноценно общуване според ситуацията, жанра и т.н.

Етимологията заема много важно, бих казал, централно място в езиковедските занимания на проф. Парашкевов от много време насам. Автор е на статии и етюди, които са принос към изследването на етимологията на българския език. Той има своите възгледи и разбирания за характера и мястото на етимологията и за това, как тя трябва да се прави. Нарича я най-популярната област на езикознанието. Под тази формулировка се крие осъзнаването на факта, че хората обичат да си задават въпроса „защо се казва така“. Това спонтанно води до явлението народна етимология, което може да се определи като любителско, непрофесионално, и в крайна сметка погрешно етимологизуване. Б. Парашкевов е особено критичен към професионалните занимания с

етимология. Това особено се отнася до етимологизиването на чуждите думи, въпрос по който той се е изказвал неведнъж. Речниците на чуждите думи, най-вече поради липса на място, но и не само заради това, понякога предлагат не само непълни, но и неясни и дори погрешни етимологии, които се пренасят от речник в речник. Като цяло Б. Парашкевов настоява на важноста на външните културно-исторически фактори, на контактите между езиците и културите, интересува се също и от конкретните измествания в семантиката на думите. Без всичко това етимологията не може да бъде пълна и да има обяснителна сила. Тези негови виждания намират реализация в изследванията му, на първо място в лексиконите.

Етимологични ли са речниците на Б. Парашкевов? Отговорът е, да но не само. Думата *етимологичен* присъства в заглавието на повечето от тях. Безспорно специален вид етимологичен речник е „Речникът на етимологичните дублети“, с добавката, че в него се разработва теорията на етимологичната дублетност и явлението се изследва в българския език. „Етимологичният и лексикосемантичен речник на немските словесни елементи в българския език“ пък е съчетание на етимологичен и тълковен речник, като в него има и елементи на речник на трудностите. Няма как да не е етимологичен „Речникът на отименната лексика“, където се анализира тъкмо произходът на лематизираните апелативи като производни от собствени имена. Книгата върху народните етимологии разкрива всеки случай на народна етимология чрез доказване на нейната научна несъстоятелност и посочване на вярната етимология. „Корективният речник“, без да е етимологичен, аргументира (не)правилността на една употреба най-вече от етимологична гледна точка. В книгата „От дума на дума ...“ връзките между веригите от думи, които се разглеждат, отново са етимологични.

В предговорите на две от книгите на Б. Парашкевов, тези върху етимологичните дублети и върху народната етимология, намираме не само характеристика на съответния речник и инструкции за неговото ползване, но и разработване на теоретични въпроси на етимологията. Така авторът предлага обособяването на голям брой видове етимологична дублетност, дължима на: застинали падежни форми и обособени форми за множествено число; различни степени на коренната гласна; наличие на българска дума и заемка с обща етимология; наличие на обратна заемка; свързано собствено и нарицателно име; съкратена и несъкратена форма; общност със съставки на сложни думи (това е случай на свързани дублети, по терминологията на автора). В своята рецензия Т. Тодоров възразява срещу признаването на дублетност в случаите на лексикализация на застинали граматически форми, като предпочита да ги види от синхронна гледна точка като словообразуване. Това само потвърждава съществуващите трудности в разграничаването между морфологичен и словообразователен анализ, от една страна, и чиста етимология, от друга, и, в крайна сметка, между синхрония и диахрония, особено в об-

ластта на словообразуването. (Виж по този въпрос например L. Bauer and R. Huddleston, *Lexical word-formation*, in: Huddleston, R. and G.K. Pullum (eds.), *The Cambridge Grammar of the English Language*, Cambridge University Press, 2002, 1621–1721, особено с. 1627–1628).

В предговора към книгата върху народните етимологии Б. Парашкевов предлага разграничение между три вида народна етимология: асоциативна, която протича дискретно и трудно се поддава на верификация; модификативна, при която има промяна на формата с цел пригаждане към позната лексикална единица; фономорфологична, свързана с морфологични преобразувания с цел адаптиране на чуждата дума към системата на езика приемник.

Единствено несвързан пряко с етимологията остава справочникът „Българска транскрипция на немски имена/ *Bulgarische Transkription Deutscher Namen*“. Той е и единственият двуезичен, преводен речник сред разглежданите тук. Междуезиковата транскрипция на имената е наистина в основата си преводачески въпрос. Той има и немалка значимост с оглед на ежедневната правописна и говорна практика, където се наблюдават голям разнобой, за да не кажем хаос, и несъобразяване с установените дотук правила. Като стъпва на постигнатото досега, на първо място на класическата книга на А. Данчев „Българска транскрипция на английски имена“ (1979, 4-то изд. 2010), Б. Парашкевов разработва принципните положения при двойката немски-български език, характеризира спецификата на немските собствени имена, като прави и съпоставки с български, дискутира и въвежда понятия (ендоними, екзоними, конгруенди, калки) и предлага справочна речникова част, включваща голям брой немскоезични собствени имена. Ще отбележа само и това, че авторът ратува за зачитане на спецификата и правилата на езика приемник и в този смисъл възразява например срещу несвойственото за българската графика и фонология предаване на дължината на чуждата гласна с двойни букви на български език (срв. *Аахен*, също и *уу* в английски думи и имена: *фаст фууд*). Новост в този речник е и обръщането на посоката в българско-немския индекс.

Лексиконите на Б. Парашкевов са публикувани като отделни книги. Четири от тях са включени в добре оформената поредица на изд. „Изток-Запад“, за което издателите заслужават адмирации. Едно изключение тук е „Етимологичен и лексикосемантичен речник на немските словесни елементи в българския език“, който е включен в Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Вероятното обяснение тук е незавършеният, предварителен характер на този труд: той разработва материал само от буквите А до В включително и може да се види като градиво за бъдещ такъв или подобен речник.

Според целевата група от ползватели, за която е предвиден един лексикографски труд, също може да се говори за различни видове речници. Като пример за такова категоризиране могат да се посочат т.нар. учебни речници,

предназначени за обучаващите се по съответния език. Нека да преформулираме въпроса така: лексиконите на проф. Парашкевов за специалисти лингвисти ли са предназначени, или за широката публика? Те строго научна литература ли са, или научнопопулярна? И тук отговорът като че ли не съпада само с едната алтернатива, а покрива и двете. Вече споменахме, че интерес към лексикалното богатство на езика имат както професионалистите езиковеди, така и неспециалистите в тази област, т.е. широката малко или много образована публика. Всяка от тези две групи читатели най-вероятно ще извлече различна по дълбочина информация от книгите на Б. Парашкевов. За професионалиста е важно това, че там ще намери както прецизни, научно издържани анализи, така и оригинални теоретични постановки. За масовия читател съществено е това, че ще задоволи своето любопитство и ще получи отговори на въпроси от типа на „защо се казва така“, че ще открие изненадващи и неподозирани връзки между думите, ще добие представа за техните странствия и превъплъщения. Тук опираме и до интригуващата и забавната страна на думите и тяхната история, представена най-добре в последната за сега книга на Б. Парашкевов „От дума на дума... Занимателна лексикология“, в чието заглавие виждаме едно приятно заиграване с фразеологизма „от дума на дума“. В тази книга авторът си поставя за цел да разкрие генетичната общност на привидно несъпоставими думи или на явно родствени, но семантично несъвместими словесни структури. Занимателността се крие тъкмо в изненадата на неочакваните връзки между думите. Ето само няколко примера за такива двойки или вериги от думи, поне някои от които будят усмивка: *батальон – батерия – абажур – дебат; биберон – бира; губерния – кибернетика; олигарх – олигофрен; автентичен – ефенди; консерватория – консервирам*. В същото време читателят получава пълна и строго научна информация за съдбата и превъплъщенията на тези думи, като навлиза дълбоко в езиковедски области като етимология, словообразуване и семантика. Статията за миналото деятелно причастие *изминал* (време, период) и миналото страдателно причастие *изминат* (път) може направо да влезе в учебник по български език със смисловото разграничаване на двете форми и с предупрежденията за възможни грешки. След дълго търсене в различни справочници и речници на значението на изчезналия диалектен глагол сякам, залегнал в наречието/модалната дума *сякаш*, намерих отговора тъкмо в книгата „От дума на дума ...“.

Извън разгледаните вече лексикони, но свързани с тях са книгите: *Етимологичните дублети в българския език*. София: „Народна просвета“, 1987, която е първообраз и теоретична подготовка за речника със сходно заглавие, и немскоезичният *Wörter und Namen gleicher Herkunft und Struktur. Lexikon etymologischer Dubletten im Deutschen*. [Думи и имена с еднакъв произход и структура. Речник на етимологичните дублети в немския език], Berlin/New York, 2004, издаден от престижното издателство Walter de Gruyter. С тях се родее и книгата „Немски елементи в говора на банатските българи“, Со-

фия: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2007, изследване, чийто лексикален корпус е представен като азбучно подреден речник на страниците: 21–23, 25–34, 38–207. (Рец. В. Радева в *Съпоставително езикознание*, 2008/1, 209–212.) Лексиконите на проф. Б. Парашкевов имат своите многобройни читатели и почитатели сред широката публика и сред специалистите езиковеди. Много от тях са представени и коментирани като новаторски, чрез създаването на нови жанрове в лексикографията, или като образцови представители на вече съществуващи видове речници в книгата на проф. В. Радева „Българска лексикология и лексикография“ (София: изд. „Изток-Запад“, 2017). Те са рецензирани в специализираните издания. Рецензенти и коментатори са единодушни в подчертаването на техните достойнства и изтъкването на солидната езиковедска подготовка на автора им, неговата прецизност и изчерпателност в анализите, енциклопедичните му знания, интересът му към езиковата личност и към езиковите контакти в техния културно-исторически контекст, и не на последно място, умението му да представя фактите по атрактивен и занимателен начин. Напоследък Б. Парашкевов публикува цяла поредица лексикологични етюди в сп. „Българска реч“, в които продължава своята детективска работа в безкрайното поле на думите. Занимават го и фамилните имена на българите и по-специално успоредиците от имена с еднаква семантична мотивираност от различен произход (български, турски, гръцки, арменски и др.), където отново се разкриват неподозирани съответствия.

От сърце пожелаваме на проф. Б. Парашкевов здраве, бодрост и творческа енергия, за да продължи да ни разкрива поезията на думите и изненадите, които се крият в тях.

Българското словно богатство

Биляна Михайлова, СУ „Св. Климент Охридски“

ОТ ДУМА НА ДУМА .... ИЛИ СРОДНИ ЛИ СА СПОРТ И ПЕРО¹

The article is dedicated to the etymology from its beginning in the Antiquity and the Middle Ages to the formation of the principles of scientific etymology in the 19th century. Examples of etymologies from these two stages are presented to illustrate the differences between their methodologies. Several interesting cases of Bulgarian words are analyzed which unexpectedly for the non-trained in the etymological art reader come from a common Indo-European etymon.

Key words: etymology, Bulgarian, Indo-European, loanword

Историята на звуковете, животът на думите, пътищата, по които се развиват техните значения са вълнуващо пътешествие, често с неочакван край. Това е и едно от любимите научни занимания на проф. Борис Парашкевов, чийто плод са няколко великолепни книги:

Етимологични дублети в българския език. (Народна просвета, София, 1987), *Етимологични дублети в българския език.* Енциклопедичен речник на думи и имена с единно лексикално първоначало (ИК ЕМАС, София, 2008), *От дума на дума... Занимателна лексикология.* (Издателство „Изток-Запад“, София, 2017), както и *Народни етимологии. Думи и имена с вторична семантична и морфологична мотивация.* Издателство „Изток-Запад“, София, 2013.

Затова бих искала да му засвидетелствам моето дълбоко уважение с тези кратки бележки за завладяващата, но и трудна наука, търсеща произхода на думите.

---

¹ Тази статия е вдъхновена от книгите на проф. Парашкевов, посветени на етимологичните дублети, и от разговорите ми с Яна Сивилова по темата, на която изказвам искрена благодарност.

Казват за етимологията, че е поезията на езикознанието². И действително тя е виртуозно и омагьосващо занимание, но все пак не бива да забравяме, че е наука със своите строги принципи. Нека ги припомним накратко, понеже именно въз основа на тях етимологията се превръща от художествено творчество в точна наука:

1. съблюдаване на звуковите закони;
2. анализиране на цялата дума и търсене на словообразователни съответствия;
3. надеждно обяснение на семантичното развитие.

Иначе резултатите биха наподобявали забавните и находчиви умотворения и обяснения на античните и средновековните етимолози, които изхождат от наличието на дълбока взаимовръзка между думата и това, което тя обозначава. Основната им техника е резюмирана от Кац: извеждане на дума X от език E от друга дума Y с близко звучене и свързана семантично положително или отрицателно от същия език E. (Katz 2010)

За пример ще посоча два прочути пасажа от Исидор от Севиля:

„Казват, че мечката (*ursus*) е наречена така, понеже оформя малките си със своята уста (*ore suo*), така да се каже *orsus*. Казват, че тя ражда малките си безформени и те се появяват на белия свят като парчета плът, които майката превръща в крайници, като ги ближе...“ (Isidor of Seville 2006: 252).

Тази етимология се основава на разпространеното през Античността и Средновековието вярване, че мечката е много сластолюбиво животно и бърза да роди малките си едва оформени, за да може отново да се радва на любовни ласки. То е фосилизирано във френския израз *ours mal léché*, буквално ‘недобре облизана мечка’, който днес се отнася до недодялан човек с грубо поведение, но в миналото е означавал ‘човек с груб външен вид’ или ‘нежелано дете’ (Trinquier 2009).

Ето и още едно интересно свидетелство за поетичния и морализаторски дух на ранните етимолози у Исидор от Севиля – обяснението на латинската дума *mors* ‘смърт’ от *morsus* ‘захапване’: „от захапването (*morsus*) на първия човек, който, отгризвайки ябълката от забраненото дърво, си навлича смърт“ (Isidor of Seville 2006: 243).

Съвременният етимологичен метод, утвърдил се в лоното на Младограматическата школа през XIX в., изисква много черен труд от страна на учения. Лингвистите вече не вярват във вътрешната връзка между думата и предмета, който тя означава, и работят по нова формула: сравняват X в езика E и Y в езика M, като ги извеждат от *Z от езика N, където знакът астериск показва, че Z е реконструирана праформа, а N е незасвидетелстван реконструиран език (праезик), чието съществуване предполагаме, за да обясним съответ-

---

² Проф. Петя Асенова често цитира тези думи на проф. Моско Москов.

ствията между формите от езиците Е и М (Katz 2010). Много е важно тези взаимовръзки да бъдат разбрани правилно, защото те обосновават смисъла на праезиковата реконструкция. Тя не е просто забавен ребус за решаване, самоцелна задача в духа на *l'art pour l'art*, а научен инструмент – формула, показваща ни съответствията между родствениите езици.

Вече е несъмнено, че гръцката дума за бог *θεός* (*theós*) не може да бъде сродна с близката по звучене и значение дума от индианския език нахуатъл *teo*. Изненадата е голяма: тя не е сродна дори и с лат. *deus*! Латинската дума за бог произлиза от индоевропейския корен **deu-* ‘небе; божество, бог’, който е дал начало и на българските думи *дивен* ‘чудесен, прекрасен’ (производна от стб. дивъ ‘чудо’), както и на приказните *диви* (БЕР I, Дукова 2015: 35)³. Съвсем изненадващо за нетренирания в етимологическото изкуство ум е, че с тях е сродна и думата *дъжд* < стб. дъждь. Тя е композит, образуван от ие. **dus-* ‘лош’⁴ и друга отгласна степен на същия корен *dyu-* ‘небе’ с първоначално значение ‘мрачно небе’ (БЕР I: 454)⁵.

Гр. *θεός* от своя страна се извежда от ие. **dʰéh₂s-* ‘бог; свещен, свещено място’. От същия корен произхождат латинските думи *fānum* ‘храм’, *feriae* ‘празнични дни’, *fēstus* ‘празничен, тържествен; радостен’, *fēstīvus* ‘празничен, весел, забавен духовит’ (поводите за тържества в Древния Рим разбира се са свързани с религиозни чествания).

И така става ясно, че следните думи и собствени имена имат общ индоевропейски етимон:

- фестивал* ‘1. преглед на постиженията в определен вид изкуство; 2. голям обществен празник’, от фр. *festival* ‘също’;
- фанатик* ‘екзалтиран защитник на някаква идея’ и *фен* ‘страстен почитател’ (Парашкевов 2008: 418);
- профан* ‘1. букв. човек, непосветен в тайнствата на божествената служба’;
‘2. прен. човек, който няма познания в дадена област, неспециалист’;
‘3. прен. невежа, прост човек’ от лат. *profānus* (образувано с префикса *pro-* ‘пред’) ‘който е извън храма, неосветен, непосветен, невеж’

Първият елемент в *теолог* ‘богослов’, *теология* ‘богословие’ и собствени-те имена *Теодор*, *Тодор*.

³ Проблематична е етимологичната връзка с див ‘нецивилизован’.

⁴ Същия компонент откриваме в множество заемки от типа на дисхармония ‘липса на хармония, несъответствие’, но също и в заетата от персийски през турски дума душман(ин) ‘враг, противник’, срв. перс. *dušmen*.

⁵ Тази толкова находчива етимология на Трубецкой и Ваян е оспорена от авторите на ЭССЯ (5: 195 – 6). с оглед на това, че не са известни древни наименования на дъжда като лошо време. Но тук става въпрос по-скоро за метонимичната връзка между мрачното небе и дъжда.

Друг интересен случай на лексеми от един праезиков етимон, които на пръв поглед нямат нищо общо по отношение на семантиката, а и са доста далечни по своя фонетичен облик, е този на унаследената от праезика дума *перо* и интернационализма *спорт*. Нека сега проследим пътешествието на думите и техните значения.

Първоизточникът на лексемата *спорт* ‘физически упражнения, които се правят системно’ е англ. *sport*, което през XV в. е засвидетелствано със значението ‘приятно прекарване на времето, забавление, игра’, откъдето се развива значението ‘забавление на чист въздух, основано на физически упражнения’. И в съвременния английски език съществителното *sport* пази значението ‘шега, закачка, забавление’, а глаголът – ‘забавлявам се, развличам се, шегувам се’. Тази форма произхожда от по-ранната *disport* (XIII в.) с елизия на първата сричка, което пък е заето от норм. фр. *disport* < стфр. *desport*, *deport* ‘удоволствие, развлечение’, девербативно образуване от стфр. *deporter*, *desporter* ‘забавлявам се, развличам се’. Старофренската дума е наследник на лат. *dēportō* ‘занасям, отнасям, пренасям’, което в народния латински е добило значение ‘развличам’ (CNRTL// *déporter*)⁶, образуван с префиксация от *portō* ‘нося, пренасям’. Очевидно е, че към латинския етимон на *спорт* в българския език принадлежат също *порт*, *порта* (Парашкевов 2008: 323–324) *депортирам* ‘изселвам принудително, изгонвам’, *рапорт* ‘писмено или устно служебно съобщение до висшестоящ служител или организация; донесение, доклад’ и т.н. Латинският глагол *portō* ‘нося, пренасям’ е по всяка вероятност деноминативен (от **porto/ā-*) и възхожда към ие. корен **per-* ‘отивам, преминавам; нося’ (de Vaan 2009: 482-3). Сроден е с гр. *πείρω* ‘пробождам, намушвам’, *πόρος* ‘проход, брод; преминаване, превозване’, *πορεύω* ‘доставям, набавям; докарвам’, гот. *faran* ‘пътувам, странствам’, *farjan* ‘пътувам’ и бълг. *поря* ‘режа шева на нещо зашито; прорязвам, цепя’.

Как обаче се развива семантиката на един корен със значение ‘отивам, преминавам, нося’, за да достигне до значение ‘рогово образуване върху кожата на птиците’? Оказва се, че загадката далеч не е толкова сложна. Една от хипотезите за произхода на думата *перо*⁷ я свързва с лит. *spaĩnas*, латв. *spāĩns*⁸ ‘крило’, стинд. *parñá-*, авест. *parəna-* ‘крило, перо’, стангл. *fearn*, англ. *fern*⁹ ‘папрат’ от ие. **por-no-* ‘крило, перо’ от същия индоевропейски корен

⁶ За семантичния преход срв. например *se distraire* ‘отклонявам се, отмествам се’ > ‘отмествам се, отбягвам нещо мъчително’ (<http://www.cnrtl.fr/etymologie/distraire>), което е калкирано в рус. *развлекать*, образувано с префикса раз- и влечь, срв. стб. влѣщи -влѣжж ‘влека, влача, тегля’ (БЕР VI: 150).

⁷ Сближаването с гр. *πτερόν* ‘крило’ от ие. **péh₂r₂* не изглежда вероятно от фонетична гледна точка, тъй като консонантната група *tr* не се опростява в г в праславянски.

⁸ Началното *s-* в балтийските форми вероятно е от контаминация с корена **sper-* ‘трептя’ (БЕР VI: 179). Вж. за тях Derksen 2015: 419.

⁹ Уогкинс предполага първоначална семантика ‘having feathery fronds’ (<https://www.etymonline.com/word/fern>).

**per-* със значение ‘лята’, което се е развило най-вероятно от ‘нося се (във въздуха)’.

В очите на съвременния читател резултатите от научната етимология понякога изглеждат като остроумни шеги, подобни на етимологичните опити на античните и средновековните автори. Не е ли изненадващо родството между думите *врачка* ‘гадателка, ясновидка’ и *реторика* ‘изкуството на красивото и убедително говорене’? Двете лексеми възхождат към индоевропейския корен **werh₁-* ‘говоря’, богато засвидетелстван в индоевропейския езиков ареал, срв. лит. *vardas* ‘име’, лат. *verbum* ‘дума’, англ. *word* ‘дума’, гр. *εἶπω* ‘говоря’, *ῥήτωρ* ‘оратор’, хер. *weriya-* ‘викам, назовавам, призовавам’. В старобългарския думата *врачъ* е засвидетелствана със значение ‘лекар, целител’, запазено например в рус. *врач* и словен. *vráč*¹⁰, както и в румънската заемка *vraci*, *vraciu*. В стари времена лечителите церяли хората с билки и заклинания и следователно изконното значение е било ‘баяч, заклинател’ (БЕР I: 183), което съвсем убедително се извежда от първоначална семантика ‘говоря’.

Впрочем лексемите *бая* ‘шепна тайнствени думи като помощ за излекуване, за премахване на болка’, *баяч* ‘човек, който се занимава с баене’ произлизат от друг индоевропейски корен със значение ‘говоря’: **b^heh₂-*, срв. гр. *φημί*, *φαμί* ‘говоря, казвам’, *φωνή* ‘звук, глас, вик, говор’, лат. *for*, *fārī* ‘говоря, казвам, известявам’, *fāta* ‘мълва, слава’, *fābula* ‘мълва, приказка, басня’, *fātum* ‘божие изречение, предсказание; предопределение, съдба; нещастие, гибел’, ‘стинд. *bhānati* ‘звуча, викам на висок глас, говоря’, арм. *ban* ‘дума, реч’. Първоначалното значение на този корен е съхранено в другите славянски езици, срв. например рус. *баять* ‘говоря, казвам’, чеш. *báti* ‘говоря, измислям’, пол. *bajać* ‘разказвам (приказки)’, диал. *баюкам* ‘говоря тихо и еднообразно’ (ЭССЯ I: 138 – 9, БЕР I: 38) и *басня* ‘кратка алегорична поучителна история’ (стб. *баснь* ‘баснословен разказ’). В старобългарския от корена **b^heh₂-* ‘говоря, казвам’ е засвидетелствана и още една производна лексема със значение ‘лекар, лечител’ – *балли* < **b^heh₂-d^hl-* (ЭССЯ I: 150). Очевидно е, че в българския език откриваме многобройни продължители на индоевропейския корен **b^heh₂-*. Редом с унаследените форми *бая*, *баяч*, *басня* в българския лексикален фонд са навлезли и *фонетика*, *фонология* и втората част на думи като *телефон*, *ксилофон* от гр. *φωνή*, както и *фабула*, *фамозен* и *фатален* от латинския и *фея* от фр. *fée* ‘фея, вълшебница’ (за последните четири лексеми вж. Парашкевов 2008: 420).

Следвайки научната линия на проф. Парашкевов, с това кратко пътешествие из историята на думите бих искала да събудя повече интерес у българския читател към етимологията, да припомня нейната сила да ни разкрива света на древните хора и начина, по който се развива човешкото мислене.

¹⁰ Много зловонно звучи днес предполагаемата връзка на тази руска дума с глагола *врать* ‘лъжа’.

БИБЛИОГРАФИЯ

- БЕР I, VI:** Български етимологичен речник. Том I. Том VI. София. 1971, 2002.
- Дукова 2015:** Дукова, У. Наименования демонов в българском языке. Москва.
- Парашкевов 2008:** Парашкевов, Б. Етимологични дублети в българския език. Енциклопедичен речник на думи и имена с единно лексикално първоначало. София.
- ЭССЯ 1, 5:** *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. Выпуск 5. Москва. 1974, 1978.*
- CNRTL:** Centre National de Ressources Textuelles et Lexicales, достъпено на 12.12.2017 г. на <http://www.cnrtl.fr/etymologie/d%C3%A9porter>
- de Vaan 2008:** de Vaan, M. Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages. Leiden – Boston.
- Derksen 2015:** Derksen, R. Etymological dictionary of the Baltic inherited lexicon. Leiden.
- Isidore of Seville 2006:** The Etymologies of Isidore of Seville. Eds. S Barney, W. Lewis, J. Beach, O. Berghof. Cambridge.
- Katz 2010:** Katz, J. Etymology (A Linguistic Window onto the History of Ideas). – In: The Classical Tradition, ed. Anthony Grafton, Glenn W. Most, & Salvatore Settis. Cambridge, 342–345.
- OED:** Online Etymology Dictionary, достъпено на 29.12.2017 на <https://www.etymonline.com/word/fern>
- Trinquier 2009:** Trinquier, J. “L’ours mal léché” : la reproduction de l’ours dans les sources antiques. – Schedae 2, 153–188. Достъпено на 15.12.2017 г. на <https://www.unicaen.fr/puc/images/preprint0202009.pdf>

ЛЕКСИКОЛОГИЧНИ ЕТЮДИ 9

1. Не е изненадващо дори филолози да повдигат въпроси относно наличието или отсъствието на скрити деривационно-etimологични зависимости между думи в нашия език. Оправдано е например човек да се запита в какво се изразява интуитивно долавяната взаимовръзка между съществителното име **юзда** и глагола **обуздавам**? В своя етимологически и правописен речник на българския език Ст. Младенов отбелязва, че думата **юзда** се използва вместо по-старата **узда**, пряк наследник на стбълг. ѱꙋѡда (с праславянска реконструкция *ōus-dhā- ‘що се туря в устата’). Иначе казано, съвременният гласеж **юзда** е получен чрез така нареченото прејотуване на остарелия облик **узда** (срв. аналогично **ябълка** от стбълг. ѱаѡлѡко покрай ѡѡлѡко).

С помощта на представката раз- от **юзда** е образуван модерен глагол **разюздам се** с адективирано минало страдателно причастие **разюздан** ‘разпасан, безпътен’, но първичната основа се пази в **обуздавам** – по-старинна префиксация с представката **об-**. Всъщност, доколкото глаголи ***юздам се** и ***уздавам** не съществуват, то както при **разюздам се**, така и при **обуздавам** терминът префигиране е употребен условно. При тях в действителност е приложен циркумфиксният словообразователен похват, състоящ се в съчетаването на представка и на глаголно окончание с (основата на) съществително име, срв. аналогичното образуване на глаголите **закотвям** или **заробвам** непосредствено от съществителните имена **котва** и **роб**.

2. Като остаряла и диалектна дума многотомният академичен Речник на българския език квалифицира **къошк** ‘предна, отворена, покрита част на къщата; лятна къща извън града, обикновено в лозе; покрита беседка, павилион’. Чрез тур. *köşk* ‘летен дворец, вила; павилион’ тя води началото си от перс. *kūšk* ‘палата; голяма къща с градина в края на града; павилион’. От турски ориентализмът е преминал не само във всички балкански езици, но чрез италиански и френски е източник и на англ. *kiosk* ‘павилион; вестникарска будка; телефонна кабина’. В Речника на новите думи в българския език (с автори Е. Пернишка, Д. Благоева, С. Колковска) англицизмът е регистриран у нас със съвсем модерно значение: **киоск** ‘терминал, разположен на обществено място (на летища, гари, в учреждения и др.), който осигурява достъп до определена информация, представена на компютърен екран’ като етимологичен дублет на **къошк**.

3. Една от най-новите английски заемки в български е изразът **копи-пейст**, отразяващ английския *copy and paste*, който се състои от две заповедни глаголни форми и означава ‘прекопирай и прехвърли’. Отнася се за текст или част от текст обикновено в Интернет, от който някой пишец се възползва, без

да цитира автора му. Всъщност за за това неправомерно деяние също важи старата максима, че под слънцето няма нищо ново. Тъй като по същество става въпрос за кражба на чужда интелектуална собственост, за такъв вид кражба в нашия език отдавна имаме цяло словообразователно гнездо, съдържащо както заемки, така и оформени от тях домашни думи. Най-използвани са глаголят *плагиатствам* ‘присвоявам си чужда интелектуална собственост’ с производните *плагиатстване* и *плагиатство*. Автентичен латински облик има означението за лицето, извършило плагиатство, а именно *плагиатор*, то обаче е претърпяло съществена семантична метаморфоза, понеже древните римляни наричали плагиатори крадците на чужди роби или на деца, което впоследствие продавали. Успоредно с *plagiator* в латински със същото значение функционирало деятелното име *plagiarius*, което на френска почва придобило гласеж *plagiaire*, но със съвременния смисъл на *плагиатор*. За самото действие плагиатстване във френски била образувана думата *plagiat*, която в релатинизиран гласеж дала началото на нем. *Plagiat* и рус. *плагиат*, а оттам и на бълг. *плагиат*. Проблемът е, че в нашата езикова практика този латинизъм се използва нееднозначно и от това възникват предпоставки за недоразумения. По френски, немски и руски образец у нас *плагиат* се употребява синонимно на *плагиатство* и *плагиатстване*.

От друга страна, по примера на лексикални структури като *делегат*, *депутат*, *кандидат*, *рenegат* думата *плагиат* се среща в относително широка употреба като деятелно име със значение ‘човек, който извършва плагиатство’. По този начин тя се е превърнала в конкурент на *плагиатор* и е намерила място дори в многотомния академичен Речник на българския език. Но освен това в речници на чуждите думи се привежда и трето значение на *плагиат*, развило се под влияние на двузначността на нем. *Plagiat*, а именно като означение не само за действието, но и за продукта, възникнал в резултат на плагиатстването. И тъй като в български друго резултативно означение с глаголна база *плагиатствам* няма, то на термина *плагиат* в смисъл на последица от плагиатстването би могло да се признае право на легално съществуване. С това предметно значение *плагиат* ще се запази в словообразователната парадигма на глагола *плагиатствам* наред с отглаголните имена *плагиатство* / *плагиатстване* и с деятелното име *плагиатор*.

На този фон като пример за сериозна словообразователна асиметрия при оформянето на коментирания парадигма и като евентуален източник на комуникационни несъобразности може да се посочи английският език. Латинското деятелно име *plagiarius* било застъпено в остарелия англицизъм *plagiary* ‘крадец’, от чиято основа са оформени производните *plagiarise* ‘плагиатствам’, *plagiarist* ‘плагиатор’, *plagiarism* ‘плагиатство’, тоест фактически с нито едно формално съответствие в български, руски, немски и френски.

Що се отнася до по-пълната етимология на латинизма *plagium* ‘кражба на чужди роби’, е редно да се добави, че той – общо взето – се смята за застъпник

на гърцизма *πλάγιον* ‘кражба’, форма за среден род на прилагателното *πλάγιος* ‘наклонен, изкривен; нечестен, коварен, лукав’, което като съществително означавало ‘измамник, мошеник’. По-рядко в етимологичните справочници като изходна база се определя латинското съществително *plaga* ‘примка, ловна мрежа’, което като че ли приляга по-добре към изконната ловна семантика на латинизма *plagium* ‘кражба на хора’.

4. Името на кристаловидния бледозелен, бял или жълт полускъпоценен камък **берил** е възприето от международната минералогична терминология, в която чрез лат. *beryllus* се опира на гръц. βήρυλλος. В Гърция минералът бил внесен от Индия ведно с наименованието си *vēruliya*, получено с метатеза от по-старо *vēluriya*, в което вероятно се отразява името на дравидския град Белур.

Покрай употребата на шлифования прозрачен минерал за направа на прозорчета по стените на мощехранителници и дарохранителници били установени неговите оптически свойства и така през 1300 г. се стигнало до използването му за изработване на първите очила. Свидетелство за това е фактът, че в съвременния немски език от средновисоконемското му име *b(e)rille* са се оформили две означения със статус на етимологични дублети: *Beryll* ‘берил’ и *Brille* ‘очила’. От друга страна, с персийско посредничество думата проникнала в турския език с облик *billür* ‘кристал’, към който възлиза остарялата, днес диалектна заемка **билюр** ‘кристал; (чаша от) кристално стъкло; стъклено топче (в Русе, Разград); зрителна тръба’. По името на минерала берил бил назван химичният елемент **берилий**, който се добива от берил, хризоберил и др.

С руско и немско посредничество в български е проникнало прилагателното **брилянтен** ‘бляскав’, застъпващо френското *brillant* букв. ‘блестящ’. То представлява лексикализация на сегашното деятелно причастие на глагола *briller* ‘блестя’, зает от италианския *brillare*, който в смисъл ‘блестя като берил’ етимологически бива възвеждан към името на берила. През 1900 г. френският парфюмерист Едуар Пино представил в Парижкото изложение козметичен крем, придаващ на косата лъскавина. С оглед на това негово свойство и въз основа на френското прилагателно *brillant* ‘блестящ’ той го нарекъл *Brillantine*, с което продуктът е известен до днес и в България – **брилянтин**.

5. В конкурса на радио „Дарик“ за 25 най-хубави български думи от м. декември 2017 година място намери и вълшебната думичка **благодаря**, на чието редовно използване майките отрано приучват деца си. От морфологично гледище тя застъпва първо лице ед. ч. на глагол за изразяване на признателност, който редом със славянския хвалитн се е появил в старобългарски – **благодаритн** като превод на гръцкия *ευχαριστώ* букв. ‘благодаря’. Негова първа съставка е префиксоидът *ευ-* ‘добро-, благо-’, съдържащ се в много други калки главно с религиозно съдържание: *благодарение, благополучие, благовоние, благоволение, благовестие* (последното като калкиран синоним на заемката *евангелие*). Втората съставка на гърцизма *ευχαριστώ* е сродна с

глагола $\chi\rho\acute{\iota}\zeta\omega$ ‘дарявам, подарявам’, източник впрочем на заетия *харизвам*. Освен това в съвременния български език следа от гръцката църковна терминология е *евхаристия* като означение за обряда приемане на светото причастие. Конкументните старобългарски образувания с *добро-* *добродарственн*, *добродарственъ*, *добродарни* са отстъпили изцяло място на *благодаря*, *благодарствен*, *благодарност*. По-долу ще бъдат представени съответствия на нашия глагол *благодаря* в повечето европейски и някои азиатски езици.

Старобългарският глагол *благодарити* е източник на руския *благодарить*, употребяван с винителна рекция: *я благодарю вас* ‘благодаря ви’. Благодарност обаче в руски обикновено се изразява с думичката *спасибо*. Тя е възникнала чрез срастване и съкращаване на израза *спаси Бог* в смисъл ‘Бог да ви пази’ (срв. българския поздрав *помози Бог*). Иначе казано, в руски *спасибо* и укр. *спасибі* се е получило деформиране с резултат, сходен на англ. *goodbye* ‘довиждане’, преформено по народна етимология от по-старо *God be with ye* ‘Бог да бъде с вас’.

В западнославянските езици благодарността се изразява по по-друг начин: на полски се казва *dziękuję (bardzo)* ‘благодаря (много)’, на словашки *dakujem (veľmi pekne)*, на чешки *děkuji (pěkně)*. Формалната близост на глаголите в трите езика фактически е свидетелство за това, че в основата им е залегнал немският глагол с инфинитив *danken* и първо лице ед.ч. *danke* ‘благодаря’. Често към тази глаголна форма се добавя адвербиално употребеното прилагателно *schön* букв. ‘хубаво’. Тази част от немската конструкция се възпроизвежда не само в чешки и словашки с *pěkně / pekne*, но и в унгарски *köszönöm szépen*, в сръбски и хърватски *хвала лепо* – все със значение дословно ‘благодаря хубаво’.

Немският глагол *danken* ‘благодаря’ е старинно производно от съществителното *Dank* ‘благодарност’, което също се използва за изказване на благодарност. Те имат генетично тъждествени и сходно звучащи съответствия във всички германски езици, например нидерл. *danken* и *dank*, в английски глаголът е *thank*, а съществителното се използва в мн. ч. *thanks (a lot)*. Съществителното се съдържа и в наименованието на северноамериканско-канадския празник *Thanksgivingday* ‘ден на благодарността’. В германските по произход скандинавски езици глаголът и думата звучат [tak], напр. швед. *tack (så mycket)* ‘благодаря (много)’. Любопитно е, че на благодарене в магазин с *tack* продавачът отговаря *tack tack*. Прието е германското съществително за изразяване на благодарност да се извежда етимологично от глагола, означаващ ‘мисля’, тоест немския *denken*, английския *think* и т.н. При това семантичното развитие на самото абстрактно съществително е протекло от мисълта, спомена за извършено благодеяние към израз на благодарност, признателност.

За поблагодаряване съседният на северните германски езици фински език има свое автохтонно изразно средство: глагол с инфинитив *kiittää* ‘изказвам благодарност’, като в смисъл на ‘благодаря’ се използва и съществително

телното *kiitos* или съчетанията *kiitoksia paljon / paljon kiitoksia* букв. ‘много благодарности’.

В латински съществували различни изразни средства за изказване на благодарност, но най-вече чрез глагола *gratulor gratulari* ‘поздравявам; радостно благодаря’ и съществителното *gratia* ‘благодарност’, *gratias agere* ‘поблагодарявам’. Съществителното *gratia* с аналогична функция се е запазило в испански и италиански: исп. *muchas gracias*, итал. *grazie tante* букв. ‘много благодарности’. В португалски се използва миналото причастие *obrigado / obrigada* ‘задължен; благодарен; задължена; благодарна’ на глагола *obrigar* ‘задължавам, принуждавам’ (унаследен от латинския *obligo obligare* ‘завързвам; обвързвам, задължавам’). Иначе казано, на португалски мъж благодари с *muito obrigado* ‘много съм благодарен, задължен’, а жена – с *muita obrigada*.

Общопотребяваната френска дума за изказване на благодарност *merci* е широко разпространена и в български. В книжката си „Из живота на думите“ (София, 1975) нашият уважаван езиковед и лексикограф Стефан Илчев коментира паралелната употреба на *благодаря* и *мерси* у нас, като илюстрира популярността на галицизма *мерси* с един анекдот от времето на Първата световна война. На т.нар. Южен или Солунски фронт двама български войници пленили ранен французин, повели го към нашите позиции и по пътя единият дори му дал да пие вода от манерката си. Французинът учтиво поблагодарил с *Merci*, което изумило българите. „Брях!“ – възкликнали те. – „Кога го пленихме, кога научи български...“

В основата на френската дума *merci* лежи друг латинизъм: *merces*, вин.п. *mercedem* ‘заплата, награда; възмездие’, а в средновековния латински също ‘милост, пощада’. С последното си значение, разширено до ‘благодарност’, съществителното *merci* се запазило във френски и легнало в основата на остарелия глагол *mercier* ‘изразявам благодарност’, изместен впоследствие от префигурирания *remercier* ‘благодаря’. По свой начин румънският език, източноромански наследник също на латинския, оформил глагол за изказване на благодарност. В първо лице ед.ч. той звучи *mulțumesc* ‘благодаря’ и е възникнал от поздравителния израз *(la) mulți ani* ‘за много години’, който адаптира латинския *ad multos annos* със същото значение.

След като вече беше отбелязано как се благодари на български, гръцки и румънски, редно е към тях да се добави албанският като четвърти балкански език. По устно съобщение от проф. Петя Асенова в него се използва изразът *të falem nderit*, който означава буквално ‘дарявам ти чест, отдавам ти чест’ и е в унисон с обстоятелството, че за албанците честта е основна морална категория.

Бърз поглед в духа на настоящото изложение се полага на ситуацията в турския език. В него съществителното *teşekkür* означава ‘благодарене, благодарност’ и освен самостоятелната употреба на множествената му форма *teşekkürler* ‘благодарности’ то се използва в съчетание с глагола *etmek* ‘пра-

вя', тоест *teşekkür ederim* 'благодаря' (букв. 'правя, отправям благодарност'). Както тур. *teşekkür*, така и персийското му съответствие *tashakkor* 'благодаря' застъпват арабизма *tashakkur* 'благодарност' с база *shukr* 'благодаря'. Този облик от своя страна е източник на тур. *şükür* 'благодарност; слава' в израза *şükür etmek* 'благодаря'. От турцизма *şükür* води впрочем началото си и българският разговорен възклик *шукер* 'слава Богу, най-после'.

Накрая в допълнение към европейската картина за изразяване на благодарност заслужава да бъдат добавени няколко екзотизма от Далечния изток: в японски – *arigato gozaimasu* (с база *arigatai* 'добър, полезен' и общ смисъл 'ценно, полезно ще ми е'), в китайски – *xìèxiè* (произнасяно [сиèсиè] и означаващо 'словесен поклон'), в монголски – *баярлалаа* букв. 'зарадвах се', в корейски *kamsahamnida* букв. 'правя благодарност', в хинди – *dhānyavad* и в урду *shukriyá*. За любезното им представяне дължа благодарност на специалистите от Центъра за източни езици и култури при Софийския университет „Св. Климент Охридски.“

ЗАНИМАТЕЛНА ФРАЗЕОЛОГИЯ

The text is dedicated to the 80th anniversary of prof. B. Parashkevov and his fruitful work in the field of etymology and lexicography. The authors present several etymologies of widespread Bulgarian phrases and their analogues in other European and Eastern languages. A special focus is put on their relation to folk stories, ancient and old literature.

Key words: *phraseology, etymology, fable, idiom*

През последните години проф. Борис Парашкевов публикува няколко лексикографски изследвания, в които съчетава постиженията на етимологията, семантиката и словообразуването, за да осветли историята, съдържанието и формите на редица думи и да посочи разнопосочните им развойни пътища, водещи до неочаквани резултати (Парашкевов 2017: 5). Плод на тези усилия са *Занимателна лексикология*, *Кратък речник на етимологичните дублети*, участието му в *Корективен речник на чуждите думи* и др.

Бихме искали да започнем тази статия, посветена на неговия юбилей, като припомним, че две лексеми, които през определен период са и терминологични названия – *идиом* и *идиот*, имат общ произход. И двете думи водят началото си от старогръцкото местоименно прилагателно ἴδιος ‘свой, особен, характерен’. Думата *идиот* (ἰδιότης) ‘особен’ се противопоставя на магистрат, т.е. обществено ангажирано лице, а отгук и на специалист. Постепенно се развива значението ‘незнаещ, обикновен човек, прост гражданин’ (Шантрен 1977). Фасмер смята, че тя е означавала също мирянин и е проникнала в руски като заемка от френски или немски език (Фасмер 1964). Вероятно отгук е заета и в български. Както сочат данните, за кратко думата придобива терминологичен характер, навлиза в медицината и първоначално се използва в значение ‘слабоумен или човек с изоставащо развитие в тежка степен, неспособен да говори свързано и да се грижи за собствената си безопасност’ (Джей Гоулд 1996: 188). Днес тя се употребява при неформално общуване, означава ‘глупав, тъп’ и се използва като универсална обида, за човек, който събужда раздразнението ни.

От своя страна думата *идиом* (стгр. ἰδιόμα) от същия корен е заета в западноевропейските езици през латинското *idioma*. Терминът се появява за първи път през XVI в. във френски и означава: 1) всички средства за изразяване в една общност, които съответстват на специфичния ѝ начин на мислене (граматиката); 2) диалект, говор (Робер 1985). На английски терминът е многозначен, като прониква от френски. Отбелязан е за първи път през XVI в. и може да означава: 1) форма на речта, характерна за определени народ или държава, диалект; 2) Идиом се използва и като синоним на *idiotisme* ‘идиотизъм’, факт,

който отразяват и нашите източници (Милев и др. 1978); 3) конструкция, фраза, специфична за определен език, или фраза, която се употребява, но не се подчинява на граматическите или логически правила; 4) характерна черта, особеност (Литъл и др. 1933).

Според Ст. Скорупка идиомът е израз, чието значение не може да бъде изведено от значението на съставлящите го елементи, докато фразите, употребени преносно, се тълкуват без проблеми от носителите на езика. Идиомът е по-тясно понятие от идиотизма, тъй като с последното название се обозначават и изразите, отличаващи се със своите граматически особености. Въпреки че са характерни за дадения език, че са непреводими и създават оригиналността на определена лингвистична система, фразите не спадат към класа на идиомите (Скорупка 1952: 154).

Дълги години професор Б. Парашкевов работи в областта на етимологията. След като с този обширен увод насочихме вниманието едновременно към произхода на словното богатство и към фразеологията, в изложението ни по-нататък ще представим няколко български фразеологизма и тяхната етимология. Тук разбираме термина *фразеологизъм* в най-широкото му значение – няма да се придържаме само към класа на идиомите, а ще включим устойчиви словосъчетания с преносна употреба и пословици. Освен да разширим познанията в тази област, която е много слабо проучена у нас, бихме искали да обърнем внимание и на нещо специфично. Смята се, че пословиците и поговорките, фразеологията като цяло и идиомите по дефиниция са непреводими. Дори да е така, сравнителният анализ налага и други изводи – между езиците, които са в контакт, съществува ако не превод, то заемане не само на лексикални единици, но и на фрази и сентенции. Някои от най-българските максими, смятани за определящи нашата народопсихология, се припознават и от други народи като свои, а разпространението им подкрепя възможността да бъдат интерпретирани и успешно присаждани в различен контекст. Известната българска пословица: *Преклонена главичка остра сабя не сече* има еквивалент в руски *Повинную голову и меч не сечет*, и в турски език *Eğilen baş kesilmez* (букв. Преклонена глава не се отсича). Тя е разпространена също сред казахите: *Иілген басты қылыш кеспес* (букв. Наведена/склонена глава сабя не я сече). Широката ѝ популярност на Изток провокира различни хипотези относно нейното възникване и разпространение. Една от възможностите е да предположим руско влияние върху тези източни народи, чиято историческа съдба е била свързана със съдбата на русите. Доминацията на руския език и култура през съветската епоха несъмнено поставя своя отпечатък върху паремиологичното богатство на казахския език и на редица други тюркски езици. В. Мокиенко свързва появата на пословицата с обичая (XII в.) князът да наказва своите дворяни за тежки провинения, като им отнеме управляваните от тях територии. Ако по-нисшестоящ нанесъл обида на някого, той бил предаван на милостта на оскърбения, който решавал неговата съдба (*отдавали „головой“*). През XIV–

XVI в. е съществувала практика нарушителят да бъде отведен в дома на засегнатия. Там след бой с пръчки той започвал да се кланя и да се разкайва, докато не чуе думите: „Преклонена глава сабя не я сече“ (Мокиенко и др. 2002: 67). По-късно тази формула придобива преносен смисъл и се превръща в пословица (пак там; по този въпрос вж. също и Желязкова, Колев 2018 под печат).

Постоянният контакт между културите води до непрестанно заемане на изрази – идиоми, поговорки или пословици, и до буквалния им превод от един език на друг.

Любопитен пример за двукратно калкиране е съвременното *замитам под килима*. Изразът се появява през последните години у нас и в останалите славянски езици като превод от английското *to sweep under the carpet*. В основата му лежи прозрачната метафора за прикриване на неудобните съдържания, без реално отстраняване на съществуващите проблеми. В малко по-различна форма същият фразеологичен израз е бил познат още по време на Българското възраждане: първоначално *сторя го мундералтъ* (Македонска 1966: 324–325), впоследствие *гудя (туря) под мундера*, калкиран от тур. *minder (hasır) altı etmek* букв. слагам под възглавката (рогозката). По традиция в миналото подът на мюсюлманския дом бил покрит с рогозка (*hasır* от ар. *ḥaṣīr*). Хората коленичили или сядали по турски върху нея. Хранели се в същите пози върху ниски масички (софри) или големи кръгли тепсии. Разговаряли, коленичейки в кръг, така протичал и учебният процес в медресетата. В османските държавни учреждения чиновниците също работели седнали по турски, най-напред върху рогозки, заменени по-късно с възглавнички (*minder* от ар. *minder*) (Уйсал 2015). Смята се, че фразеологизмът води началото си от разпространената в миналото практика кадията, който изпълнявал задълженията си в описаната поза, да изслушва просителите и после, нежелаяйки да придвижва и проучва техните тъжби, да ги подпъхва под нея или под мундера, където те престоявали дълго и потъвали в забрава (www.egitimsistem.com › DEYİMLERİN ANLAMLARI). В съвременния турски език е по-популярен по-старият вариант на фразеологичния глагол *hasır altı etmek*, като за синонима му *minder altı etmek* обикновено има препратки в речниците. Моделът се оказва продуктивен и днес „старата чиновническа практика“ е актуализирана с по-модерната „версия“ *sümen altı etmek*, в която културните реалии на Изтока са подменени със заемката от френски език *sümen* ‘подложка за компютър’ (ТРТ 2005: 1826).

В последващото изложение се насочваме към някои изрази, които се използват както у нас, така и в редица европейски езици. Тяхното разпространение често се дължи на антични източници, но нерядко зад тях се провиждат източни корени. „Тези хубави стари думи – пише Михаил Арнаудов – идат най-често от Изток. ... При еднакви обстоятелства там всеки си служи със същите изрази и същите сентенции, и със същата сигурност, защото всеки е бил в школата на същия майстор“ (Арнаудов 1996: 624).

Смята се, че пословицата: *напънала се планината и родила мишка* е възникнала от Езопова басня. Според Шански изразът се среща за първи път у Хораций: *parturient montes, nascetur ridiculus mus* (Шански и др. 2001). Англиският автор го използва в *De Arte Poetica*, когато прави препоръки относно началото на стихотворението, което не бива да звучи самохвално или като сляпо подражание, сякаш „планината започва да се напъва, за да роди смешна мишка“. През класицизма Лафонтен претворява идеята на френски в една от басните си (Лафонтен 2005: 135), но се смята, че фразата вече е била позната във Франция от творчеството на Рабле (Слатър 2000: 90). Най-ранната записана версия на баснята принадлежи на Федър:

Mons parturibat, gemitus immanes ciens,
eratque in terris maxima expectatio.
At ille murem peperit. Hoc scriptum est tibi,
qui, magna cum minaris, extricas nihil (Федър 1822: 237).

Той коментира значението ѝ като ирония към произнасящите напразни заплахи.

Фраземата е позната в редица европейски езици: рус. *Гора родила мышь*, тур. *Dağ <doğura doğura> fare doğurdu*, англ. *A mountain in labor (labored and) brought forth a mouse* (Am.). *The mountain /in labour/ has brought forth a mouse* (Br.), нем. *Der Berg kreisst und gebiert eine Maus/und eine Maus wird geboren*; фр. *La montagne accouche d'une souris*.

В края на XIX и началото на XX в. тя се разпространява у нас във фолклорна среда, тъй като Д. Маринов също я включва в своя *Басненик* (1894), разказвайки „приказките“, към които възхождат редица пословици. Според записаната от него версия в старо време планините умеели да раждат и селяните от полето решили да изпратят няколко възрастни мъже при Стара планина с молба да им роди ако не връх, то поне някакъв рид с гъста гора и извори, където да пладнува стоката им. Те били благосклонно приети и получили обещание, че желанието им ще бъде изпълнено. Когато пристигнали в уречения час, се чул силен грохот и стенание, планината ехтяла и бучала, но от нея изскочила само една малка мишка. Оттогава, види се, планините вече не раждат загубили това ценно умение (Маринов 1894: 105–8).

При проучванията върху произхода на фразеологичните изрази е трудно да бъдат разграничени народната и научната етимология. От една страна, тяхната образност провокира неволни асоциации у носителите на езика, които те лесно превръщат в етимологични легенди. Друга предпоставка е отклоняващата се природа на фраземите, при които има дефективност в семантиката или на морфологично и синтактично равнище. Нещо обичайно е изразите да се разглеждат изолирано, като авторите допускат изменения в рамките на отделните лексеми, от които са съставени, въз основа на народни етимологии,

контаминации, аналогия и фономорфологична вариативност (Мокиенко 1973: 21–34). Още повече, тук е неприложим най-важният принцип на научната етимология, а именно – системата от звукови съответствия. Често това води до поява на няколко еднакво приемливи хипотези за възникването на един и същ израз (пак там).

Неуместните асоциативни позовавания са определени сполучливо от проф. Б. Парашкевов като „научна“ народна етимология (Парашкевов 2013: 13), провокираща дилетантски и дори фантастични изяви, които компрометират етимологията като доста несериозно занимание (Парашкевов 2013: 9).

В славянската традиция фразеологизмът *хвърлям думи на вятъра/говоря на вятъра* се свързва с определени обредни практики. В. Ковал открива съответствие между фразата и напращането на вредоносна магия. Според него изразът може да се разглежда като евфемизъм, тъй като тук компонентът „думи“ е използван в значение ‘магическо заклинание, вреда’. Конкретната поява на фразеологизма дължим на съществувалия в миналото обичай да се хвърлят по посока на вятъра предмети, понеже се вярвало, че причиняват определени заболявания. Тези действия се съпровождали със заклинателни формули. Промяната в семантиката на фразеологизма според Ковал се дължи на постепенното архаизиране на подобни схващания и възприемането на ритуала като напразно усилие, което не носи очаквания резултат (Ковал 2011: 115–120).

Изразът е разпространен и в други европейски езици – рус. *бросать слова на ветер*, бел. *кідаць словы на вецер*, укр. *кидати (випускати) слова на вітер*, лит. *leisti žodžius vejais*, нем. *Worte in den Wind streuen*.

Без да се спира на възможността за обредна мотивировка, Тимошенко посочва, че *говоря на вятъра* е гръцка поговорка, включена в сборника на Зеновий (Zenobius I, 38): ἄνεμό διαλέγη. Същия израз откриваме в *Първо послание към коринтяните* на апостол Павел (14, 9): „Тъй и вие, ако не изговоряте с езика си разбрани думи, как ще се разбере това, що говорите? Защото ще говорите на вятър“. Негова най-ранна поява е може би в осма песен на *Одисея* (8, 408), където Евриал иска да изкупи вината си пред госта, подарявайки му меч и поднасяйки следното извинение:

*‘χαῖρε, πάτερ ὦ ξεῖνε: ἔπος δ’ εἶ πέρ τι βέβακται
δεινόν, ἄφαρ τὸ φέροισεν ἀναρπάξασα ἄελλαί.*

*„Страннико татко, прости! Ако аз съм ти някоя тежка
дума изрекъл, дано да я вятър безследно отвее!“*

(Превод: Г. Батаклиев)

Според Тимошенко в основата на посочения фразеологизъм е залегнала представата за разнасянето на словата от вятъра, който бързо изличава казаното, когато е дръзко или необмислено (Тимошенко 1897: 7).

Множество версии представят паремиялозите и относно произхода на израза: *Щом планината не отива при Мохамед, Мохамед отива при планината*. Той е разпространен в тур. *Dağ Muhammed'e gelmezse, Muhammed dağa gider*; нем. *Wenn der Berg nicht zum Propheten kommt, muss der Prophet zum Berg kommen*; англ. *If the mountain doesn't/will not come to Mohammed, Mohammed will go to the mountain*”, фр. *Si la montagne ne va pas à Mahomet, Mahomet ira à la montagne!*

Произходът на пословицата може да се изведе от легенда за пророка Мохамед, разказана от Франсис Бейкън, за чиято истинност няма доказателства; от анекдотите за популярния на Изток фолклорен герой Настрадаин Ходжа или от философията на религиозния мистицизъм.

Смята се, че в Западна Европа пословицата набира популярност, след като Фр. Бейкън я използва в есето си *За смелостта*. За да илюстрира своята теза за масовата публика, той разказва следната легенда: Мохамед обещал на последователите си да призове при себе си един хълм, за да проповядва от върха му. Когато не успял, той се обърнал към тях с думите: „Е, какво пък, щом хълмът не иска да дойде при Мохамед, Мохамед ще отиде при него“ (*If the hill will not come to Mahomet, Mahomet will go to the hill*) (Бейкън 1908: 51–2). През 1643 г. в свой труд английският теолог Джон Оуен използва фразата, като замества hill ‘хълм’ с mountain ‘планина’: *“If the mountaine will not come to Mahomet, Mahomet will goe to the mountaine”* (Оуен 1809: 182), след което тя се фразеологизира.

Други версии отнасят произхода на пословицата към източната традиция. Смята се, че тя датира от епохата на възникването на исляма. Изследователите я отнасят към онзи момент на уединение от живота на Пророка, когато той се отдава на пости и молитви в пещерата Хира на планината Нур в околностите на Мека. Една нощ той е посетен от архангел Джибраил, който му заповядва „Чети!“ . Така започва низпославането на Свещения Коран.

За източния произход на пословицата свидетелства близостта на израза със следния шеговит разказ за фолклорния герой Настрадаин Ходжа: Веднъж, когато той се представял за светец, съгражданите му от Акшехир го попитали с какво чудо може да докаже твърдението си. Настрадаин отговорил, че ако повика който и да е – камък или дърво, те ще дойдат (Йозджанар 2014; Боратав 2007: 268). В някои от версиите последователите му предложили да се обърне към палмата, която растяла наблизко. Тъй като след трикратна подкана тя не помръднала от мястото си, ходжата се изправил и казал: „Пророците и светците не са високомерни. Щом палмата не идва при мен, аз отивам при нея“ (Веселски 2017: 372).

Друг възможен източник е философията на религиозния мистицизъм и по-специално на бекташиството – религиозно-мистичен орден по името на неговия основател Хаджъ Бекташ Вели (Харманджъ 2006: 87). Популярен е следният анекдот от бекташияския фолклор: Един човек пожелал да изпита

дервиш на име Мехмед (Мохамед), който вършел чудеса, и се говорело, че можел да накара дървото (дъба – *meşe ağacı*) да дойде при него. Бекташията разбрал, че искат да му се подиграят и решил да даде урок на присъстващите. Обърнал се към дървото (дъба) и казал: „Дърво, ела!“ Дървото не помръднало. Повторил, уви нямало резултат. Потретил – не последвало никакво движение. Тогава той самият отишъл при дървото и казал: (В нашето учение най-важно/на почит е желанието/доброволността.) *Dağ gelmezse, abdal yürür* (‘Ако планината не дойде, абдалът/дервишът ще отиде’) // *Eğer ağaç bize gelmezse, biz ağaca gideriz* (‘Ако дървото не дойде при нас, ние ще отидем при дървото’) (https://www.hacibektas.com/index.php?id=bektasi_fikralari).

Откриваме тази пословица в един от текстовете на Рухи-и Багдади – средновековен османски поет от XVI в.: *yar gelmezse senin ruuna sen git yarin: Yürümezse nola dağ, ey gönül abdal yürür!* (Ruhî-i Bağdadî) „Ако любимата не дойде, на свой ред ти отиди при нея: Какво, ако планината не дойде/не потегли, о, сърце, дервишът ще потегли към нея!“ (Инан 2012: 73).

Бекташиството е единственият мистичен орден, добил популярност през османската епоха на Балканите. Силни са неговите връзки с къзълбашиите. Еничарският корпус по традиция принадлежал към бекташийския орден.

Имаме основания да смятаме, че в турския език вариантът на пословицата, в който е употребено името на пророка Мохамед, е по-нов и вторично възприет от европейските езици, тъй като в старите турски източници се среща единствено пословицата *Dağ yürümezse, abdal yürür*. Възможно е и, както обясняват някои турски изследователи, лексемата *abdal/derviş* „абдал – странстващ дервиш/дервиш, мюсюлмански монах, аскет“ от същата пословица да е заменена с по-понятната за европейците в онази епоха лексема *prophet* „Пророк“ или с името на самия Мохамед.

Смята се, че източни са и корените на друг фразеологичен израз. В много славянски езици се използва фразеологизмът *мъж под чехъл*, пол. *mąż pod pantoflem, pantoflarz*, рус. *он под башмаком* (или *под каблуком*), *подбашмачник* със значение ‘мъж, зависим (командван) от съпругата си’. Той се употребява също в нем. *unter dem Pantoffel stehen* и фр. *être sous la pantoufle de sa femme*.

Според А. Красноволски изразът *мъж под чехъл* идва от обичая младозенците да правят опит да се настъпват един друг след сключване на брака, за да удостоверят кой от двамата ще има надмощие в бъдещите отношения (Красноволски 1905: 75). Все пак тази версия за появата на фразеологичната единица не предвижда възможност съревнованието да бъде спечелено от мъжа, тъй като не са известни реципрочни фразеологизми за жена под чехъл или ботуш.

Според Ю. Кшижановски, полски фолклорист и специалист по стара литература, изразът е относително нов, в домашните източници се среща едва от XIX в., Съществува мнението, че води началото си от източния обичай победителят да се възкачва на коня си, стъпвайки върху гърба на сломения

враг (Кшижановски 1958: 558). В *С огън и меч* пан Хмелницки казва: „ако не му извиеш врата и по гърба му не се качиш на коня си, твоята сила нищо не струва...“ (Сенкевич 1974: 488).

Тук предлагаме фраземата да бъде разглеждана като резултат от метонимия, където чехълът да се възприема като синекдоха на жената по принцип (виж по този въпрос Ничева 1979: 189). Много по-убедително е, без да се предполага наличието на обичайна практика, да се счита, че изразът съдържа образна представа за надмощието на жената в дома, която и днес откриваме в преносната употреба на глагола *тъпча* някого ‘прен. държа в подчинение; покорявам, потискам’ и пр. Нека припомним, че в народното мислене е неподходящо съпругът да заживее в дома на невестата при нейните родители. За тези изключителни случаи се използва изразът *заврял зет*, който е хумористично обагрен. От друга страна, подобна перспектива се описва със следната пословица: *ще ми закачат забрадка връз капата* ‘за мъж, който живее в дома на жена си, няма да бъде зачитан, няма да ме почитат’ (ФРБЕ 1975). Това е още един пример за метонимично представяне на половете, макар и с друга, но характерна част от облеклото (Ничева 1979: 189). Близък образ откриваме и във фигуративния израз: *Честити обуца (чехли)*, който се отправя при раждане на дъщеря (пак там: 195). Върху подобна аналогия е изградено опасението, че българската територия ще бъде подчинена на руски ботуш (Срв. в *Бай Ганьо*: „А бе ти, Михале, малко на ботуш миришеш, че кой те знай?“ – Константинов 1894).

В това кратко изложение припомнимме някои любопитни подробности, свързани с произхода на фразеологични единици, използвани в българския език. Опитавме се да подберем такива изрази, които водят началото си от по-обемни произведения и са широко разпространени в Европа. Дори когато мотивировката в основата на съответните фразеологизми е неясна, те продължават да се използват и около тях се създават любопитни хипотези относно произхода им, което свидетелства за образните асоциации, предизвикани сред носителите на езика и специалистите, сред изкушените и неизкушените в науката.

БИБЛИОГРАФИЯ

Арнаулов 1996: Арнаулов, М. *Очерци по български фолклор*, т. 1 и 2. София: Изд. На БАН, 1996.

Бейкън 1908: Bacon, Fr. *The Essays*. New York: Charles Scribner’s Sons, 1908.

Библия 1992: Библия. София: Свети Синод на БПЦ, 1992. **Боратав 2007:** İstanbul: Boratav, Pertev Naili. *Nasreddin Hoca*. İstanbul: Kırmızı Yayınları, 5. baskı. – https://media.turuz.com/.../0232-Nesretdin_Xoca-Pertev_Naili_Boratav-2007-352s.pdf

Веселски 2017: Wesselski, A. Der Hodscha Nasreddin II. Band. – <http://www.gutenberg.org/files/54691/54691-0.txt>

- Джей Гоулд 1996:** Jay Gould, St. *The Mismeasure of Man (Revised & Expanded)*. New York, London: W.W. Norton & Company, 1996.
- Желязкова, Колев 2018:** Желязкова, Ж., Колев, И. Провербиални успоредици в казахския и в българския език. – В: *Азия и светът – взаимоотношения и взаимодействия – 2017*, под печат.
- Зеновий 1839:** *Paroemiographi graeci: Zenobius, Diogenianus, Plutarchus, Gregorius Cyprius*. V. 1. E. L. von Leutsch, F. W. Schneidewin (ed.). Göttingae: Vandenhoeck et Ruprecht, 1839.
- Инан 2012:** İnan, M. Akif. *Edebiyat ve Medeniyet Üzerine*. Ankara: Eğitim-Bir-Sen Yayınları. – http://www.ebs.org.tr/ebs_files/files/yayinlarimiz/edebiyat_medeniyet.pdf
- Йозджанар 2014:** Özcanar, Gözde. *Nasrettin Hoca Fıkraları*. Nesil Basım Yayın Gıda Ticaret ve Sanayi A.Ş. – <https://books.google.bg/books?isbn=6051623779>
- Ковал 2011:** Коваль, В. *Фразеология и народной духовной культуры: состав, семантика, происхождение*. Минск: РІВШ, 2011.
- Константинов 1894:** Константинов, А. *Бай Ганьо*. – <http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=169&WorkID=4684&Level=2>
- Красноволски 1905:** Krasnowolski, A. *Przełożenie mowy potocznej*. Cz. 1. Warszawa: M. Arct, 1905.
- Кшижановски 1958:** Krzyżanowski, J. *Mądrej głowie dość dwie słowie*. T. I. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1958.
- Лафонтен 2005:** La Fontaine, J. *Fables*. Paris: Maxi-Livres, 2005.
- Литъл и др. 1933:** Little, W., Fowler, H. W., Coulson, J., Onions, C. T. *Shorter Oxford English Dictionary on Historical Principles*. Oxford: Clarendon Press 1933.
- Македонска 1966:** Македонска, Цв. Турски фразеологични заемки в българския език. // *Български език*, кн. 4, 322–331.
- Маринов 1894:** Маринов, Д. *Басненик*. София: Печ. и литогр. Я. С. Ковачев, 1894.
- Милев и др. 1978:** Милев, А., Николов, Б. Братков, Й. *Речник на чуждите думи в българския език*. София: Наука и изкуство, 1978.
- Мокиенко 1973:** Мокиенко, В. М. Историческая фразеология: Этнография или лингвистика? // *Вопросы языкознания*, № 2, 21–34.
- Мокиенко и др. 2002:** Мокиенко, В. М. и др. *Школьный словарь живых русских словиц*. – СПб., „Издательский дом „Нева“; Москва: „Олма-пресс“. – <https://books.google.bg/books?isbn=5765415466>
- Ничева 1979:** Ничева, К. Пътища за възникване на фразеологизмите (Върху материал от българския език). // *Въпроси на съвременния български книжовен език. Изв. на Инст. за бълг. език*. Кн. XXIII. София: БАН, 181–214.
- Омир:** Омир *Ὀδύσσεια* на: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0135%3Abook%3D8%3Acard%3D385> (бълг. превод Г. Батаклиев, 1971).
- Оуен 1809:** Owen, J. *A Display of Arminianism*. London: Printed by R. Edwards, 1809.
- Парашкевов 2013:** Парашкевов, Б. *Народни етимологии*. София: Изток-Запад, 2013.
- Парашкевов 2017:** Парашкевов, Б. *Занимателна лексикология*. София: Изток-Запад.
- Робер 1985:** Robert, P. *Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*. T. V. Paris: Le Robert, 1985.
- Сенкевич 1974:** Sienkiewicz, H. *Ogniem i mieczem*. Warszawa: Państwowy Instytut wydawniczy, 1974.
- Скорупка 1952:** Skorupka, S. *Z zagadnień frazeologii // Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Językowej Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, Wydział I Językoznawstwa i Historii Literatury*, 4, 147–180.

- Слатър 2000:** Slater M. *The craft of La Fontaine*. London: The Athlone Press, 2000.
- Тимошенко 1897:** Тимошенко, И. Е. *Литературные первоисточники и прототипы трехсот русских пословиц и поговорок*. Киев: Тип. Петра Барского, 1897.
- ТРТ 2005:** *Türkçe Sözlük* (Тълковен речник на турския език). Ankara: Türk Dil Kurumu, 2005.
- Уйсал 2015:** Uysal, Yavuz. Hasıraltından Koltuk Sevdasına: Minder ve Koltuk. // *İnsan ve Hayat. Aktüel Kültür Dergisi*. 16.01.2018 [insanvehayat.com/hasiraltından-koltuk-sevdasına-minder-ve-koltuk]
- Фасмер 1964:** М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка, т. 1* (перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева), Москва, 1964.
- Федър 1822:** Phedrus. *Fabulae Aesopiae*. Londini: curante et imprimante A.J. Valpy, 1822.
- ФРБЕ 1975:** Ничева, Кети и др. *Фразеологичен речник на българския език*. Т. 2. София: БАН, 1975.
- Харманджъ 2006:** Harmancı, Esat, M. *A[pt]al'ın Velice Görünümü*. // *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi. Cilt 3, № 4, 77–90.
- Хораций Q.** Horatius Flaccus, *De Arte Poetica*. – <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0064%3Acard%3D125>
- Шански и др. 2001:** Шанский Н. М., Зимин В. И., Филиппов А. В. *Школьный фразеологический словарь русского языка. Значение и происхождение словосочетаний*. Москва: Дрофа, 2001.
- Шантрэн 1977:** Chantraine, P. *Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots*. Paris: Klincksieck, 1977.
- 16.01.2018 [www.egitimsistem.com › DEYİMLERİN ANLAMLARI]
- 16.01.2018 [https://www.hacibektas.com/index.php?id=bektasi_fikralari]

ЗА ИНТЕРФЕРЕНТНАТА ИЗМЕНЧИВОСТ И СЕМАНТИЧНАТА
АДАПТАЦИЯ НА НЯКОИ НЕМСКИ NOMINA APPELLATIVA,
ЗАЕТИ В БЪЛГАРСКИЯ С ПОСРЕДНИЧЕСТВОТО
НА ДРУГИ СЛАВЯНСКИ ЕЗИЦИ
(ИНТУИЦИЯ И КОМПЕТЕНТНОСТ)

Die Sprache gehört zum Charakter des Menschen.

Sir Francis von Verulam Bacon

The paper deals with interference variability and semantic adaptation of some German nomina appellativa

Key words: nomina appellativa, interference, semantic adaptation

Една от особеностите на лексикалния знак в неговата еволюция е изменчивостта. Тя може да засяга както формалната страна (плана на изразяване), така и съдържателната (плана на съдържанието, семантиката). Изменчивостта би могла да се отнася и до двете страна на езиковия знак, тогава става дума за пълна изменчивост. Интерес за нас представляват трансформациите в семантичния аспект, т.е. изменчивостта на езиковия знак по отношение на идеалната му страна. Когато наблюдаваме наличие на промени в семантиката на думата при заемането ѝ в друг език, ги означаваме с термина *интерферентна изменчивост*. Много често за нейната поява заслуга има някакъв друг език, който играе ролята на посредник в по-нататъшния път на лексемата. Заетите лексеми се адаптират семантично към лексикалния фонд на езика приемник (независимо дали са пряко или индиректно проникнали) и стават част от него. Върху „новите лексеми в езика приемник“ започват да влияят различни социо- и лингвокултурологични величини, наречени от Луи Йелмслев конотатори. Самият Йелмслев споделя, че „някои измежду тези конотатори могат да са свързани с дадени системи на семиотични схеми, други с дадени системи на семиотични употреби, трети и с двете. Това не може да се знае предварително, тъй като може да зависи от ситуациите. За да цитираме само някои изглеждащи крайни възможности, невъзможно е да се знае предварително дали даден образ (словата на даден индивид спрямо словата на друг) представлява само специфична употреба, а не същевременно и специфична схема (която може би се различава съвсем малко от другата, но все пак се различава), или дали даден национален език представлява специфична лингвистична схема

или в опозиция на друг национален език – само специфична употреба, докато схемите на двата езика са идентични...” (вж. Йелмслев 1971: 149).

В лексикално отношение своеобразна проява на езикова интуиция в ди-ахронен аспект и езикова компетентност в синхронен е заемането на чуждо-езикова лексика и адаптирането ѝ към интра- и екстралингвистичните особености на приемащия език.

Става въпрос за преход на лексикален материал от един език в речниковия състав на друг език вследствие на контакти между тях или чрез други езици посредници. Както се знае, причините за лексикалното заемане могат да бъдат външни и вътрешни. При външните причини носителите на езика проявяват своя езиков усет в параметрите на по-тесните политически, икономически и социални отношения с други чуждоезикови общности. Това чувство, този усет за езика са се проявили и се проявяват в необходимостта за означаване с чужди лексикални единици на новопоявили се за субкултурата предмети, явления и процеси. Това важи с особена сила за наименования на реалии в различни направления на науката и техниката, където заемките играят ролята на нормативни термини.

Заимстването на лексика между различните езици представлява задължителен и изключително важен процес в историята на речниковия състав на всеки национален език през различните етапи на неговото развитие и кодифициране. Тук е моментът да припомним, че в някои случаи заемането на чуждоезиковата лексика може да се окаже в по-тесен смисъл като *семантично*. Т.е., когато говорим за по-общото *лексикално заемане* (проява преди всичко на езикова компетентност) от чуждия език, лексемата навлиза със своето значение и със своята специфична форма, като в този процес са налични фонетични промени спрямо звуковите принципи на приемащия език. Семантичното заемане е проява на езикова интуиция и се свързва преди всичко с калкирането. Друга негова проява обаче е приемането на чуждоезиковата дума с нейното значение, като е налице морфологично адаптиране към граматичната система на приемащия език.

Според Б. Янев „немецките слова, которые проникали в славянские языки, адаптировались собственным способом к новым языковым системам и моделям. Некоторые из заимствованных слов сохраняют свою семантическую структуру, другие изменяют их в 2 основных направлениях – расширении или сужении. Участие таких заимствованных слов в устойчивых словосочетаниях в славянских языках также неодинаково. Тот факт, что количество слов немецкого происхождения в лексике польского, русского и болгарского языков относительно велико, объясняет наш выбор иллюстративного лексического материала этих 3 языков. Чешский, сербский и другие славянские языки известны своим сильным пуризмом, поэтому количество иностранной лексики, включая слова, заимствованные из немецкого языка, в этих языках ограничено. При этом немецкие заимствования засвидетельствованные, например, в

болгарском языке (по указаниям этимологических словарей) являются как непосредственные и заимствованиями через польский и русский языки“ (Янев 2005: 192).

Обект на изследване в настоящата статия са някои немски заемки в българския език, чийто път за проникване е индиректен – чрез посредничеството на други славянски езици, които преди нас са приели немската дума в речниковия си фонд, откъдето пък тя – видоизменена фонетично, обогатена, ограничена или раздробена семантично, исторически и културно обременена – преминава в българския лексикон. Най-голям брой думи в този аспект имат за посредник руския и полския език, което логически се обяснява от близките взаимоотношения между съответните страни и народи. През руски в български език попадат около 75 % от опосредствано заетите немски думи. Този факт се обяснява с изключителната роля, която изиграват руският език и руската култура по време на Българското възраждане и след Освобождението. Тези заемки обхващат разнообразни области от бита и културата, особено значителен е броят им в сферата на военното дело – *кител, ефрейтор, фелдфебел, гилза* и т.н. Други субстантиви – като *шлейф, раница, ширма, вафла, бутерброт, швейцар* – не са преминали от немски директно в руски, а с посредничеството на полския език. Става въпрос за заемки от различни области – *винт, пачка, будка, рицар, цел, цех, пантоф*, и разбира се, и тук е голям делът на думите от сферата на военната терминология – *генерал, рота, офицер*. В чуждоезиковия лексикален фонд на езика ни други славянски посредници за немски лексеми са чешкият език – *грош, крона, кнедли*, и сръбският (както и хърватският) език – *ким, цигла* и др.

Специално внимание заслужават думите *картоф* и *гешефт*, тъй като те се срещат и в славянските езици посредници, но пътят на тяхното проникване в българския език не може да бъде определен еднозначно. Що се отнася до материалната обвивка на думата *картоф* в български език, етимолозите са единодушни, че в случая *румънското* посредничество е изиграло своята роля. При думата *гешефт* влиянието на румънския език се изразява само по отношение на конотация на думата в двата езика, което е резултат от близката съдба и балканския манталитет.

Присъединяваме се изцяло към становището на Борис Парашкевов, според когото „от етимологично гледище реалните немски заемки са доста малко, напр. *грунд/грунт, гилдия, гилза, глани, зала, лагер*, словообразователно адаптираните *будка, рамка* и др., възприемани по различно време, често с (полско-)руско посредничество, невинаги с адекватна, еднаква или запазена семантика (срв. *мундир*, преживяло разцвет в руски, както и романско-немския военен термин *рота*)“¹. При голяма част от т.нар. „германизми“ става въпрос за „интернационални думи или термини (*агент, група, кавалер, тракт* и т.н.,

¹ <http://procedures.uni-plovdiv.bg/docs/procedure/336/11513228511281719226.pdf>, с. 4.

галицизмът *мари*), в това число интернационализираните *блок* (долнонемско-нидерландска и английска дума) или *лавина*. Сред привежданите съчетания идиоматични са примерно тези с *грош*, които на немски са непреводими с Groschen. Сред тях попада *дори през куп за грош*, преосмислено по народна етимология от *прескуп за грош*, всичкото, топтан за един грош². Една част от съчетанията са колокационни и именно при тях е важно да се показва дали на немски (а и на всеки друг език) са буквално преводими. Други са възпроизведени или калкирани от немски: виенски шницел, еолова арфа. ... думата *банка*, 'стъкленица' лексикографските справочници поставят – омонимно или полисемно – редом с многозначната *банка*. Нем. Bank няма значение на *съд*, *съдинка* (банка с това значение се смята за полско творение). Немската композиция Blutbank = бълг. кръвна банка означава център за съхраняване на банки с кръв, наричани на немски Blutkonserven...²

Пътят на включените в изследването лексеми е проследен с помощта на етимологичните речници на условно обособените в това изследване три езика – изходен немски, славянски посредник и заемащ български. Семантичната структура на разгледаните лексикални единици ексцерпираме от тълковните речници и речниците на чуждите думи на трите езика, както и от двуезичните речници. Включените в това изследване думи се разпределят в 8 групи, при всяка от които лексикалните единици са разпределени в три колони – първата е на немската дума и нейната семантика, втората включва славянската дума и нейните значения (когато са посочени два славянски езика – полски и руски, означава, че думата преминава от полски в руски, а не е директно зета от немски или само от един от двата славянски езика), докато третата колона показва българската лексема и нейния семантичен обем.

I група думи – при тях не се откриват съществени разлики между значенията на думата в трите езика – изходния, славянския език посредник и заемащия български.

das Butterbrot	руски – бутерброд	бутерброд
Филия хляб с намазано върху нея масло.	Парче хляб с масло, кашкавал, колбас и др.	Филия ог хляб, намазана с масло.
die Waffel	руски – вафля	вафла
Обикновен сладкиш от леко тесто и крем.	вафла	1. Тънка подсладена кора, изпечена между метални форми или плоскости; 2. Сладкиш от такива кори с пълнеж.

² Пак там, с. 5.

der General	полски-general	генерал
генерал	1. генерал 2. истор. Съдебен изпълнител 3. Генерал в църковен орден 4.Генерален старейшина – кралски чиновник, управлявал няколко града 5.Управленческа структура на провинция <u>руски – генерал</u> генерал – воен.	Висш военен чин с 4 степенни: генерал-майор генерал-лейтенант генерал-полковник армейски генерал

der Gefreiter	руски – ефрейтор	ефрейтор
Войник, военен след редник.	Второто по реда на старшинството звание на войника, също войник, носец това звание.	Войник с един чин по-ви- сок от редник.

der Kittel	руски – китель	кител
Рубашка, работна пре- стилка, работно облекло.	Униформена куртка с военна кройка.	Лятна бяла офицерска куртка.

der Ziegel	ср. и хр. – cigla	цигла
Керемида, цигла (по-рано откриваме и значение тухла, което днес вече не се използва).	Цигла, керемида	Плоска керемида

die Schublehre	чешки – supler	шуплер
Техн. шуплер, шублер – за измерване на дебелини.	Измервателен уред	Уред за измерване дебе- лината на оси, ширината на отвори и др.

Независимо че в тази група семантиката на думите в трите езика се припокрива, отново се забелязват някои особености. Думата „das Butterbrot“ като немски комозитум се състои от думите „Butter“ (хляб) и „Brot“ (масло). Този факт е въздействал пряко върху нейното значение – „филия хляб с масло“, което в български (независимо от лексикографските данни) и руски се възприема като сандвич, тъй като обхватът на семантиката на думата е обогатен в гастрономически план – с кашкавал, салам и др. Думата *вафла* е пример за метонимично пренасяне на значението, т.е. думата е била способна да промени значението си, разширявайки своя обем, при което чрез пренос е започнала да служи за назоваване на ново понятие, което се намира във връзка или зависимост от първоначалното лексикално понятие – „тънка подсладена кора, изпечена между метални форми или плоскости с различни фигури“.

Военното си значение думата *генерал* получава през XV в., което се е развило от немския орден, а по-нататък запазването му се дължи на успоредната френска форма – „general“. Запазване на старите значения на думата откриваме в посредническият полски език, като напр. „генерал в църковния орден, генерален старейшина“, където се натъкваме дори и на свободно пренасяне на значението в различни области на социалния живот, но това се дължи на изходната латинска семантика на „generalis“ – `обиц, главен`. Латинският оказва въздействие и при думата *ефрейтор*, като се явява образец, по който тя се извежда в немски – *exemptus – freien* (Gefreiter), с първоначално значение на „освобождаване на войник от караулна служба“, което е довело и до възникването на военната семантика, използвана в посредническият руски език за пръв път при Петър I.

Присъствието на думата *кител* в тази група може да се окачестви като условно, тъй като и в трите езика е налице почти еднаква семантика, която обаче във всеки един от тях се е диференцирала своеобразно: в немски – „рубашка, работно облекло“, в руски – „униформена куртка“, в български – още по-диференцираното – „лътна, бяла офицерска куртка“. Това обаче не би трябвало да е повод за отбелязване на нови значения, тъй като семантичният замисъл и денотативната обективност на думата се запазват.

При думата *цигла* (която е немска модификация, но не изконна немска дума) откриваме значение на „тухла“, не по най-правилния начин посочено в немско-българската лексикография, а и латинската дума „tequila“ в Български етимологичен речник на Стефан Младенов е преведена неточно като „тухла“ – значение, употребявано в средновисоконемското езиково пространство, когато *тухла* е имала съвсем различен денотат „тухла за покрив“, и напълно изгубено на сегашния етап от развитието на езика. Следи от това явление откриваме в полски език, където *cegla* освен основното значение „тухла“ развива и значенията на „брикет“ и „книга, която не може да се продаде“, които формално напомнят *тухла*.

II група думи – в изходния немски език са налице едно или повече значения, които в останалите два езика – посредника и българския – липсват

die Bude	полски – buda	будка
1. барака 2. пейор. будка, дюкянче 3. разг. съборетина (за стара къща, колиба) 4. студентска стая, квартира / stummfreie Bude – ергенска квартира, квартира с отделен вход	1. шофьорска кабина, павилион за цигари, вестници 2. вид женска шапка 3. будка на софьора, пазача, караул руски – будка къщичка на пазача, малко помещение (когато става въпрос за определено помещение, се налага прилагателно уточнение, напр. телефонная будка)	1. малък подвижен дъсчен подслон за пазач, полицаи 2. малка и лека постройка, най-често от дъски, за продаване на вестници, закуски и др. 3. заградено място в мото- рно превозно средство, летателен апарат за водача

der Groschen	чешки – gros	грош
1. грош (немска и австрийска монета) 2. дребни пари 3. <u>ум, разбиране – шег.</u>	Грош, монета <u>Полски – grosz</u> 1. грош 2. разг. пари	1. стара монета 2. прен. дребни пари, нещо незначително

der Junge	руски – юнга	юнга
1. момче 2. юнга (не се употребява често)	Юнга, младежки матрос в някои флотове	1. ученик-матрос, момче, което работи на кораб и се готви за моряк 2. младши моряк

3

die Kartoffel	* ³ румънски – cartof	картоф
1. картоф 2. разг. чушка (за дебел нос) 3. разг. хлопка (за джобен часовник) 4. <u>разг. дупка на чорап</u>	Картоф, земна ябълка	1. едногодишно растение с ядивни грудки 2. самата грудка на това растение

der Kümmel (Küm)	срхр – küm	ким
1. бот. кимион 2. <u>ракия с кимион</u> 3. <u>студ. пратка с хранителни продукти</u>	Приличащо на кимион растение, чиито семена се използват за подправка	Подобно на кимион растение със семена за подправка. Кимел – в някои краища на България – кимион, чрез сърбохърватската форма.

Lumpen	руски – *люмпен	лумпен
<u>der Lump</u> 1. негодяй, мерзавец, мизерник, мошеник 2. <u>морски заек (вид океански охлов)</u> 3. пияница, дрипльо, парцаливец, скитник 4. <u>диал. браконьер</u> <u>der Lumpen</u> 1. парцал, дрипа 2. <u>шег. войн. – парцали (за униформи, дрехи)</u> <u>Lumpenproletariat</u> – декларирани слоеве в антагонист. общество	<u>люмпен-пролетариат</u> – декласиран слой от хора – престъпници, скитници, бедни, просяци, криминални елементи, проститутки	Дрипльо, босяк, бедняк, нехранимайко, вагабонтин Лумпен-пролетариат – по-стоянно се създава от хронически безработици, обедняването на пролетариата и разоряването на част от дребната буржоазия Лумпар – тежък, неподвижен човек (Банско)

³ Тук посредникът е представител на романските езици, но е повлиян силно от славянските.

der Ranzen	руски – ранец	раница
1. вид чанта, която учениците носят на гръб <u>2. дебел корем, търбух</u> 3. раница, торба <u>Rantz</u> – стара немска форма – чувал	Походна военна или учебна чанта, която се носи на гърба	Платнена или кожена торба, която е приспособена за носене на гръб

die Rotte	полски – rota	рота
1. малка група от хора <u>2. шайка, тълпа</u> 3. група от фамилии на един род <u>4. ред, редица, колона,</u> от-ряд 5. звено в отряд <u>6. съдебен околия, група общини</u> 7. глутница 8. старинен струнен музикален инструмент 9. военни кораби, самолети	отряд от 80 до 300 войници (през XVI – XVII в., историзъм) руски – рота Отряд войници	Бойна или домакинска единица, $\frac{1}{4}$ от полка, дели се от 2 полуроти, 3 взвода, 6 отделения, състои се от 100 до 250 войници

der Schirm	руски – ширма	ширма
1. чадър, сенник <u>2. козирка (на шапка)</u> 3. абажур, параван, щит, заслон, предпазител 4. прен. закрила, защита, покровителство <u>5. екран</u>	1. параван, преградка 2. прикритие (и прен.)	1. параван, подвижно прикритие 2. прен. прикритие

der Feldwebel	руски – фелдфебель	фелдфебел
1. сравнително висока под-офицерска титла (при въз-душните оръжия или войска) <u>2. някой, който е груб и авторитарен и обича да командва</u>	Чин в армията	Най-висок подофицерски чин * държи се като фелдфебел – груб и деспотичен е

das Ziel	полски – cel	цел
1. цел (на желание, стремение) 2. воен. цел, прицел <u>3. спорт. финиш</u> 4. граница, предел, край <u>5. срок, почек</u>	1. цел 2. мишена 3. мушка, прицел руски – цель цел руски – цельце	Цел, прицел

Присъствието на думата *будка* във втора група може да бъде оспорено, ако се вземат предвид значенията ѝ в полски. Пряк посредник за нас обаче е руският език и при съпоставителния анализ ще трябва да се обърне внимание върху семантиката на думата в този език, която отговаря на българската – с уговорката, че в руски е необходимо прилагателно уточнение за помещението, което се назовава като „будка“ – напр. „телефонная будка“. Що се отнася до първото българско значение, „подвижността“ на дъсчения подслон може да се обясни с някои по-ранни значения на средновисоконемския субстантив *buode*, откъдето идва и *будка* – „палатка, шатра“.

Интересно е заемаването на думата *grosh*, което е станало от полски, а не от чешки, където тази монета е в оборот.

Картоф има интересна история поради някои общи семемии, а и фонетично думата е сродна на *трюфел* – „подземна ядивна гъба“, защото идва от немската дума *Tartüffel*, заета пък от своя страна от италиански, от която под въздействието на езикова дисимилация *t-t/ t-k*, се получава думата „Kartoffel“. Днес в някои краища на България (Козичино, Поморийско) откриваме форма много близка до изходната немска – *картофел*, *картофла*. Същото се наблюдава и при думата *ким*, вместо нея в някои бълг. диалекти са среща формата *кимел*, по-близка фонетично до изходната немска *Kümmel*, отколкото *ким*. Пред формата *люмпен* в руски е поставен знак *, защото за самостоятелна употреба на такава дума в този език е трудно да се говори, откриваме я в съчетанието *люмпен-пролетариат*, което в себе си съдържа сходна на българската семантика, развила се от немската. *Лумпен* е дума, която се мотивира семантично от две немски думи – *Lumpen* и *Lump*, като обединява някои от техните семантики на българска почва в една. Най-вероятно значението на думата като „безделник“ е довело до появата на лексемата *лумпар*, обозначаваща „тежък неподвижен човек“, откриваща се днес в Банско.

Сходството във външния вид е било вероятно причината за обособяване на ново преносно значение на думата *раница* в немски език като „дебел корем, гърбица“, което не е преминало в български и руски. Именно това значение прави немската дума полисемантична и я нарежда в тази група. От друга страна, в български и руски наблюдаваме обединяване на първо и трето немско значение в едно. Внимание заслужава фактът, че думата *рота* днес се среща в полски само като историзъм, независимо че точно този език я заема от немски и дава на руски, откъдето пък ние я наследяваме. При *ширма* имаме приемане и на прякото, и на преносното значение („параван“, „прикритие“) в двата заемащи славянски езика – руски и български, като в първия се обособява честа фразеологична употреба под формата на „*Служитъ ширмой!*“. Интересно явление, на което се натъкваме, е използването на фразеологизма „*Държи се като фелдфебел!*“ в български език за грубо и деспотично поведение на някого, което неминуемо се дължи на второто значение на думата в немски – „някой, който е груб и авторитарен и обича да командва“. Този факт

би оспорил до известна степен присъствието на думата в тази група, тъй като тук става въпрос за изцяло припокриване на семантиката на немската дума на българска земя. Затова с известна условност ние отреждаме място на думата тук, още повече че и лексикографската практика не е утвърдила това значение като самостоятелно, а като проявяващо се само идиоматично. Другото, което трябва да се спомене при *фелдфебел*, е, че е налице известна промяна в значението на субстантива още на родна земя, който първоначално се е схващал като „административен служител“, а основната дума, от която композитумът е изграден, *Weibel*, е със значение „съдебен изпълнител“.

3 група думи – немската заемка развива в езика посредник значение, което в изходния език не присъства и в български не се приема, т.е. това това значение е присъщо само на славянския език посредник

der Knödel	чешки – knedlik	кнедли
кнедла	1. сварена топка тесто с различни подправки <u>2. неловък, несръчен човек</u> – <u>туткав, бавен</u>	Ядене от картофи, смесени със сладки или солени продукти, което представлява сварени топки, запържени с галета или полети с мазнина

der Pantoffel	полски – pantofel	пантоф
Обувка, която отзад е отворена и човек я носи въщи (топли, меки пантофи)	1. чехъл <u>2. прен. мъж, който е под чехъл – синоним на полск. Pantoflarz</u> <u>руски – туфли, пантуфли</u> 1. пантофи, чехли <u>2. обувки половинки</u> <u>пантуфли – женски чехли</u>	Плитка и лека домашна обувка

Вероятно асоциациите, които външният вид на ястието *кнедла* придизвиква (нещо отпуснато, издуто, дори разплуто), са довели до обособяване на преносното му значение в посредническия за нас чешки език на „неловък, несръчен, туткав човек“. Интересен е фактът, че названието на считаното дори за национално ястие в Чехия крие историята си в немската етимология и лексика. При думата *пантоф* етимолозите не са единодушни относно посредническия език. Ние приемаме най-разпространеното мнение, че думата е заета от полски, тъй като в руски не може да се говори дори за адекватна форма, но чешката форма на думата *-pantofel-* често изкушава на нея да бъде присъдено чешко посредничество, дори и заради принадлежността към мъжки род и най-голямата близост до изходната немска форма *Pantoffel*. Изразът „мъж под чехъл“ се радва на такава разпространеност, че в полски имаме дори един вид

синекдотично пренасяне на значението – самият „мъж под чехъл“ се нарича *пантоф*(*pantofla*), синоним на друга форма, която означава същото и има за корен думата *pantofla – pantoflarz*.

4 група думи – при тях и в български, и в езика посредник се открива значение на думата, което не е присъщо на изходния немски език

das Gewinde	полски – gwint	винт
1. венец, гирлянда 2. техн. резба, нарез, винт 3. виене 4. ост. гранче	1. резба 2. винт <u>руски – винт</u> 1. резба, винт <u>2. игра на карти</u>	1. цилиндричен или конусен прът, болт с глава или без, който служи за съединяване на машинни или строителни части, бурма <u>2. вид игра на карти</u> <u>3. корабно витло</u>

Единственият преставител на групата е думата *винт*. Тя развива на руска почва значение – „игра на карти“, което притежава и българската лексема. Динамиката на нашия език пък води до обогатяване на семантиката с още едно, характерно само за българския език, значение – „корабно витло“. Днес думата е присъща изцяло на техническата терминология, но по-рано субстантив, познат от XV в. и образуван от глагола *winden* (вия, навивам), е имал значение на „нещо завито, навито, някаква бъркотия, блъсканица“, с по-преносна употреба, което е оказало въздействие върху това „предметът за завиване и резбата“ да бъдат наречени *винт*.

5 група думи – в заемащите славянски езици има значения на думата, които в немския език не съществуват, но от друга страна, на него са му присъщи значения, които не са се развили в славянските езици

das Geschäft	румънски – geheseft	гешефт
1. работа, обаяност 2. сделка*3. печалба 4. търговия 5. търговска къща, фирма, предприятие 6. магазин, дюкян 7. занятие, поминък, работа 8. разг. нужда (при ходене до тоалетна)	<u>Нечиста сделка</u>	1. нечестна търговия, <u>нечиста сделка</u> <u>2. спекула</u>

die Hülse	руски – гилза	гилза
1. воен. гилза <u>2. шушулка, шлюпка</u> <u>3. предпазител на молив</u> <u>4. техн. втулка</u> <u>5. бот. кошличар, самодивски чешшир</u>	1. техн. втулка за цилиндър <u>2. воен. цилиндър за куршума</u> <u>3. хартиен патрон за цигарата или пурата, запълнен с тютюн</u> <u>4. двойна хартиена ивица, залепвана върху гърба на книга</u>	1. метална тръбовидна част от патрон или снаряд, която съдържа избухливо вещество, фишек <u>2. книжна тръбичка за цигара</u> <u>3. тръбовидна част, която прикрепва нещо</u>

der Pакken, Pакk	полски – pak, пака	пачка
1. пакет, вързоп, връзка <u>2. разг. паплач, сган</u>	1. пачка, пакет, вързоп <u>2. колет</u> <u>3. пратка, пакет до затворник, болен</u> <u>4. пачка пари</u> <u>5. кутия цигари</u> <u>6. чекмедже</u> <u>7. сплотена приятелска компания</u> руски – пачка 1. връзка, вързоп <u>2. пакет</u> <u>3. пачка патрони</u> <u>4. пачка – няколко слоя в един пласт</u> <u>5. няколко ката прозрачни полички за балерина</u>	1. връзка, малък пакет от еднородни плоски предмети <u>2. воен. приспособление за нареждане на патрони, пълнител</u> <u>3. сценичен, прозрачен костюм на балерина</u> <u>4. няколко тънки пласта от полезни изкопаеми, отделени от тънък слой нерудни изкопаеми</u>

die Zeche	полски – cech	цех
<u>1. сметка, консумация (в ресторант, кръчма)</u> <u>2. eine große Zeche machen – в заведение много ям и пия</u> <u>3. рудник, шахта</u> <u>4. цех, еснаф (не се ползва) = Zunft</u> <u>5. гуляй</u> <u>6. ред</u>	Обединение на лица от едно съсловие Руски – цех 1. обединение на градски занаятчии от една или сродни специалности при феодализма* <u>2. основно производствено подразделение във фабрика или завод</u>	<u>1. отдел в голяма фабрика или трудово предприятие, където се изработва определена продукция или полуфабрикат</u> <u>2. ист. съсловна организация на занаятчии от един бранш*</u>

die Schleife	руски – шлейф	шлейф
<u>1. флѝонга, папийонка, връзка (на рокля)</u> <u>2. клуп, примка</u> <u>3. завой, извивка (на река, шосе)</u> <u>4. шлейф</u> <u>5. рибарска мрежа</u> <u>6. диал. шейна за свличане на дървета</u>	1. дълъг долен край на рокля, пола <u>2. селск.-стоп. брана, влачка, грапа</u>	1. удължена задна част на женска рокля, която се влачи по земята <u>2. селскостопанско оръдие за изравняване и разчупване на буците след оран, брана</u>

Лексикалните единици, представители на така обособената група, са пример за често срещано явление – думата в немски е полисемантична, нормално е не всички значения да се заемат в другите езици, но в тях пък се развиват нови, собствени значения, неприсъщи на немската форма. При *гешефт* случаят е малко по-особен, защото не става въпрос за нова семантика, а за промяна в знака на немската семантиката + в – на румънската и българската. Т.е. „нормалната сделка, търговия“ (Geschäft) в немски, в останалите два езика вече е „нечиста, нечестна, а дори и спекулативна“.

Сходната форма е причината значенията *шушулка* и *гилза* в немски да имат идентична фонетична обвивка, зад която се крият и други, не така добре обясними семантики. В руски и български думата развива нови семантики, при които също се открива формално пренасяне на значението „гилза“ – „втулка, хартиен патрон, книжна или метална тръбичка“. Явлението, срещнато при *гешефт* – промяна на семантиката от + в –, се забелязва и при думата *пачка*, но с обратна посока – от – в +, т.е. негативното „паплач“, „сган“ в полски вече е „сплотена приятелска компания“. В руски и български тези значения изчезват, но тук се забелязва един вид обобщаване на значението при нова семема на думата, възникнала на славянска почва – от „прозрачна поличка на балерина“ в руски, в български имаме вече „цял прозрачен костюм на балерина“. При едно от другите, нововъзникнали на славянска земя значения се наблюдава конкретизиране и стесняване – от руски „няколко слоя в един пласт“ в най-общ смисъл, в български то вече е диференцирано – само „пласт полезни изкопаеми, отделени от слой нерудни изкопаеми“, може да се нарече *пачка*. Поводът, по който думата *цех* е включена в тази група, е наличието на значение в немски език (производствен цех, еснаф), което почти не се проявява, тъй като има съвсем различна материална обвивка, която е възприета официално в писмения и говорим немски език – *Zunft*. Тук става въпрос за нечестен приятел на преводача, но след като лексикографията посочва подобно значение, то не може да бъде пренебрегнато с лека ръка, още повече че в по-предишен етап от развитието на немския език от е било донякъде познато, а по време на феодализма сигурно и повече.

Интересен е начинът, по който се е появило новото значение на лексемата *шлейф* – „брана, грапа“. Както *шлейфът* се влачи по земята след роклята, така и *селскостопанското оръдие*, което изравнява почвата, следва машината, към която е прикачено. Именно тази странна прилика в гледката е причина за появата и на това значение – „брана, влачка“.

6 група думи – налице са различни самостоятелни значения в немската и българската форма на думата независимо от общите значения на думата, присъщи и за трите езика

die Harfe	руски – арфа	арфа
1. голям музикален инструмент с триъгълна форма 2. техн. уред за измерване на плоскости	Многострунен музикален инструмент, арфа	1. музикален инструмент 2. <u>вид машина за сортиране на семена според големината</u>

der Ritter	полски – rycerz	Рицар
1. ист. рицар 2. кавалер на орден 3. <u>пържени филии – arme Ritter</u> 4. <u>ловджийско куче, което отърва дивеча от разкъсване</u> 5. <u>бодлив охлов – spanischer Ritter</u>	1. рицар от Средновековието 2. <u>пълен с любезност и галантност – предимно в отношенията си към дами*</u> руски – рыцарь 1. феодал. – лице, принадлежащо към рицарството, тежко въоръжен конен войн 2. самоотвержен, великодушен, благороден човек*	1. член на рицарски орден 2. знатен, с чин по-долен от барон 3. въоръжен конник от дребното феодално съсловие в Средновековието 4. <u>прен. смел и доблестен защитник на благородна идея</u> 5. <u>мъж с изтънчени обноски към дами, кавалер</u>

der Schweizer	руски – швейцар	швайцер
1. швейцарец 2. <u>кравар, мандраджия, млекар</u> 3. <u>наемник в папската гвардия</u> 4. <u>портиер, клисар</u>	1. швейцарски гражданин 2. гвардеец, по-късно – <u>портиер при знатно лице</u>	1. <u>вратар</u> 2. <u>швейцарско сирене, подобно на кашкавал</u>

Думата *арфа*, немски *Harfe*, старовисоконемски *harp(p)fa*, както и холандската (*harp*) и английската (*harp*) ѝ форма имат общ индоевропейски корен **(s)kerb(h)-*, със значение – „въртя се, изкривявам“. Музикалният инструмент е наречен така, защото на него се свири с изкривени пръсти или заради изкривената форма, която има. По същата причина, но в по-широк аспект са възникнали и думите *Rampe*, *Harpune*. Известната прилика с музикалния инструмент е довела до назоваването на уред за сортиране на семена в български като *арфа*. В немски откриваме и второ значение на думата, което назовава отново вид инструмент.

Исторически обусловено е сегашното значение на *рицар* в полски и български език – „изтънчен и галантен в отношението си към дамите мъж“ (всеки

рицар е имал дама на сърцето, в името на която той е воювал), което в руски – езика, от който ние приемаме немската дума, не се среща. Това показва, че тази семема е заета директно от полски. Немската дума е калка на френската *chavalier*, с което се обясняват някои от значенията. Способността на един език за пренасяне на значенията на дадена дума е удивителна. Затова и в немски ще открием най-разнообразни семема на думата *рицар* – като се започне от „пържени филии“, мине се през „специално куче“ и се завърши с „бодлив охлюв“. Вероятно начинът, по който рицарят нахлузва доспехите върху себе си и доста често техният златист цвят наподобяват вида на пържените филии и процеса на овалването им в специална панировка – покритие от горе до долу.

По отношение на думата *швейцар* е налице неточно представена семантика, изразяваща се в посочени значения на „вратар, портierer“. По-вероятно се има предвид „гражданин на Швейцария, който служи в представителните части на кралската гвардия като стражар“. Докато в немски имаме значение на „кравар, мандраджия“, то в български срещаме „особен вид швейцарско сирене“.

7 група думи – в трите езика се откриват общи значения, паралелно с които в немски и в езика посредник се развиват индивидуални за тези два езика значения

die Krone	чешки – <i>koruna, korunka</i>	крона
1. корона – накит 2. властта и службата, която имат крал или кралица 3. фамилията на владетелска къща, която се представя от крал, кайзер 4. корона на дърво 5. коронка на зъб 6. нещо перфектно 7. валута на скандинавски страни 8. кръгъл полилей 9. <u>разклонена част на еленски рога</u>	1. корона 2. престол 3. корона – монета, пари 4. корона на дърво, венче на цвят 5. коронка на зъб 6. <u>бот. венче</u> 7. <u>зоол. качул, чучул</u>	Монета, основна парична единица на някои страни

При думата *корона* метонимичното пренасяне на значението е доста широко, но и съвсем логично – то се е извършило по формални показатели или посредством символизация – затова производни на *корона* са „монетата корона, короната на дърво, еленските рога, коронката на зъб, венчето на цвят, качулът на птица“, напомнящи корона в смисъла ѝ на накит и формата, която това украшение има, и значенията на „фамилия на владетелска къща, властта на крал и кралица, престол, нещо перфектно“, които този предмет изразява като символ. Именно кръглата форма на короната е довела до обособяване на значение в немски език – „кръгъл полилей“, и в полски на семема – „венче на цвят“ и „чучул на птица“, присъщи само на тези езици.

8 група думи – в изходния език и в заемащия български се открива значение, което в посредника липсва, т.е. това значение е заето директно от немски в български език

der Offizier	полски – oficer	офицер
1. офицер 2. шахматна фигура офицер	Офицер – военно звание руски – офицер Офицер – воен.	1. лице от командния състав на войска 2. шахматна фигура

Интересното при думата *офицер* е начинът ѝ на заемане, който се е осъществил по два пътя – едното от българските значения е получено чрез посредничеството на руския език (офицер като военно звание), а другото, тъй като в посредническия език липсва, следва да е заето пряко от изходния немски език (офицер – фигура от шахмата).

От направените наблюдения се вижда, че в езиците посредници се запазва значително по-голямата част от семантичната структура на немската лексема, докато в български език навлиза най-често едно значение (арфа, гилза, цел, раница, ефрейтор, кител и др.), много по-рядко две и повече значения (будка, грош, ширма и др.). Интерес представлява фактът, че в думи като *гешефт*, *арфа*, *рицар* и др. се развиват значения, непознати в немски език. В езиците посредници също откриваме семантика, неприсъща на думата в немски и български: *крона*, *гилза*, *кнедла*, *пантоф*. Един такъв съпоставителен анализ ни сблъсква с множество интересни явления, от които могат да се направят полезни заключения за динамичните процеси, възникващи при обогатяването на речниковия фонд на даден език с чужда лексика. При тях историческите, социалните и езиковите особености на всяка страна са проникнали във всяко едно от разгледаните явления.

Процесът на лексико-семантично заемане е тясно свързан с проблематиката за езиковата компетентност. Във връзка с присъщата на носителите проява на езикова компетентност можем да говорим за наличието на вътрешни причини за лексикална интерференция. Един от основните фактори за това са присъщите на езика тенденции към по-широко смислово разграничаване между отделните лексикални формации, при което навлизат чуждоезикови синоними, които не само че имат различна конотация, но и са семантично натоварени от стилистичните и субкултурните особености на езика донор, срв. *страх/паника*; *уют/комфорт*; *съобщение/информация* и др.

Езиковата компетентност се свързва и със спонтанната проява у носителите към езикови компенсации. Това е и друга вътрешна причина за заемане на чуждоезикова лексика – когато с една лексикална единица може да се замени словосъчетание или описателна конструкция: *сейф*, *румсървис*, *снайпер*, *фукса*, *юнга* и др.

Интересен феномен при лексикалното заемане е неговата обвързаност с билингвизма, изразяваща се в способността на би- и мултилингвите да прев-

ключват от един езиков код на друг в социолектната употреба на домашната и заетата лексика. Този феномен, макар и да е синхронно явление, се свързва повече с езиковата интуиция, която обаче е резултат на богата езикова компетентност. Такива употреби са характерни за езиковите прояви на международни журналисти, дипломати, учени, както и много често за хората на изкуството. От билингвите заетата лексикална формация се разпространява и в други социални групи и така става константна величина от устната и писмената реч.

В своята статия *Чувството за език и езиковата компетентност* Б. Янев и И. Чобанов (Янев, Чобанов 2016: 353–361) споделят гледната точка на Л. И. Божович, според когото „*чувството за език* възниква непроизволно, като страничен продукт на дейността, която е насочена към овладяването на практиката на речевото общуване. Това неосъзнато, неразчленено, емоционално (на равнището на чувството, а не на мисленето) обобщение на речевия опит на детето може да бъде използвано за регулирането и контрола на правилността както на писмената, така и на устната реч.“ Л. И. Божович е и автор на определението за „*чувството за език*“, което се смята за най-изчерпателно и пълно, като в този термин той влага следното съдържание: „механизъм на селекцията и контрола на езиковите единици, в които съотношението на семантичното и формалното има обективно неформализиран и вариращ характер“. Именно в това определение *чувството за езика* се явява компетентен инструмент за адаптиране на чуждоезиковата лексика към системата на родния език.

В същата статия авторите разглеждат детайлно и разсъжденията на Лебедева, която обобщава няколко аспекта на *чувството за езика*, изказани от различни учени, а именно, че то може да се разглежда:

- като реакция (О. С. Ахманова, Н. И. Имеладзе и др.);
- като механизъм за контрол и оценка на изказването (М. М. Гохлернер и др.);
- като специфично отношение към езиковите структури (Г. В. Ейгер);
- като владенето на език (М. Р. Львов и др.);
- като умение и навик да се спазват нормите на речта (Т. К. Донская, Л. П. Федоренко и др.);
- като проява на интуицията (З. А. Потиха, Г. В. Рамишвили);
- като способност правилно да се постъпва в нова речева ситуация на основата на минал опит (В. А. Артемов, А. В. Пузырев, Т. М. Колесникова и др.) (Янев, Чобанов 2016: 357).

Всички от изброените аспекти могат да намерят изражение в езиковото поведение на носителите спрямо приемането и употребата на чуждоезиковите лексикални формации в родния речников фонд.

Именно в рамките на езиковата компетентност се обособяват фонетичният, граматичният, семантичният и прагматичният аспект, които са от съществено значение за приемането и употребата на заетата лексика. *Лек-*

сико-семантичният аспект се свързва със системата на езиковите номинативни единици и със системата на езиковите значения, с обогатяването на речниковия запас и адекватното тълкуване на значението на думите. *Прагматичният аспект* включва правилата на речевото поведение на индивида в конкретната речева ситуация на общуване. За целта е необходимо да се владее стилистично разслояване на езика като инвариант и неговите реализации в речта, както и развито „*чувство за език*“ („*езиков усет*“). Езикова компетентност може да се осъществява, от една страна, на основата на практическото владееие на родния език, формирано под влияние на речта на околните, а от друга, благодарение на чувството за език, което не е вродено, а се изгражда постепенно в резултат на емпирическите обобщения над езика от индивида без оглед на натрупаните специфични знания за езика. За формирана езикова компетентност може да се говори, когато са налице системни знания за езика и умение да се използват езиковите единици в съответствие с намеренията на индивида и условията на комуникативната речева ситуация (срв. Янев, Чобанов 2016: 359).

И интуицията, и компетентността в процесите на лексикално заемане се свързват с комуникативната актуалност на чуждоезиковата дума и степента ѝ на навлизане в речевите практики на носителите на приемащия език. В този случай процесите на заемане имат своята специфична социално-психологическа обосновка и природа. Този аспект от лексикалната интерференция е най-силно обвързан с проявата от страна на носителите на езикова интуиция (чувство за езика) и езикова компетентност. Той се свързва с осъзнаването, от една страна, на престижа на чуждоезиковата лексика в сравнение с домашната. В този случай чуждоезиковата дума е с по-висок рейтинг в езика приемник, срв.: *ограничение/лимит, творчески/креативен* и др. От друга страна, комуникативната актуалност е важна предпоставка в процеса на общуване, тъй като чуждоезиковите думи много често означават важни в комуникативно отношение понятия и се радват на специално внимание, което може да е както краткотраен, така и дълготраен лингвистичен процес.

В процесите на лексикално заемане са необходими и интуицията, и компетентността, но водеща е втората, защото се изгражда от представите на човека за езиковата система, за съставлящите я компоненти и за правилата за тяхното обединяване в смислени изказвания при изграждане на речевите актове в процеса на комуникация (срвн. Янев 2017: 29–34).

БИБЛИОГРАФИЯ

- Колектив 1971–2011:** Български етимологичен речник, София: Изд. на БАН, I–VI т., 1971–2011.
- Младенов 1941:** Младенов, Ст. Етимологически и правописен речник на българския книжовен език, София: Христо Г. Данов, 1941.

- Андрейчин и колектив 1963:** Андрейчин, Л. и колектив. Български тълковен речник, София: Изд. на БАН, 1963.
- Арнаулов и колектив 1992:** Арнаулов, Ян. и колектив. Немско-български речник, т. I–II, София: Изд. на БАН, 1992.
- Готлиб 1972:** Готлиб, К. Немско-русский и руско-немецкий словарь „Ложных друзей переводчика“. Москва: Русский язык, 1972.
- Първев 1979:** Първев, Хр. Помагалo по българска лексикология, София: Наука и изкуство, 1979.
- Милев и колектив 1978:** Милев, Ал. и колектив. Речник на чуждите думи в българския език. София: Наука и изкуство, 1978.
- Пернишка 2014:** Пернишка, Е. Речник на чуждите думи за всички. София: Наука и изкуство, 2014.
- Гесен 1979:** Гесен, Д., Стыпула, Р. Большой польско-русский словарь, т. I–II, Москва – Варшава: Wiedza Powszechna, Советская энциклопедия, 1979.
- Радева 1988:** Радева, С. Наръчен полско-български речник, т. I–II, София – Варшава: Наука и изкуство, Państw. wyd. Wiedza Powszechna, 1988.
- Толстой 1976:** Толстой, И. Сербскохорватско-русский словарь. Москва: Русский язык, 1976.
- Спиркина 1980:** Спиркина, А. Г. Словарь иностранных слов. Москва: Москва, 1980.
- Фасмер 1986:** Фасмер М. Этимологический словарь русского языка, т. I–IV. Москва: Прогресс, 1986–1987.
- DUDEN 2002:** Das Herkunftswörterbuch. Etymologie der deutschen Sprache. Mannheim u.a.: Dudenverlag, 2002.
- DUDEN 1995:** Drosdowski, G. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in 8 Bänden, Mannheim: Dudenverlag, 1995.
- KLUGE 1999:** Seebold, E. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache, Berlin/New York: De Gruyter, 1999.
- Wellmann 1998:** Wellmann, H. Langenscheidts Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache. München, Berlin: Langenscheid, 1998.
- Йелмслев 1971:** Hjelmslev, L. Prolégomènes à une théorie du langage. Paris: De Minuit, 1971.
- Бояджиев 1986:** Бояджиев, Т. Българска лексикология. София: Наука и изкуство 1986.
- Славова 1986:** Славова, Т., Лекова, Т. Помагалo по историческа лексикология. София: Наука и изкуство, 1986.
- Янев 2005:** Янев, Б. Систематизация славянских устойчивых словосочетаний по их соответствующим лексическим моделям на немецком языке (Устойчивые словосочетания в польском, русском и болгарском языках с опорным словом – заимствованием из немецкого языка). // *Отвъд думите: превращения на смисъла*. Пловдив: Контекст, 2005, 191–197.
- Янев, Чобанов 2016:** Янев, Б., Чобанов, И. Чувството за език и езиковата компетентност. // *ULUSLARARASI SÖZ, SANAT, SAĞLIK SEMPOZYUMU*. Edirne: Trakya Üniversitesi Yayın No: 178, 2016, 353–361.
- Янев 2017:** Янев, Б., Интуиция и компетентност в изследването на семантичното адаптиране на немските заемки в българския език, в: сб. Интуиция и компетентност в езика, литературата и образованието, Пловдив: Хоризонти, 2017, 29–54.

<http://procedures.uni-plovdiv.bg/docs/procedure/336/11513228511281719226.pdf>

СЛОВООБРАЗОВАТЕЛНА АКТИВНОСТ И СЕМАНТИЧНИ
ОСОБЕНОСТИ НА НАЗВАНИЯТА НА ЧАСТИТЕ НА ЧОВЕШКОТО
ТЯЛО В НЕМСКИЯ И БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК
(въз основа на „Kopf“, „Haupt“, „глава“)

The paper explores the word-formation productivity of simple (primary) nouns on the basis of body part lexemes such as the German *Kopf*, *Haupt* and the Bulgarian *глава*. The analysis focuses on word-formation nests/paradigms, comprising constructions of various structural complexity. They all share a common stem, namely the aforementioned body part lexemes.

The study outlines major semantic patterns which denote ways of nomination, possible interpretations of the meaning of word-formative constructions, as well as differences in the productivity of body part vocabulary in the process of forming new nouns, adjectives and verbs in German and Bulgarian.

Key words: word-formation, semantics, nomination, body part vocabulary.

1. Увод

Статията е посветена на анализа на словообразователната активност и семантичните особености на названията на части на човешкото тяло в немския и българския език. За тази цел се разработват и изследват словообразователните гнезда с „Kopf“, „Haupt“, „глава“.

Словообразователното гнездо представлява парадигма, образувана от словообразователни конструкции с идентичен корен, наричан още главна или ядрена морфема в състава на думата. Понятието словообразователно гнездо идва от руската лингвистика и се използва в немскоезичното словообразуване за описание на словообразователното значение в синхронен план (срв. Барц 1988; Онхайзер 1987).

Анализът на словообразователни гнезда може да допринесе за разкриване на:

- системния характер на словообразуването,
- парадигматичните семантични отношения между словообразователни конструкции,
- активността на семемите на думата-ядро при образуване на словообразователни конструкции.

В настоящата работа се изхожда от широкото схващане за словообразователно гнездо, според което принадлежащи към него могат да бъдат конструкции, независимо от това с колко словообразователни стъпки са отдалечени от първичната дума-ядро. В словообразователното гнездо могат да се включат

и думи с повече от един корен, вследствие на което те ще принадлежат към повече от едно словообразователно гнездо (срв. Барц 1988: 100).

Названията на частите на човешкото тяло са думите-ядра в рамките на конструкциите в анализираниите словообразователни гнезда. Въз основа на речници се установяват словообразователни конструкции, които отговарят на следните критерии: 1) в основата на словообразователната конструкция лежи название на част на човешкото тяло; 2) в словообразователната конструкция е актуализирана семема на думата-ядро.

Ако се вземат под внимание фактори като непълнота на изследваните речници, креативност на ползващите даден език, продуктивност на словообразователните модели, териториално и функционално деление на словното богатство, то не би трябвало да се претендира за изчерпателност и пълнота на включените езикови единици в едно словообразователно гнездо.

Установената информация за словообразователните конструкции, образувачи съответното словообразователно гнездо, се представя във формата на таблици в следната последователност: словообразователна конструкция, семема на словообразователната конструкция, словообразователен модел, актуализирана семема на названието на частта на човешкото тяло, което лежи в основата на словообразователната конструкция. Характеристиката на словообразователните гнезда включва следните аспекти: разгръщане на словообразователното гнездо, актуализирана семема на думата-ядро, семантични отношения в словообразователното гнездо. Словообразователните гнезда се сравняват по отношение на степента на разгръщане и активността на семемите, т.е. отделните словообразователни гнезда не се разглеждат изолирано, а се съотнасят едно към друго. В словообразователните гнезда се наблюдава многократната поява на словообразователни и семантични модели, които във формален и в семантичен план се обуславят от думата-ядро, въз основа на което могат да се направят изводи за системния характер на словообразуването.

2. Словообразователни гнезда с “Kopf”, “Haupt” в немския език, с „глава“ в българския език

2.1. Словообразователни гнезда с “Kopf”, “Haupt” в немския език

“Kopf” семема 1 ‘rundlicher Körperteil des Menschen und vieler Tiere’

семема 2 а) ‘Person mit bestimmten (intellektuellen) Fähigkeiten’

- ein kluger Kopf

б) ‘Person, die an der Spitze von etwas steht’

- der Kopf des Unternehmens

семема 3 ‘Denk- und Willenskraft’

- einen dicken Kopf haben

семема 4 ‘Einzelperson innerhalb einer größeren Menge von Menschen’

- das kostet 2 Euro pro Kopf

семема 5 a) ‘rundlicher, oberer Teil von etwas (Gegenstand, Blume u.ä.)’

- der Kopf der Stecknadel

b) ‘rundlicher Teil eines Gemüses’

- ein Kopf Blumenkohl

c) ‘oberer Teil von etwas, dem eine bestimmte Wichtigkeit zukommt’; ‘das Vorderende von etwas’

- der Kopf der Zeitung; am Kopf der Tafel sitzen

Словообразователно гнездо с “Kopf”

Словообразователна конструкция	Семеми	Словообразователен модел	Актуализирана семема на думата-ядро
Kopfhörer	‘ein Gegenstand am Kopf befestigt’	S1(KTB)+S2:S/ S2 befindet sich auf/ an S1	семема 1
Hinterkopf	‘der hintere Teil des Kopfes’	A +S1(KTB):S/der Referent ist Teil von S1	семема 1
Rotorkopf	‘der mittlere Teil eines Rotors’	S1+S2(KTB):S/ S2 ist ein Teil von S1	семема 5 a)
Briefkopf	‘der obere Teil des Briefbogens’	S1+S2(KTB):S/ S2 ist ein Teil von S1	семема 5c)
Kopfverletzung	‘Verletzung des Kopfes’	S1(KTB)+S2(←dev):S/ S1 ist von S2 betroffen	семема 1
Eierkopf	1. (abwertend od. scherzh.) ‘eiförmiger Kopf’ 2. (abwertend) ‘Intellektueller’	S1+S2(KTB):S/S2 hat die Form von S1 Referenz auf eine Person	семема 1 семема 2 a)
Kopfstütze	‘Stütze (Gegenstand) für den Kopf’	S1(KTB)+S2:S/S2 ist für S1 bestimmt	семема 1
Kopfball	‘ein Ball, mit dem Kopf gestoßen’	S1(KTB)+S2:S/S2 wird mittels S1 gestoßen	семема 1
Köpfler (südd., österr.)			
kopfrechnen	‘rechnen, ohne aufzuschreiben’	S(KTB)+V: V/einen Prozess mittels S ausführen	семема 2 a) семема 3

rundköpfig ¹	‘j-d hat einen runden Kopf’	(A1+ S(KTB))-ig: A/ X (Bezugsobjekt:Person)	семема 1
grauköpfig	‘j-d hat einen grauen Kopf’	hat S, durch die Eigenschaft A1 charakterisiert	семема 1
tausendköpfig	‘aus einer sehr großen Anzahl von Personen bestehend’	(Z + S(KTB))+ -ig:A/X (Bezugsobjekt) wird die Eigenschaft A zugeschrieben	семема 4
Dummkopf	(abwertend) ‘dummer Mensch’	A + S1(KTB):S/ Referent (Person) ist A/R hat die Eigenschaft A/R ist Träger der Eigenschaft A	семема 2a)
Schlaukopf	(ugs.) ‘j-d, der schlau ist’	A/R ist Träger der Eigenschaft A	
dummköpfig	‘j-d, der ein Dummkopf ist’	S (A + S1(KTB)) + -ig:A/ X (Bezugsobjekt) hat die Eigenschaft, S zu sein	семема 2a)
Starrkopf	‘j-d, der starrköpfig ist’	A + S1(KTB):S/ Referent (Person) hat die Eigenschaft A/R ist Träger der Eigenschaft A	семема 3
starrköpfig (abwertend)	‘eigensinnig auf eine Meinung beharrend’	S (A1 + S1(KTB)) + -ig:A/X (Bezugsobjekt) hat die Eigenschaft, S zu sein	семема 3
dickköpfig (ugs.)	‘starrköpfig’		
Dickköpfigkeit	‘das Dickköpfigsein’	A + -keit: S/ X(Eigenschaftsträger) wird die Eigenschaft A zugeschrieben	семема 3
Köpfchen	1. ‘Verkleinerungsform zu “Kopf”’ 2. (umg.) ‘Findigkeit’	S1(KTB) + -chen:S/ Diminutivum; X (Person) hat die Eigenschaft, durch S bezeichnet	семема 1 семема 3/2a
köpfen	1. ‘j-m den Kopf abschlagen’ 2. ‘mit dem Kopf stoßen’	S (KTB)+ -en: V/ kaus:S wird entfernt/S ist das affizierte Objekt S (KTB)+ -en: V/ etwas mit S tun	семема 1 семема 1
köpfeln (süddt., österr., schweiz.)	‘mit dem Kopf stoßen’	S (KTB)+ -eln: V/ etwas mit S tun	семема 1
einköpfen	‘den Ball ins Tor köpfen’	ein- + V(← S (KTB)): V/etwas mit S in etwas hinein tun	семема 1

“**Нaupt**“ семема 1 (geh.) ‘Kopf’

семема 2 (geh.) ‘wichtigste Person’, (An)führer

- das Haupt einer Familie

семема 2 (umg.; übertr.) ‘Führer’, ‘Leiter’ (според Вариг, 2008)

семема 3 ‘oberster, hervorragender Teil’ (според Вариг, 2008)

- die Häupter der Berge

“**Нaupt-**“ ‘j-d als maßgebliche, wichtigste Person’

‘etwas als wesentliche, bedeutungsvolle Sache’

- Hauptabnehmer, Hauptfigur, Hauptperson
- Hauptsachse, Hauptargument, Hauptaufgabe (според Вариг, 2008)

Словообразователно гнездо с “Нaupt”

Слово-образователна конструкция	Семеми	Слово-образователен модел	Актуализирана семема на думата-ядро
Bergeshaupt Mauerhaupt	‘der oberste Teil eines Berges/der Mauer’	S1 + S2 (KTB):S/ S2 ist Teil von S1	семема 3
Oberhaupt	‘j-d als Führer an der Spitze von etw.’	A+ S1(KTB):S/ Referent (Person) hat die Eigenschaft, S1 zu sein	семема 2
Häuptling	1. ‘Stammesführer’ 2. (iron.) ‘Anführer einer Bande’	S1(KTB) + -ling:S/ Referent (Person) hat die Eigenschaft, S1 zu sein	семема 2
Häuptel	(südd., österr.) ‘die Verkleinerungsform zu Haupt’; ‘Kopf einer Gemüsepflanze’	S1(KTB) + -el:S/ Diminutivum; Referent ist ein Teil von X (Pflanze)	семема 1 семема 3
Häuptchen Häuptlein	‘die Verkleinerungsform zu Haupt’	S1(KTB) + -chen/-lein:S/ Diminutivum	семема 1
enthaupten	‘j-m den Kopf abschlagen’	ent- + S(KTB) + -en:V/ kaus: S wird entfernt/ S ist das affizierte Objekt	семема 1
barhäuptig	‘ohne Kopfbedeckung’	(A1 + S(KTB)) + -ig:A/ X (Bezugsobjekt: Person) hat die Eigenschaft A	семема 1

behaupten ²	1. 'mit Bestimmtheit aussprechen, etwas (noch Unbewiesenes) als sicher ausgeben' 2. a) 'bewahren, erfolgreich verteidigen' b) 'sich gegen alle Widerstände halten' c) (Sport) 'siegen'	be- + S(KTB) + -en:V/X (Person) hat Eigenschaften von S beim Ausführen der von V bezeichneten Handlung	семема 2
------------------------	---	---	----------

2.2 Словообразователно гнездо с „глава“ в българския език „глава“ семема 1 ‘част от тялото на човек или животно’

- ударих се по главата
семема 2 ‘горната част на човешка глава’
- главата ми побеля
семема 3 прен. ‘ум, разум, разсъдък’
- главата му сече
семема 4 ‘отделен човек от множество хора’, ‘отделно животно от добитък’
- по лев на глава; няколко глави добитък
семема 5 ‘първенец, вожд, старейшина’
- глава на семейство
семема 6 ‘надебелена, разширена част на зеленчук, на предмет’
- глава зеле, глава на гвоздей
семема 7 ‘начало на река’
- глава на роман
семема 8 ‘обособена част на съчинение’

Словообразователно гнездо с “глава”

Слово-образователна конструкция	Семеми	Слово-образователен модел	Актуализирана семема на думата-ядро
главатар	‘началник, първенец’	S1(KTB) + -(т)ар:S/ Referent (Person) hat die Eigenschaft, S1 zu sein	семема 5
главен ● главен лекар ● главен редактор	‘който стои начело, който има важност като пръв между останалите’	S(KTB) + -ен:A/ X (Bezugsobjekt) hat die Eigenschaft von S	семема 5

главест	‘който има голяма глава’	S(KTB) + -ест: A/ X (Bezugsobjekt) hat S, durch eine besondere Eigenschaft charakterisiert	семема 6
главина	‘част на колело, в която се вкарват спиците и оста’	S1(KTB) + -ина: S/ Referent ist ein Teil von X(Gegenstand)	семема 6
главоблъсканица	‘кръстословица’	S1(KTB) + S2 (←-dev): S/Referent bewirkt, dass S2 S1 betrifft/S2 betrifft S1	семема 1 семема 3
главобол	‘болки в главата’	S1(KTB) + S2(←-dev): S/S2 betrifft S1/S2 ist in S1 zu lokalisieren	семема 1
главоболя	‘причинявам нкм. главоболие’	S1(KTB) + V: V/fak: X tut etw., was einen anderen Aktanten/KT eines anderen Aktanten betrifft	семема 1
гологлав	‘без шапка на главата’	A1 + S(KTB): A/X (Bezugsobjekt: Person) hat die Eigenschaft A1	семема 1 семема 2
главица	‘малка глава’	S(KTB) + -ица: S/ Diminutivum	семема 1
главичка	‘малка главичка’	S(KTB) + -ичка: S/ Diminutivum	семема 1
главище	‘голяма глава’	S(KTB)+ -ище: S/ Augmentativum	семема 1
възглавница	‘торба от плат с перушина за подложка на главата’	въз- + S1(KTB) + -(н) ица: S/Referent ist für S1 bestimmt	семема 1
възглавявам	‘стоя начело, ръководя’	въз- + V(S(KTB) + -(я) вам): V/X(Person) ist Träger der Eigenschaft, S zu sein, infolgedessen ein anderer Aktant betroffen bzw. miteinbezogen wird	семема 5
оглавявам	‘стоя начело, ръководя, възглавявам’	о- + V(S(KTB) + -(я) вам): V/ X(Person) ist Träger der Eigenschaft, S zu sein, infolgedessen ein anderer Aktant betroffen bzw. miteinbezogen wird	семема 5

обезглавявам	1. 'отсичам глава' 2. (прен.) 'лишавам от ръководство'	обез- + V(S(KTB) + -(я)вам):V/ kaus: bewirken, dass S entfernt wird/ S ist das affizierte Objekt	семема 1 семема 5
бикоглав	'упорит, твърдоглав'	S1 + S2(KTB) + Nullsuffix:A/ X (Bezugsobjekt) hat die Eigenschaft A	семема 3
бикоглавство	'проява или качество на бикоглав'	A(S1+S2(KTB)) + -ство:S/абстрактна Eigenschaft, durch A motiviert	семема 3
бикоглавщина ³	'бикоглавство'	A(S1 + S2(KTB)) + -щина:S/абстрактна Eigenschaft, durch A motiviert	семема 3
твърдоглав	'упорит, непокорен'	A1 + S(KTB)+Nullsuffix:A/X (Bezugsobjekt) hat die Eigenschaft A	семема 3
дебелоглав	'който има „дебела глава“; твърдоглав; бикоглав'	A1 + S(KTB)+Nullsuffix:A/ X(Bezugsobjekt) hat die Eigenschaft A	семема 3
дебелоглавец	'дебелоглав човек; дебела глава'	A (A1 + S1(KTB)) + -ец: S/ Referent (Person) hat die Eigenschaft A	семема 3
дебелоглавие	'качество или проява на дебелоглав човек; твърдоглавие'	A(A1 + S1(KTB)) + -ие:S/абстрактна Eigenschaft, durch A motiviert	семема 3
дебелоглавщина	'постъпка на дебелоглав човек; твърдоглавщина'	A(A1 + S1(KTB)) + -щина:S/абстрактна Eigenschaft, durch A motiviert	семема 3

2.3. Характеристика на словообразователните гнезда в немския и българския език

2.3.1. Словообразователно гнездо с “Kopf“

Разгръщане на словообразователното гнездо

В словообразователното гнездо най-силно са представени сложните съществителни имена като пример за модификацията. Названието на частта на човешкото тяло се явява първи или втори съставен елемент в сложната дума и участва в реализирането на следните семантични модели:

- ЧАСТ от
- ЧАСТ на човешкото тяло е афициран обект (обект, засегнат от изразено от глагола действие)
- ЦЕЛ/ПРЕДНАЗНАЧЕНИЕ
- СРАВНЕНИЕ
- СРЕДСТВО/ИНСТРУМЕНТ
- ЛОКАЛЕН/ЛОКАЛНОСТ

“Dummkopf“, “Starrkopf” са сложни думи, образувани от прилагателно и съществително, с които се обозначават лица, като се изтъкват техни специфични качества.

Към модификациите спадат и умалителните имена (деминутив) (словообразователен модел със суфикс -chen). В словообразователното гнездо са представени и производни абстрактни съществителни, образувани със суфикс -keit.

Производните прилагателни могат да бъдат разглеждани в рамките на семантичния модел „ЧАСТ от ...“, при което частта на човешкото тяло се характеризира чрез изтъкването на допълнителни специфични признаци“ (словообразователен модел със суфикс -ig).

“Köpfen“, “köpfeln” са глаголи, образувани от съществителни имена. По отношение на тяхната семантика те могат да бъдат интерпретирани в рамките на семантичния модел „ПРАВЯ нещо, при което действието се извършва от ЧАСТТА на човешкото тяло“.

“Köpfen” в значение 1. ‘jemandem den Kopf abschlagen’ може да бъде причислен към семантичния модел “Правя така, че един актант губи определени качества/ЧАСТ на човешкото тяло“. Префигурираният глагол “einköpfen” е пример за модификация с локално значение в областта на глаголите, т.е. дирекционално модифициран глагол, с който се изразява промяна в местонахождението, а именно в локализирането на тема-актанта. В конкретния пример става въпрос за топката (тема-актант), която се изстрелва/забива с глава (част на човешкото тяло) във вратата на игрището/der Ball, der eingeköpft wird.

Значението на “kopfstehen” би могло да бъде интерпретирано в рамките на семантичния модел „локализиране на агенс-актанта“. Интерпретацията се позовава на предложната фраза „auf dem Kopf stehen“.

Актуализиране на семемите на думата-ядро в словообразователното гнездо

Думата-ядро „Kopf“ има 5 семем. Отделните семем се отличават с различна активност. Особено активна е семема 1. Тя доминира при модификациите, представени от сложни съществителни и умалителни съществителни. Семема 1 участва и при образуването на глаголи. В основата на сложни съществителни, където названието на част на човешкото тяло е втори съставен елемент, лежи семема 2а). Семема 3 проявява активност при образуването на

абстрактни съществителни, прилагателни и при сложния глагол „kopfrechnen“ (тук евентуално заедно със семема 1). Семема 4, както и семемите 5а), 5с) биват актуализирани в отделни случаи. Семемите 4 и 5 представляват метонимична и метафорична употреба на думата-ядро, което би могло да обясни тяхната слаба активност при образуване на нови думи.

Семантични отношения в словообразователното гнездо

В словообразователното гнездо „starkköpfig“ и „dickköpfig“ се явяват синоними, различават се в конотативната си маркираност – „starkköpfig“ е маркиран като „abwertend“.

Между „köpfen“ и „köpfeln“ (южнонемски, австрийски и швейцарски вариант) съществуват също отношения на синонимия.

2.3.2 Словообразователно гнездо с „Haupt“

Разгръщане на словообразователното гнездо

В словообразователното гнездо се срещат сложни съществителни, които спадат към модификацията. Реализиран е семантичният модел „ЧАСТ от“, названието на част от човешкото тяло е употребено метафорично. Към семантичния модел „Лице, което спада към определена социална група“ могат да се причислят производните със суфикс -ling, сложни съществителни, състоящи се от прилагателно и съществително. Умалителните имена са друг пример за модификация. По външната си форма „Häuptel“ се определя като умалително, употребата му е регионално ограничена. Същевременно е характерна и метафоричната му употреба, в резултат на което обозначава светлозелената част (den Kopf/главата) на салатата. Така двете обозначения се явяват синоними с различна словообразователна структура (Kopf – просто съществително, Häuptel – производно съществително) и представляват две различни словообразователни гнезда.

„Enthaupten“ е префигиран глагол, образуван от съществително име, чието значение може да бъде интерпретирано в рамките на семантичния модел „Правя така, че един актант губи определени качества/ЧАСТ на човешкото тяло“.

Производните прилагателни се разбират като представители на модела „ЧАСТ от ...“, където частта, в нашия случай част на човешкото тяло, бива характеризирани чрез допълнителни специфични признаци“ (словообразователен модел със суфикс -ig).

Актуализиране на семемите на думата-ядро в словообразователното гнездо

Думата-ядро „Haupt“ се реализира в семантично отношение с две семемите, за които е характерна конотативната маркираност „gehoben“ (срв. Дуден Универсален речник 1996: 670). С позоваване на Вариг може да бъде допълнена

семема 3 (срв. Вариг 2008: 479). По отношение на семема 1 “Haupt” се явява синоним на “Kopf”.

В семантичен план “Haupt” се отличава с още една особеност. В съчетание с други съществителни лексемата може да определи нещо или някого като най-важното, най-значимото. Могат да се образуват цели редици от названия, които служат за подсилване и допълнително оценяване на обозначеното като най-главно. Моч анализира такива образувания като сложни думи, а съставните елементи като “Heiden-, Höllen-, Mords-, Teufels- u.a.”, заемащи първа позиция в сложната дума, определя като свързани лексеми (срв. Моч 2004: 373).

Флайшер/Барц схващат “Haupt-” като префикс, посочват етимологичната идентичност със съществителното “Haupt”, но подчертават функционалната разлика и поради тази причина говорят за лексеми-омоними. Още в средновисоконемски (im Mhd.) “Haupt-” се разграничава от значенията на съществителното име. Процесът на паралелното развитие на “Haupt” като префикс се разглежда от Флайшер като причина за ограничената употреба на съществителното име (срв. Флайшер/Барц 1992: 200–201, 2012: 257). Освен това “Haupt” почти винаги се замества от “Kopf” (Клуге 2002: 396, 528). В етимологичния речник “Haupt-” се определя като префиксоид (Клуге 2002: 397).

И трите семема допринасят за разгръщане на словообразователното гнездо.

За модификацията, представена от сложни съществителни, са характерни семема 2 и семема 3. При образуване на умалителните съществителни, допълващи модификацията, е активна семема 1. Семема 1 проявява активност и при образуването на глаголи и прилагателни.

В основата на “Hauptel” като умалителна форма лежи семема 1. В метафоричното значение на “Hauptel” ‘Kopf einer Gemüsepflanze/ Глава на зеленчуково растение’ като активна семема може да се разглежда семема 3.

По отношение на глагола “behaupten” може да се допусне, че тук е активна семема 2. Това допускане се обяснява по следния начин. Значението 1. ‘etwas als sicher ausgeben’ се свързва с една по-стара употреба на глагола в сферата на правото ‘etwas durchsetzen, etwas verteidigen’. Предполага се, че тази употреба би могла да бъде мотивирана от значението ‘Herr’ на съществителното “Haupt”, т.е. ‘sich als Herr (über etwas) erweisen’ (срв. Клуге 2002: 103). Този компонент в значението би могъл да се установи във всички значения на глагола. Глаголът “behaupten” от своя страна служи като производна основа за образуване на “Behauptung” (Nomen actionis), където е активна семема 2, особено що се отнася до второто значение ‘das Durchsetzen’.

Семантични отношения в словообразователното гнездо

В словообразователното гнездо прави впечатление отношението на синонимия между сложното съществително “Oberhaupt” и производната дума “Hauptling”. Първоначалното значение на “Hauptling” е ‘(Familien)

oberhaupt', по-късно се налага значението 'Anführer eines Stammes' (срв. Клуге 2002: 397). От това значение произлиза ироничното название 'Anführer einer Bande'.

Еднакви значения могат да се установят при глаголите, образувани от съществителни, "enthaupten" и "köpfen", които представляват различни словообразователни гнезда.

2.3.3. Словообразователно гнездо с "глава"

Разгръщане на словообразователното гнездо

В словообразователното гнездо се установяват сложни съществителни като пример за модификацията. Названието на част на човешкото тяло като първи съставен елемент в сложната дума се включва в семантичния модел „ЧАСТ на човешкото тяло е афициран обект (обект, засегнат от изразено от глагола действие)“. За модификация може да се говори и при деминутивите (словообразователен модел със суфикс -ица, -ичка), и при аугментативите (словообразователен модел със суфикс -ище).

Производното "дебелоглавец" се отнася за лица, като се изтъкват специфични техни качества (словообразователен модел със суфикс -ец).

Сложни прилагателни и производни със суфикс -ест могат да бъдат интерпретирани в рамките на семантичния модел „ЧАСТ от ...“, при което на частта на човешкото тяло допълнително се приписват характерни признаци“. По отношение на производните със суфикс -ест трябва да се добави още, че обозначеният признак се отличава с висока интензивност. Също така сложните прилагателни могат да се анализират в рамките на семантичния модел СРАВНЕНИЕ.

Процесът на номинализация се наблюдава при производни със суфикс -ство, -щина, които представляват абстрактни съществителни, образувани от прилагателни. Семантичният модел "Лице, което спада към определена социална група" може да бъде илюстриран с -ар-производни.

Производни със суфикс -ина, -ица назовават предмети и тяхното значение може да бъде определено в рамките на семантичния модел „ЧАСТ от“, както и на модела „ПРЕДНАЗНАЧЕНИЕ“.

Образуваните от „глава“ глаголи могат да бъдат анализирани, като се вземат под внимание следните семантични модели:

- Актантите извършват действия, от които са засегнати други актанти/ ЧАСТ на човешкото тяло на други актанти;
- Правя така, че актант губи определени качества/ЧАСТ на човешкото тяло;
- Въвеждане на тема-позиция.

Актуализиране на семемите на думата-ядро в словообразователното гнездо

На думата-ядро “глава“ се приписват 8 семемии. Тук са обединени семемии, които се появяват при “Корѣ” и “Наурѣ”. Освен тях има и семемии, които са характерни само за “глава“ (срв. семема 7, семема 8). Последните две семемии не проявяват активност в словообразователното гнездо.

Като активни семемии могат да бъдат посочени семема 1 и семема 3. Двете семемии са в основата на модификацията, представена от сложни съществителни, деминутиви и аугментативи. Те участват при образуването на сложни прилагателни, абстрактни съществителни, глаголи. По отношение на глаголите трябва да се спомене активността на семема 5. Семема 5 допринася също и за това с помощта на деривацията да се образуват нови съществителни (названия на лица) и прилагателни. Семема 6 е активна при образуването на прилагателни и съществителни вследствие на деривацията.

Семема 2 се проявява само в отделни случаи. Като причина за тази слаба активност би могло да се изтъкне обстоятелството, че въз основа на това значение българската лексема назовава само горната част на главата, а за тази част в българския език съществува още едно обозначение – „теме“.

Семантични отношения в словообразователното гнездо

Пример за синонимията в словообразователното гнездо са „главобол – главоболие 1)“; „бикоглавство – бикоглавщина“; „твърдоглав – дебелоглав – бикоглав“; „дебелоглавие – твърдоглавие“; „дебелоглавщина – твърдоглавщина“.

Отношения на синонимия могат да се установят между словообразователна конструкция и словосъчетание, което представлява перифраза на словообразователното значение: „дебелоглавец“ = „дебела глава“, „дебелоглав човек“.

Синонимия съществува между съществителни, между абстрактни съществителни, между прилагателни. Абстрактните съществителни, образувани със суфикс -щина, съдържат допълнителна конотативна маркираност “негативно отношение/негативна нагласа“.

Пример за антонимията могат да бъдат реализираните в словообразователното гнездо деминутиви и аугментативи.

3. Заключение

„Корѣ“, „Наурѣ“, „глава“ като представители на названията на части на човешкото тяло имат различен статус като думи-ядра в словообразователните гнезда:

- „Корѣ“ има 5 семемии, добре разгърнато словообразователно гнездо, участва в реализирането на 15 семантични модела;
- „Наурѣ“ има 3 семемии, не така добре разгърнато словообразователно гнездо и реализира 6 семантични модела;

- „глава“ има 8 семема, добре разгърнато словообразователно гнездо и се включва в 14 семантични модела.

При „Kopf“ и „глава“ правят впечатление близките характеристики относително тяхната словообразователна активност.

„Kopf“, „Haupt“, „глава“ допринасят в най-голяма степен за образуването на други съществителни, като активността на „Kopf“ и „глава“ е в еднаква степен висока.

И трите лексеми могат да образуват умалителни съществителни чрез деривация, в немския език с помощта на суфиксите *-chen/-lein*, в българския език със суфиксите *-ица/-ичка*. Аугментативи се образуват само от българската лексема с помощта на суфикс *-ище*. В немския език са възможни образувания от типа „Riesen- + част на човешкото тяло“ – в конкретния случай *Riesenkopf* – за обозначаване на глава с големи размери в специфични контексти. *Riesenkopf/Riesenhaupt*, от друга страна, са наименования на върхове.

В словообразователните гнезда с „Kopf“, „Haupt“, „глава“ са представени най-силно развитите семантични модели за образуване на съществителни имена от названия на части на човешкото тяло (срв. Димитрова 2013: 224):

- ЧАСТ от
- ЧАСТ на човешкото тяло е афициран обект (обект, засегнат от изразено от глагола действие)
- ЦЕЛ/ПРЕДНАЗНАЧЕНИЕ.

По отношение на активността при образуване на нови прилагателни „Kopf“, „Haupt“, „глава“ участват най-вече в реализирането на семантичния модел „ЧАСТ на човешкото тяло, характеризирани чрез допълнителен признак“.

И в трите словообразователни гнезда има примери за образуване на глаголи от съществителни имена, които представят следните семантични модели:

- ПРАВЯ нещо, при което действието се извършва от ЧАСТТА на човешкото тяло (словообразователно гнездо с „Kopf“);
- ПРАВЯ така, че актант губи определени качества/ЧАСТ на човешкото тяло (словообразователни гнезда с „Kopf“, „Haupt“, „глава“);
- Въвеждане на ТЕМА-позиция (словообразователно гнездо с „глава“).

Паралелни конструкции с трите лексеми се откриват в рамките на втория семантичен модел (срв. *köpfen 1*) – *enthaupten* – обезглавявам).

Проведеният анализ, насочен към разкриване на степента на разгръщане на словообразователните гнезда, към установяване на актуализираните семема на простите названия на части на човешкото тяло и на семантичните отношения в словообразователните гнезда, илюстрира различната ак-

тивност на „Kopf“, „Haupt“, „глава“ в протичането на словообразователните процеси за образуване на съществителни, прилагателни и глаголи в немския и българския език.

БЕЛЕЖКИ

1 От комуникативна гледна точка няма да бъде коректна употребата само на „köpfig“ по отношение на лица, напр. * ein köpfiger Mann. Знанията за отношението „част – цяло“ са съставна част на лексикалните знания, ето защо при употребата на езика не би било подходящо да се образуват прилагателни, които изразяват експлицитно тези знания. Съблюдаването на принципа за образуване само на смислени думи води до създаването на образувания, в които прилагателното пред „-köpfig“ изтъква особени/специфични качества на частта на човешкото тяло, напр. ein rundköpfiger/breitköpfiger Mann. Този словообразователен модел е силно активен (срв. Моч 2004: 228–230).

2 късносредновисоконемски (spätmhd) behoubeten спада към юридическия език и означава ‘sich als Herr einer Sache erweisen’. От XVII в. насам е познато смекченото значение ‘eine Meinung aussprechen’ (срв. Дуден 2000: 70).

3 Производните със суфикс -щина съдържат допълнителен конотативен семантичен компонент, чрез който се изразява негативно отношение/негативна нагласа към лице, носител на изтъкнатото качество (срв. Радева 2007: 140).

СЪКРАЩЕНИЯ

S	Substantiv/съществително
V	Verb/глагол
A	Adjektiv/прилагателно
КТ	Körperteil/част на човешкото тяло
КТВ	Körperteilbezeichnung/название на част на човешкото тяло
dev	deverbal/отглаголен
fak	faktiv/фактитивен
kaus	kausativ/каузативен

БИБЛИОГРАФИЯ

Барц 1988: Barz, I. Nomination durch Wortbildung (Linguistische Studien). Leipzig: Verlag Enzyklopädie, 1988.

Вариг 2008: Wahrig. Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache. Gütersloh/München, Berlin: Cornelsen, 2008.

Български етимологичен речник. София: Издателство на БАН, 1971–2011.

Димитрова 2013: Dimitrova, M. Die Wortbildung unter nominativem Aspekt. Veliko Tarnovo: Verlag „Ivis“, 2013.

Дуден 1996: Duden. Deutsches Univesalwörterbuch. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag, 1996.

Дуден 2001: Duden. Das Herkunftswörterbuch. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag, 2001.

Клуге 2002: Kluge. Etymologisches Wörterbuch. Berlin: de Gruyter, 2002.

- Моч 2004:** Motsch, W. Deutsche Wortbildung in Grundzügen. Berlin, New York: de Gruyter, 2004.
- Онхайзер 1987:** Ohnheiser, I. Wortbildung im Sprachvergleich. Russisch-Deutsch (Linguistische Studien). Leipzig: Verlag Enzyklopädie, 1987.
- Радева 2007:** Радева, В. В света на думите. Структура и значение на производните думи. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2007.
- Речник на българския език.** София, АИ „Проф. Марин Дринов“, 1977–2012.
- Словообразователен речник** на съвременния български книжовен език. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 1999.
- Флайшер, Барц 1992:** Fleischer, W., I. Barz. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. Tübingen: Niemeyer, 1992.
- Флайшер, Барц 2012:** Fleischer, W., I. Barz. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. 4. völlig neu bearbeitete Auflage. Berlin, Boston: de Gruyter, 2012.

Общество и език

Хилмар Валтер, Лайпцигски университет

РАЗМИСЛИ ЗА НЯКОИ ЕЗИКОВИ ОСОБЕНОСТИ В ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ

The article deals with the problem of multilingualism in Europe, its history and present-day developments. Our ideas are provoked by Palmira Legurska and Ilya Zlatanov's interesting article entitled "From the trilingual dogma to linguistic pluralism" published in the journal *Bългарска реč*, 2016/1.

Keywords: multilingualism in the European Union, Charles the Great and language, minority languages in Germany

1. Няколко бележки за многоезичието в Европейския съюз

Да започнем с констатацията на двамата автори, че «многоезичието се разглежда като ключов фактор за културното многообразие на Европейския съюз.» Това важи със сигурност за плановете и становищата на основателите на Съюза. Отражава се и в най-новите регулации на официалните езици, които запазват първоначалните принципи на езиковата комуникация в самия съюз: 24 езика са официални и работни такива. А като правна основа важи член 342 от Договора за функционирането на Европейския съюз (ДФЕС). Но това, разбира се, се отнася за комуникацията в страните, чиито езици са изброени в документите, и тяхна комуникация с администрацията на ЕС. В самия апарат на Съюза се работи «преди всичко» с работни езици: на първо място английски, а също френски и немски. Така изглежда картината в рамките на европейската общност. Перспективата предвижда и езиците на кандидат-членовете да получат статуса на официални езици (албански, сръбски, черногорски, македонски, турски).¹ Броят на официалните езици и правилата за ползването им от самото начало са свързани естествено и с труден финансов проблем, защото за спазването на правилата е необходимо огромно число преводачи и лингвисти, както правилно подчертават авторите на статията.

---

¹ Сръв. немската версия от 3 януари 2018 г.: Amtssprachen der Europäischen Union. de.wikipedia.org/wiki/Amtssprachen_der_Europäischen_Union,

Тази картина важи за членовете на ЕС и несъмнено се отразява в езиковата практика в отделните страни-членки. Но езиковата ситуация в тях не може да се ограничава в тези рамки. Чрез всеотрядната глобализация се утвърждава английският като помощен световен език, който се е наложил също и извън границите на ЕС. Това се отнася и за гражданите на страните-членки на Съюза. Доказателства се срещат под път и над път: Чиновници или други представители на ЕС практикуват при посещение в България не българският или своя роден, а английският език. Разни надписи на забележителности или фирми, министерства и под. освен на български обикновено се представят на английски език. Има и надписи само на английски. Не може и да не се забележава, че все повече английска лексика навлиза в българският език.² В някои висши училища лекции се четат не на български, а на английски език – също и от гост-професори, на които родният (европейски) език не е английският. В един излязъл през 2017 г. юбилеен сборник се натъкнах на нова българска лексика в заглавията «Информационно-комуникационни *хъбове* ли са читалищата през Възраждането» и «*Неймннгът*: доброто старо именуване през XXI век».³ Наскоро срещнахме с жена ми в един супермаркет в Лайпциг група български момичета, вероятно студентки, които – не можейки да се ориентират в подредбата на стоките – питат немските домакини-купувачки на английски за интересуващите ги стоки. (Това – разбира се – се оказва съвсем неуспешно, но е пример за статуса на английският в съзнанието на младото поколение). В немскоезичното пространство установяваме същите признаци: Като примери ще посоча пак един факт от Лайпциг: В един голям търговски център (както в България ще се нарече «мол» – англ. mall), построен през годините след промяната, доста голям брой обекти носят само английски надписи със своя търговски профил. Напоследък от Берлин се чуват оплаквания, че там има магазини и обекти за обществено хранене, в които клиентът е принуден да комуникира на английски език. Повече отколкото в България в Германия или Австрия в «шоу бизнеса» преобладават английските заглавия, термини и текстове. Освен това също е важно, че навсякъде все по-бързо развиващата се дигитализация със своята специална терминология разпространява постоянно и доста обилно англицизми.

Такива факти карат социолнгвистиката с право да поставя въпроса, дали националните езици на страните-членки на Съюза не са заплашени от сериоз-

---

² Това личи от много добре и грижливо разработените в Института за български език на БАН речници на новите думи в българският език. Срв. и: Хилмар Валтер: *Miscellanea* за новите англицизми в българският и немският език като лексиколожки, лексикографски и транслационен проблем. В: Слово и словесност. Сборник в чест на доц. д-р Юлия Балтова. Съст. и ред. Лилия Крумова-Цветкова, Христо Холиолчев, Цветанка Аврамова, Цветелина Георгиева. ИК Емас. София 2010, 48–59.

³ Статиите от Йорданка Захариева се намират в сборника: Нено Неделчев в науката за българите. Велико Търново 2017, изд. «ИВИС», стр. 227 и сл.

но ограничаване на използването им. Така например още преди доста време българският социолингвист Михаил Виденов пише в една статия, част от която е отпечатана в учебник на българския език за говорещи немски: «Очаква ни бъдеще, което образно може да се представи така: с българския език – вкъщи, с английския навсякъде другаде.»⁴ Тази сигурно малко преувеличена констатация същият автор напоследък е допълнил с призив към българските социолингвисти: «Темата за глобализацията като лавина помита елементите на нашата самобитност и на едно от първите места – езика, а българският език ни прави българи и е последната крепост на българщината.» Затова можело да се очаква цялото българско езикознание да «влезе в руслото на социолингвистиката».⁵

Както е известно, напоследък и дискусиите около различни позиции на отделни страни-членки спрямо стремежи към по-нататъшно развитие на Европейския съюз като мултиетническа държава се отразява и върху концепционни обсъждания на въпроса, дали английският да стане единствен управленчески (*Verwaltungssprache*) и – в последствие – единствен официален език (*Amtssprache*) във всички страни-членки. В цитирания по-горе материал, публикуван в Уикипедия, четем, че при едно допитване 59 % от немците английският бил одобрен за официален език в «държавите-части» (*Teilstaaten*) на Европейския съюз. Тази дискусия наистина най-малко придава по-голяма вероятност на предсказаната преди няколко години картина на бъдещата роля на родния език. Всичко това едва ли ще се повлияе съществено от излизането на Великобритания, която би била единствена унилингвална страна в Европейския съюз (ако се абстрахираме от третиранията там като малцинствени келтски езици).

Всичко това според мене показва относителността на развитието на «многоезицието» като «ключов фактор за културното многообразие» в Европа, ако под «многоезицие» не разбираме общ билингвизъм в «държавите-части». Очертава се, че езикознанието, предвид последиците от «многоезицието», ще бъде принудено да следи внимателно промените в езиковата ситуация под социолингвистичен аспект, но също така да анализира и описва езиковите промени в националните езици, неизбежно причинени от многоезицието. Може да се очаква, че на базата на такива изследвания ще се наложат за идущите

---

⁴ М. Виденов: Европейският съюз и предизвикателствата пред българските езиковеди. Електронно списание *LiterNet*, 28.04.2007, № 4 (89): <<http://litenet.bg/publish3/mvidenov/evgorejskiiat.htm>> Срв. и: Хилмар Валтер: България в Европейския съюз – «кирилизация» на Европа? (разсъждения на един немски българист). Сп. Наука – кн. 2/2015, том XXV, стр. 5.

⁵ Цитатът е взет от съобщение на Д. Веселинов за Тринадесетата международна конференция по социолингвистика в София в сп. «Съпоставително езикознание», бр. 4/2017, стр. 143. Загрижеността за бъдещото развитие на българския език проличава и от концептуални разсъждения на други видни български езиковеди. Тук ще спомена само статията на Е. Пернишка: Някои настоящи проблеми на науката и образованието с оглед на българския език. Сп. Наука, бр. 3/2017, стр. 3 и сл.

поколения промени в нормите от граматически, но преди всичко и лексикален и стилистичен характер, като се запазват националните функции на езика. Във всеки случай такива промени не засягат само лексиката, както обикновено се предполага и констатира, а всички равнища на езиците. Ларс Тилеман в своя статия, публикувана в интернет, класифицира англицизмите в немския език като морфологични, синтактични и семантични. Ценно изследване по проблеми на действащите върху роден (немски и френски) език англицизми, исторически и актуални, е книгата на С. Клупер за англицизмите в немския и френския език.⁶ Такива трудове демонстрират, че при евентуално предстоящ билингвизъм ще има доста работа за езиковедите, занимаващи се с описание на националните езици, съществуващи при специфичен вид диглосия, който може да се появи при осъществяване на споменатите тенденции в ЕС. Откриват се нови полета за съпоставителни изследвания, за стилистиката, лексикографията, транслатологията, педагогиката.⁷ Например специално за германистите ще бъде интересно да се следи как новите комуникативни условия се отразяват в регионалните варианти на немския език. Когато човек следи кинесиката, съпровождаща устната комуникация, ще установи, че в потока от англоезични влияния се усвояват и поведенчески явления, предмет на паралингвистиката (напр. «give me five!», на немски «Abklatschen»). Може да се приеме, че както чисто езиковите така и те ще бъдат различни в отделните комуникативни култури.

2. Няколко думи за Карл Велики

Наистина Карл Велики като инициатор на т.н. Каролингски ренесанс има голямо значение за развитието на европейската култура и за историята на немския език. Той също се счита за «предтеча» на «европейската идея» със своите успехи при присъединяването на големи територии към франк-

---

⁶ lars-thielemann.de/heidi/hausarbeiten/Anglizismen.htm

Sabine Klupper: Anglizismen in deutschen und französischen Werbeanzeigen. Tectum Verlag, Marburg 2003.

⁷ Как може да се получават промени под влиянието на английския в морфологията и синтаксиса се опитах да опиша в статията: За «метаморфозата» на една местоименна форма в съвременния български език. В: *Littera scripta manet*. Сборник в чест на 65-годишнината на проф. дфн. Василка Радева. София 2005, стр. 385–392. Като пример от немския език може да се посочи синтактично явление, което се състои в промяна на валентността на глагола «können». Този модален глагол изисква всъщност съчетание с пълнозначен глагол в инфинитивна форма, който от своя страна може да бъде транзитивен или интранзитивен. В немската преса и в рекламни текстове глаголят се употребява напоследък като транзитивен и се получават изречения като «Der HSV kann Abstiegskampf» (заглавие в спортната страница на лайпцигски вестник). Влияние на английския глагол «know» сигурно не може да се изключи. За немските модални глаголи вж. в Павел Петков, Ана Димова, Диана Сливкова-Щайнкюлер, Емилия Денчева, Биргит Игла: *Немска граматика в съпоставка с граматката на българския език*, под научната редакция на Павел Петков, София 2002, стр. 51 и сл.

ската държава с подкрепата на папата в Рим, който го направил «Кайзер на Римската империя». Това присъединяване се базирало на семейна политика и войни против «езичниците», които – както саксите – били подложени на жестоки кланета и насилствени преселения. Затова смятам, че, когато се описват неговите заслуги за «Европа», би трябвало да се спомене и на каква цена, дадена от присъединените племена и народи, е станало това. Връзките на Карл Велики с папата в Рим са изиграли немаловажна роля за схизмата (разкола) на християнските църкви на западна в Рим и източна във Византия (1054 г.), въпреки че той през 812 г. в Аахен възторжено е прокламиран на гръцки език от представители на Византия като «Василевс».⁸ Към изложението за него в статията на двамата автори може да се добави, че освен за писането «по-добре на латински» кайзерът е имал грижата и за народния език: В «Admonitio generalis» през 789 г. той наредил използването на народния език в делата на църквата, особено в проповедите, а през 794 г. на Франкфуртския синод е приписан на народния език същият статус както на еврейския, латинския и гръцкия – триезичието на библията. Езиковата политика на Карл Велики се реализира и в създаването на първи писмени поетични творби на немски език през 9 век. Може да се каже, че още тогава са положени основите за създаване на епоса «Песен за Нибелунгите», който е преведен майсторски на български от Борис Парашкевов.⁹

3. Някои допълнения за малцинствените езици в ЕС

П. Легурска и И. Златанов – в съгласие със заглавието на статията си – обръщат особено внимание на статуса на регионалните и малцинствените езици в страните на ЕС и класифицирането им. За съжаление в статията не е обърнато внимание на такива езици в Германия. Там, в съгласие с Европейската харта на регионалните и малцинствени езици, съществуват пет признати малцинствени езика (сорбски – с два варианта, датски – с три варианта, северно- и сатер фризийски, романес) и долнонемски като регионален език. За българите често е изненада, когато научават, че в Германия, в две федерални провинции – Саксония и Бранденбург, има уникално славянско население, което се

---

⁸ Срв.: Ludwig Wamser (Hrsg.): Die Welt von Byzanz – Europas östliches Erbe. Archäologische Staatssammlung. Verl. Theiss, München 2004, S. 9.

⁹ Срв.: Joachim Schildt: Abriss der Geschichte der deutschen Sprache. Akademie-Verlag Berlin 1976, стр. 56 и сл. За Карл Велики има много подробни и научно обосновани анализи в: Christoph Stiegemann, Martin Kroker, Wolfgang Walter (Hrsg.): CREDO, Christianisierung Europas im Mittelalter. Bd. 1, Essays. Michael Imhoff-Verlag Petersberg 2013, стр. 310 и сл. Специално за отношенията на Карл спрямо славяните има интересни факти в: J. Herrmann (Hrsg.): Welt der Slawen. Geschichte, Gesellschaft, Kultur. Urania Verlag, Leipzig, Jena, Berlin, 1986, особено в статията на Wilhelm Struwe: Slawen und Sachsen на стр. 168 и сл. Срв. и: Йордан Николов: Империята на Карл Велики. В: История на света.eu/index.php/история/средните-векове/западна-европа/643-империята-на-карл-велики.html.

ползва с държавно гарантирани права и чийто два езикови варианта, горнолужишки и долнолужишки, се ползват и като официални езици (Amtssprachen). Сорбите, живеещи северно от чешката и западно от полската граница преди всичко в областта Лужица (Lausitz), поради което са познати в България и като лужичани, имат своя национална култура и свой книжовен език. По регионалната телевизия има предавания на сорбски, има издателство, театър, народни ансамбли – общо взето може да се каже, че имат много развита народна култура, която има своите корени още от Средновековието.¹⁰ Съюзът на многобройните сорбски организации «Домовина» играе важна роля за защитата на езиците им. Организацията има над двувековна история. Интересно за нашите читатели може да бъде, че от първата половина на 18-ти век в Лайпцигския университет се преподава сорбски, а от 1951 година съществува Институт за сорабистика с лингвистичен, литературоведски и исторически профил. Там се обучават главно студенти, които стават учители по сорбски език и литература в училища в сорбските области. Институтът поддържа и поддържа контакти с научни центрове в лужишкия град Бауцен. Не може обаче да не се спомене, че това развитие бе спъвано или забранявано от националистични съображения, особено тежко по времето на фашизма.¹¹

Спирам се толкова подробно на сорбите и сорабистиката във връзка с «многоезичието» в Германия, защото лужишките сорабисти и лайпцигската славистика имат значение и за българската история и култура през Възраждането. Сорбите Арнощ Смолер и Ян Петър Йордан са внушителни фигури в развитието на славистиката през първата половина на 19 век в немскоезични територии. Йордан, който през четиридестте години е бил лектор по славянски езици в лайпцигския университет, включително и по български, през 1842 г. започва издаването на «Jahrbücher für slawische Literatur, Kunst und Wissenschaft», които са излизали до 1856 г. – най-напред в Лайпциг, по-късно в Бауцен. Смолер се присъединил през 1848 към Йордан като редактор. Първите публикации с българистична тематика в списанието излизат през 1846 г. и стават важен източник за българския език и култура в немскоезичната славистична наука. Йордан с рецензии е популяризировал «Първичка българска граматика» на Богоров и вестника му «Български орел». В тази връзка може да се предположи, че Иван Богоров като издател и автор на първия български

---

¹⁰ Не е безинтересно за нашата тема, че сорбите се споменават в закон (Kapitular) на Карл Велики от 805 г. Срв.: Jan Brankač, Frido Mečk: Geschichte der Sorben. Band 1, Von den Anfängen bis 1789. Domowina Verlag Bautzen 1977, стр.48.

¹¹ За историята на сорабистиката в Лайпцигския университет вж.: Zur Geschichte der Sorabistik. Institut für Sorabistik: sorb.philol.uni-leipzig.de/institut/geschichte-des-instituts/

Подробна история на сорбите представляват четирите тома на: Jan Šolta, Klaus Schiller, Frido Mečk: Geschichte der Sorben. Gesamtdarstellung. Bd. 1 – 4. VEB Domowina Verlag Bautzen 1977. Вж и: Peter Kunze: Kurze Geschichte der Sorben. Ein kulturhistorischer Überblick in 10 Kapiteln. Bautzen 1995, ³2004.

вестник е бил в контакт със сорбската интелигенция в Лайпциг, когато Арнош Смолер и Хандрий Зейлер по същото време се заели с издаването на вестника «Jutnička» на сорбски език.¹² Може да се предположи, че в архивите в Бауцен могат да се намерят материали с повече подробности за контактите на сорбите с българския енциклопедист Иван Богоров по време на престоя му в Лайпциг.

* * *

В заключение може да кажем, че статията на двамата колеги в сп. «Българска реч» може да послужи за стимул и българистиката, и германистиката да отделят повече и систематично внимание на целия комплекс на многоезичието (минало, сегашно и бъдещо) в Европа като исторически и актуален проблем.

---

¹² Срв. Hilmar Walter: Die „Jahrbücher für slawische Literatur, Kunst und Wissenschaft“ (1843–1856) und die Sprachenfrage der Balkanslawen. In: Les cultures slaves et les Balkans / Славянские культуры и Балканы, 2.София 1978, стр. 308 и сл. Авторите на том 2 на «Geschichte der Sorben, Band 2, Jan Šolta und Hartmut Zwahr, стр. 103, твърдят, че Богоров е издал своя вестник «с подкрепата» на Йордан.

НАРОДИТЕ: АМАЛГАМА ОТ ЕЗИЦИ, ГЕНИ И ОБИЧАИ

The Bulgarian term **народ** (people) is ambiguous. It can mean the population of a country. Or it can oppose the populace to the elite. Or it can signify a human community that differs from its neighboring communities in a number of ways. Language boundaries are often different from cultural ones; cultures do not coincide with anthropological characteristics etc. Peoples are united in ethnic communities through the idea of common origin, be it real or imagined. The article argues that every nation represents a unique distinctive combination of genes, culture and language and none of these components per se determines the national identity.

Key words: Sino-Caucasian languages, vigesimal numeral system, haplogroup G (Y-DNA), national identity, language shift

Всеки народ е смесица от племена и етноси. Още в училище се запознаваме с произведението, което е изиграло решаваща роля за нашето национално самосъзнание – Паисиевата история. В нея са изведени двата основни компонента на нашия народ – славяни и българи. Ние дължим името си на народ, който е говорел на тюркски език. Езикът ни е славянски, но структурно се различава от всички славянски езици. Граматиката му прилича повече на балканските езици – румънски, албански и гръцки. В антропологично отношение сред българите има представители на средиземноморска, северна, понтийска, динарска и други раси. В обичаите, народните вярвания и фолклора ни се преплитат елементи от славянски, тракийски, римски и източен произход. Но в крайна сметка националното самосъзнание не се определя нито от гените, нито от езика.

Националното чувство не е нещо, което е съществувало откакто свят светува. То се оформя някъде към XVIII–XIX век след наполеоновите войни. Показателно е, че за новия концепт *нация* езикът ни прибягва до заемка, защото нашата дума *народен* съчетава значенията на две различни френски понятия – *populaire* и *national*. В древността много хора са живеели в етнически недиференцирано състояние. Преди националното чувство са съществували други, по-силни връзки и прояви на солидарност: икономически (отседнали земеделци – чергаруващи скотовъдци), религиозни (правоверни – неверници), локални (балканджии – полянци). Чувството за принадлежност към даден военен съюз поражда различни значения в български (*полк*) и в немски (*Volk* ‘народ’) – ОЕР/folk. Военната солидарност по-късно може да прерасне в етнотоним, ср. **џехъ**, умалително от **џетьникъ** (Фасмер/чех).

Византийската класификация на народите се базира на географски принцип: народите на север от Черно море са били наричани скити, независимо

дали става дума за славяни, маджари, хуни или кумани. Жителите на Западна Европа фигурират като гали или франки. По-късно, след източно-западната схизма, всички „еретици“, подчинени на папата, са били наричани **латинци**. Самите византийци са се смятали за поданици на Римската държава и са се наричали **ромей**, независимо от езика, на който говорят (Шукуров 2017). Принципът „една държава – един народ“ е бил възприет още при основаването на нашата държава и всички поданици на българския цар са започнали да се наричат **българи**: славяни, прабългари, готи, романизираны траки, печенежи, кумани.

Смесвания на племена и народи стават постоянно. Дълго време исландците са смятани за генетично хомогенен народ, поради дългата си изолация на острова. Съвременните генетични изследвания сочат, че докато исландските мъже имат предимно скандинавски произход, много от женските линии произлизат от Британските острови (предимно Ирландия и Шотландия), откъдето древните викинги са си набавяли жени и робини (Helgason 2000).

И в по-ново време смесванията на различни народи могат да доведат до образуване на нови етноси. В Южноафриканската република съществува етническа група, наричана капски цветнокожи (Kaapse Kleurling). Те са основно население на провинция Западен Кейп. Носители са основно на езика африкаанс. От 17 век нататък европейските заселници в Капската колония си взимали жени от местното население. Според местните обичаи, за жената се плащал откуп. Предпочитали жените на бушмените и хотентотите, защото стрували по-евтино от жените на зулусите. По-късно потомците на това население са сключвали бракове и с други народи от холандската и британската империи – малайци и индийци. В резултат южноафриканските цветнокожи са един от най-смесените в генетично отношение народи (Razib Khan 2011). Сред тях могат да се открият примеси от койсанските и бантуезичните народи, европейски, най-вече холандски, немски и британски, а също компоненти, свързани с Южна и Югоизточна Азия.

В много страни има кръгове, които държат да свържат произхода на съвременните си нации с някой славен народ от миналото. Така през 30-те години на XX век в Съветския съюз се развихря кампания около държавата Урарту – първото държавно образование на територията на Съюза. Това е предмет на всесъюзна гордост, но най-вече за народите, които живеят в Задкавказието – арменци или грузинци. Те се смятат за потомци на древните носители на тази изключително висока култура. Обаче езикът в Урарту няма нищо общо нито с грузински, нито с арменски. Между грузинските и арменските историци възниква спор, докато накрая не излиза учебник по историята на СССР, в който Урарту се определя като „държава на родоначалниците на днешна Грузия“. И могло ли е да бъде иначе, като начело на страната е стоял Йосиф Висарионович Джугашвили! Държавата Урарту обаче се е намирала значително по-южно, върху териториите на сегашна Армения, Турция и Иран. В крайна

сметка, след дискусия във в. Правда, за наследници на Урарту са признати и двата народа – и грузинци, и арменци (Клейн 2015). В наши дни за наследници на прабългарите претендират, освен нас, татари, чуваша, балкарци и други народи. От 1487 до ликвидирането на руската империя руският цар се титулува и „великий князь болгарский“, като се има предвид Волжка България. Дако-тракийските ни корени се споделят от румънци и албанци. Вследствие на феодалното право, от 1202 г. в титулатурата на унгарските крале присъства и „крал на България“.

В древността и до късно в Средновековието разликите между народите са се описвали предимно чрез разликите в обичаите: как се обличат, с какво се хранят, какви култове практикуват, как се разпределя наследството. Например германците са въоръжени със щитове и мечове, бръснат се и ядат твърда храна, която разквасват с питиета. Славяните имат други оръжия, ходят брадати и ядат полутечна храна – чорби и каши. Затова когато археолозите открият в спорно землище мечове, бръснари и потири, те определят културата като германска. Разликата в културите е отразена в етимологията на гръцката дума **ethnos**, от разширения корен ***swe-dh-n** ‘свой’ – „група хора, живееща според свои общи обичаи“ (OEP 2017/**ethnic**).

Важен фактор, обединяващ народа, е езикът. И сега, когато говорим за славянски народи, имаме предвид народите, говорещи на славянски езици. Така е от древността – народите, които са се разбирали с еднакви *словеса*, са чувствали общността си като *словенн*. Най-близките им съседи, говорещи на неразбираем език са наречени *немци*. В старобългарски думата *език* има и значение *народ*: *Въскыжъ шаташаса языцы, и людѣ поучишаса тѣцѣтнымъ? – Защо се вълнуват народите, и племената замислят суетни неща?* (Псалом 2). В Библията *языцы* предава еврейския термин *goyim*, който се употребява предимно за чуждите народи — идолопоклонниците, които не вярват в истинския бог. Тази употреба е в основата на думата *езичник*.

Достатъчно е да си спомним конфликтите между ирландци и англичани, като и много подобни разпри между етноси, които говорят на един и същи език, за да видим, че и езикът не определя народността.

Като правило, повечето народи говорят един език – случаи като швейцарците са по-скоро изключение. С гените, обаче, е по-сложно. От генетична гледна точка всички народи са смесени: във всеки народ присъстват разнообразни генетични елементи. Нещо повече, всеки отделен човек носи у себе си примеси от различни популации. Затова е абсурдно да се говори за генокод на даден народ като цяло.

Произходът на народите се проучва от антрополози, етнографи, лингвисти, генетици, историци и др. Тези изследвания разкриват, че може да се случи така, че език, култура и гени частично да се припокриват. Но по-често тези компоненти се движат по различни линии. Затова според израза на известния филолог от 19 век Макс Мюлер, археолог, който говори за индоевро-

пейски кости или индоевропейска керамика, греша точно толкова, колкото лингвист, който говори за долихокефален речник или брахикефална граматика. Индоевропейците например са просто една езикова група. И народите, говорещи на индоевропейски езици, могат да се различават помежду си толкова, колкото сега се различават носителите на английски в Обединеното кралство, САЩ, Канада, Австралия, Нова Зеландия и Южна Африка. Избишките британски колонии в Азия, Африка и Америка живеят хора, смятащи английския за свой роден език. Родителите на Фреди Меркюри са от Гуджарат, Енгелберт Хъмпардинг е от Мадрас, а Клиф Ричард – от Лакнау.

Специалистите по популационна генетика често работят с така наречените еднородителски линии: Y-ДНК, която се предава само по мъжка линия, и митохондриална ДНК, която се предава по женска линия. Чрез мутационните маркери може да се проследи произходът на много поколения назад. Хората, произлизащи от общ прародител, се обединяват в хаплогрупи.

Сега сред повечето народи, живеещи в Европа, преобладава Y-ДНК хаплогрупата R1. Смята се, че тази хаплогрупа е донесена от индоевропейците, макар че се среща и у много неиндоевропейски народи в Азия и Африка. На Балканския и Апенинския полуостров са се запазили значителни остатъци от по-древни популации, така че сега там няма преобладаваща хаплогрупа. Например въпросната R1 обхваща 28% от българите и 30% от южните италианци, а в Сардиния е 19.5%. **(Distribution of European Y-chromosome DNA)**. Преди идването на индоевропейците картината в Европа е била съвсем различна.

През неолита една от най-често срещаните Y-ДНК хаплогрупи е G. Сега от нея в Европа са се запазили само отделни оазиси. Носителите на хаплогрупата G са тясно свързани с възникването на скотовъдството някъде из Плодородния полумесец преди 11 500 години. Козите и овцете са одомашнени в района на Северна Месопотамия, някъде между източна Мала Азия и Загроските планини в Иран. Най-голямо генетично разнообразие групата G показва в района между Леванта и Кавказ, което е ярък индикатор за мястото на зараждането ѝ. Смята се, че ранните скотовъдци са тръгнали от Северна Месопотамия през Мала Азия към Европа. Хаплогрупата G се открива сред изкопаемите останки от тесалийския неолит, старчевската култура около Дунава, културата на линейната керамика в Германия, културата импресо в Италия, Франция и Испания. Към тази хаплогрупа е принадлежал и „леденият човек“ Ötzi, от епохата на халколита. В австрийски Тирол са открити 19 съвременни мъже, които са потомци на Ötzi (Nolan 2013).

Преди идването на индоевропейците в Европа са били говорени коренно различни езици: в южните части на континента са известни етруски и цялото семейство на тиренските езици в Италия и Гърция, васконски в Испания и Франция, иберски по североизточното крайбрежие на Испания и във Франция на север до р. Гарона и някои други. Привържениците на дълбинната ком-

паративистика причисляват тези езици към сино-кавказкото макросемейство (Starostin 1989). В Западна Европа единственият оцелял реликт от това макросемейство е баският език; към него принадлежат и две езикови семейства от Северен Кавказ: абхазко-адигейските на Запад и нахско-дагестанските на Изток. Някои учени свързват със севернокавказкото езиково семейство с такива археологически култури като старчевската, триполската и линейната керамика (Дибо 2006).

Сред носителите на абхазко-адигейските езици, както и сред географските им съседи, индоевропейците-осетинци, хаплогрупата G обхваща почти половината от населението. В Европа носителите на хаплогрупа G никъде не достигат такива високи стойности. В Северна Европа тя практически отсъства, а из Средиземноморието варира в пределите на 5–10%. Единствените области, където групата надхвърля 10%, са Кантабрия в испанските Пиренеи, в Северна Португалия, Централна и Южна Италия (особено из Апенините), Сардиния и Крит. Други места, където честотите се доближават до 10%, са Астурия в Северна Испания, Оверн в Централна Франция, Швейцария, Тирол, Сицилия и Кипър. Това са все планински и сравнително изолирани области с развито животновъдство (Haplogroup G2a). Неолитните носители на хаплогрупата G са били предимно овчари и козари.

Едно от културните различия между народите са бройните им системи, които исторически възникват от броенето на пръсти. В десетичната система се имат пред вид пръстите на ръцете, а в двайсетичната – пръстите и на ръцете, и на краката.

Особеност на севернокавказките езици е използването на двайсетична бройна система. В Европа тази система, освен сред баските, е разпространена в келтските езици. От езика на галите тя е преминала и във френски, съществува също така в албански и резянския диалект на словенски в италианските Алпи. Например в резянски за 60 се използва изразът **trikrat dwisti** (3×20).

Това е по-скоро културна, отколкото чисто езикова особеност. В самата Франция 90 се произнася като **quatre-vingt-dix** (4×20+10), но френско говорещите белгийци и швейцарци казват **nonante** – число, базирано на девет десетки. Такива са и другите им десетки – **septante** 70 (парижки **soixante-dix**, 60+10) и **huitante** 80 (парижки **quatre-vingts**, 4×20). В историята на английски език също има следи от двайсетичната бройна система: думата **score** се е използвала за числото 20: изразът **four score and seven years ago** значи ‘преди 87 години’. В Библията на крал Джеймс (началото на XVII век) числата, описвани с думата **score** се срещат 130 пъти. Сега тази практика е излязла от употреба от общия език, но се запазва при броенето на овце в някои области със значително влияние на британските келтски езици.

Двайсетична система е съвместима с десетичната – двете системи могат да се съчетават. Например албанските чами в Епир използват двайсетична система за всички десетки, кратни на 20: 40 означава 2x20, 60 – 3 x 20 и 80 – 4

х 20. В книжовния албански върху 20 е базирано само числото –40 – **dy-zet**, 2х20. В редица гегски диалекти и то е заменено с десетичното **katër-dhetë** – четири десетки. В езика на арбърешите в Италия **katër-zetë** 4х20 вече е архаизъм, но **tri-zetë** 3х20 е все още живо.

Как своеобразно се разпределят езици, гени и култура между народите може да се види от следната таблица:

народ/страна	Синокавк. ез.	G>10%	20-система
черкези	х	х	х
дагестанци	х		х
баски	х		х
грузинци		х	х
осетинци		х	
Кантабрия		х	
ю. Италия		х	
ю. Гърция		х	
Тирол		х	
Резия			х
Албания			х
келти			х
французи			х

Сред абхазко-адигейските народи като черкезите преобладава хаплогрупата G, използват дваисетична бройна система и говорят на сино-кавказки езици. Съседите им от Чечня и Дагестан говорят на друг клон от същото езиково макросемейство и използват дваисетична система, но сред тях преобладават съвсем различни хаплогрупи. Подобно е ситуацията и с баските. Грузинците, от друга страна, говорят на език от картвелската група, но също използват дваисетична система и най-голям брой от населението спада към хаплогрупата G – 30%. Останалите народи в таблицата споделят само по един общ признак с абхазко-адигейските народи: или осезаемо присъствие на хаплогрупата G, или използване на дваисетична система. При това разпределението на признаците не зависи непосредствено от географската близост: кантабрийците и осетинците имат голям дял на хаплогрупата G, но говорят и броят различно от непосредствените си съседи, респективно баски и черкези. Словенците в Резия използват дваисетична система, а сред немскоезичните им съседи в Тирол се шири хаплогрупата G.

Горният пример е ярка илюстрация на факта, че език, гени и култура се разпределят по различен начин у народите. Езикът вероятно е най-подвижни-

ят елемент: цели племена и народи могат да го сменят по една или друга причина. В Европа сино-кавказки езици са се запазили само в трудно достъпни планински местности: Пиренеите в крайния запад и Северен Кавказ в крайния европейски изток. Латинският език се е разпространил върху огромни части от Римската империя, населявани от келти, ибери и други народи. Маджарите, които са генетично близки със съседните им народи, са успели да наложат угро-финския си език върху завареното население. С прабългарите и франките се е случило тъкмо обратното – усвоили са езика на местното население.

Генетичните маркери не подлежат на съзнателни промени: за да се промени значително геномът на един народ, населението трябва физически да се унищожи или да замести с друга популация. И точно за това знаем, че в България живеят издънки от най-различни племена и народи, които са възприели славянския език.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Дибо 2006:** Дыбо, В. А. Язык – Этнос – Археологическая культура (Несколько мыслей по поводу индоевропейской проблемы) — В: Глобализация – этнизация. Этнокультурные и этноязыковые процессы. Москва, 2006, 1, с. 75-94.
- Клейн 2015:** Клейн, С. Знатные предки – <http://trv-science.ru/2015/04/07/znatnyepredki/> (дата на достъп: 26.10.2017).
- ОЕР 2017:** Online Etymology Dictionary. <<http://www.etymonline.com>> (дата на достъп: 26.10.2017).
- Фасмер 1973:** Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка. Москва, Издательство «Прогресс». Т. I – IV. 1964 – 1973.
- Шукуров 2017:** Шукуров, Р. Византийская классификация народов. – <https://postnauka.ru/longreads/81303>. > (дата на достъп: 26.10.2017).
- Distribution of European Y-chromosome DNA.** (Y-DNA) haplogroups by country in percentage. – https://www.eupedia.com/europe/european_y-dna_haplogroups.shtml (дата на достъп: 26.10.2017).
- Haplogroup G2a:** Origins, spread and ethnic association of European haplogroups and subclades. Haplogroup G2a (Y-DNA) – https://www.eupedia.com/europe/Haplogroup_G2a_Y-DNA.shtml (дата на достъп: 26.10.2017).
- Helgason, A. et al. 2000:** mtDNA and the Origin of the Icelanders: Deciphering Signals of Recent Population History. – <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1288180/> (дата на достъп: 26.10.2017).
- Nolan 2013:** Nolan, St. Scientists trace 19 living relatives of Ötzi the Iceman whose 5,300-year-old body was found frozen in the Alps – <http://www.dailymail.co.uk/sciencetech/article-2453857/Scientists-trace-19-living-relatives-tzi-Iceman-5-300-year-old-body-frozen-Alps.html> > (дата на достъп: 26.10.2017).
- Razib Khan 2011.** The Cape Coloureds are a mix of everything – In: Discover – <http://blogs.discovermagazine.com/gnpx/2011/06/the-cape-coloureds-are-a-mix-of-everything/#.Wd3ajFuCzIU> (дата на достъп: 26.10.2017).
- Starostin 1989:** Starostin, S. "Etruscan and North Caucasian". – In Shevoroshkin, V. Explorations in Language Macrofamilies. Bochum Publications in Evolutionary Cultural Semiotics. Bochum. (1989).

АГРЕСИВНАТА ЛЕКСИКА В ОНЛАЙН МЕДИИТЕ

The essential role of journalism is to inform. At the same time, the well-chosen linguistic instruments and language range are of central importance in forming the number of readers. In their urge to make their texts more interesting and powerful, journalists often resort to aggressive lexicology. As a result, the readers might be manipulated by inciting a particular attitude to public figures and events.

Key words: online media, aggressive lexicology, manipulation

Един от водещите стремежи на журналистите е да представят новини, които вълнуват и предизвикват аудиторията, да разказват истории, които въздействат върху хората. Безспорно една от причините за този стремеж е необходимостта от привличане на повече читатели и зрители. По-големият трафик на един информационен сайт гарантира повече рекламодатели, а оттам и повече приходи за медията. Често обаче в преследването на кликове се забравят етичните норми, които журналистите трябва да съблюдават. Границата между обективното представяне на действителността и манипулацията е много тънка. Най-лесното средство за изкривяване на истината са думите. Именно техният подбор може да промени смисъла на една новина, да акцентира върху конкретен нюанс, да затвърди дадена позиция.

Информативната функция на новините предполага употреба на неутрална лексика, която не съдържа конотативни нюанси. Изразяването на отношение е присъщо на жанровете коментар и анализ. При новината употребата на експресивни думи е признак за заемане на позиция и опит за манипулиране на общественото мнение. В редица информационни сайтове се наблюдава тенденцията да се смесват жанровете новина, от една страна, и коментар и анализ, от друга.

Все по-често в онлайн медиите се среща засилена употреба на агресивна лексика. Изразяването на негативно отношение към обществено популярна личност може да промени отношението на аудиторията към нея. Онлайн потребителите се сблъскват с: „тоталното доминиране на отрицателната експресия, налагането на един еднопосочно отрицателен емоционално-оценъчен конотативен ореол върху всички обществено-политически, институционални и икономически теми и проблеми“ (Замбова 2000: 149).

В средата на миналата година вниманието на читателите беше привлечено от една тема, а именно – нападките на Николай Барекков към журналистката Ана Цолова. В една от информационните онлайн медии темата е представена по следния начин: „*Барекков разкова Цолова, сравни я с кредитен милионер*“ (blitz.bg, 18.08.2017); „*Барекков попиля Цолова за баров-*

ската ѝ къща в Драгалевци, кючека и корупцията“ (blitz.bg, 21.08.2017). В разгледаните заглавия впечатление прави употребата на глаголи с подчертано агресивна конотация (*разкова; попиля*). Ден по-късно друга онлайн медия публикува сходно заглавие: „*Николай Бареков попиля Ани Цолова*“ (razkritia.com, 22.08.2017). Нападките на Николай Бареков към Ана Цолова са представени в друг сайт по следния начин: „*ЕКСКЛУЗИВНО В ПИК! Бареков с нов удар по Ани Цолова! Евродепутатът подпука водещата за кризисния пиар с дядовите ѝ имоти и я нарече Символ на корупцията*“ (pik.bg, 18.08.2017). След маркера за актуалност (*ексклузивно*) следва агресивната лексика (*удар; подпука*).

Подобна лексика са използвали онлайн журналистите при съобщаването на друга новина: „*Деси Атанасова попиля Нинова с разкритие! Нежното острие на ГЕРБ размаха документ от Цацаров, който доказвал нещо много важно*“ (blitz.bg, 30.11.2017). Негативната конотация в използваните глаголи (*попиля, размаха*) отново е налице. Във второто изречение от това заглавие е употребен епитет (*нежното острие*), като по този начин се прибавят допълнителни характеристики към обществената личност, за която се говори: „определения, които имат субективна и емоционална стойност, се наричат художествени определения или епитети“ (Брезински 2001: 85). Този епитет се използва и в други заглавия на същата медия: „*Първо в БЛИЦ! По тъмна доба нежното острие на ГЕРБ Деси Атанасова отправи странно предизвикателство на Нинова*“ (blitz.bg, 05.12.2017).

Обществените личности често получават епитети. Пример в това отношение са следващите заглавия: „*Желязната*“ *Нинова: Заплашват я, а тя не иска охрана*.

Бивш кандидат-президент опитал да нахлуе на „Позитано“ 20 (mediapool.bg, 29.11.2017). Тук открито се иронизира смелостта на политическа фигура. В друг информационен сайт вниманието на читателите отново е привлечено от употребения епитет в началото на заглавието: „*Министър „Постна пица“ „ритна“ Борисов в кокалчето: Каквито и магистрали да строиш, няма да се върнат хората... но го похвали за...*“ (bnews.bg, 04.12.2017). При този епитет е необходимо читателите да са запознати с работата на Симеон Дянков, за да могат да направят връзка между използвания епитет и личността, за която се отнася.

Използването на епитети при назоваването на обществени личности се доближава до поставянето на прякори. Разликата е, че прякорите се изменят сравнително рядко, докато епитетите могат да се променят всекидневно: „Един от основните похвати на журналистическите коментари е назоваването на политиците по прякори. Това показва ангажираността на автора и в същото време маркира познания от кухнята на събитията“ (Виденев 1998: 316). Важно е да се направи уточнение, че приведените в тази статия примери са от жанра на новината.

Враждебност се открива и в следващото заглавие: „*Валери Симеонов готви нова голяма секира за Слънчака: В петък и събота съм свободен вечерта...*“ (blitz.bg, 16.08.2017). Тук освен агресивното сравнение (*секира*) се среща употреба и на жаргонна лексика (*Слънчака* вместо *Слънчев бряг*).

„*Жельо Бойчев се разфуча в парламента, беснее заради бюджета!*“ (blitz.bg, 29.11.2017г.). В това заглавие експресивната лексика отново е концентрирана в глаголните форми (*се разфуча, беснее*).

Често при изграждането на материалите си журналистите прибегват до употреба на пейоративна лексика. Сред обичайните практики е поставянето на етикети и правенето на квалификации, които се отнасят до политиците: „*ЕКСКЛУЗИВНО! Татяна Дончева помпа мускули срещу правителството и Цацаров! Устатата юристка атакува промените в НПК, дръпна конско на водещата*“ (pik.bg, 17.08.2017). В това заглавие впечатление прави епитетът (*устатата юристка*), който има пейоративен оттенък. Образността се допълва от употребените метафори (*помпа мускули, дръпна конско*).

Подигравателно отношение прозира и в изграждането на следната новина: „*Ще позволим ли на синодалните старци да извършат национално предаване? Македонската православна църква (МПЦ) ще бъде призната. От начина, по който се случи това, ще зависи нейният характер во веки веков!*“ (factor.bg, 22.11.2017). Епитетът, който е използван (*синодалните старци*), безспорно говори за омаловажаване и подценяване на авторитета на висшите духовни лица в България.

Понякога негативното говорене на журналистите стига до крайности: „*Булгартабак*“ *заилеви звучна плесница върху манипулаторите! Прокопиев и Пинокио в паника, малобройните им идиотизирани фенове в интернет започнаха да обиждат и „убиват“ тютюноработниците*“ (blitz.bg, 06.12.2017). Тук отново се наблюдава преднамерено създаване на негативно отношение към конкретни обществени личности (*манипулаторите*). В подзаглавието авторът на статията продължава с квалификациите (Христо Иванов е назван *Пинокио*, като този епитет следва да отпраща към неговата предполагаема склонност да лъже). Наслагването на негативна конотация не спира дотук. Следва нападка към привържениците на Иво Прокопиев и Христо Иванов (*идиотизирани фенове*). Същият епитет по адрес на Христо Иванов е използван и в друг сайт: „*Пинокио обслужи олигархията с „Да(й), България“, сее лъжи*“ (planbe.bg, 01.12.2017). Разликата, която може да се открие в двете заглавия, е фактът, че второто е поместено в рубриката *Анализи и позиции*. От една страна, това позволява на журналиста изразяване на лично мнение, но в същото време задава посоката, в която читателят трябва да чете статията. А именно – като позиция на даден журналист, а не като общовалидна истина.

Негативното говорене на онлайн медиите не подминава и чуждите политики. Чрез избора на езикови изразни средства журналистите се усъмняват, опровергават или осмиват новините от обществения и политически живот. Сред

характерните особености на популярната преса са: „хиперболата и сензацията, предпочитанието към клюката, компроматите и скандала, некоректното отношение към личности и институции“ (Замбова 2000: 62). Онлайн медиите не правят изключение. Иронията, която присъства в журналистическата реч, може да бъде илюстрирана в следните заглавия: „Меркел кляка пред социалдемократите“ (bnews.bg, 27.11.2017); „Шулц клекна, а Германия може и да излезе от политическата криза. Ръководството на СДПГ реши да преговаря за коалиция с блока на Меркел Мартин Шулц“ (blitz.bg, 27.11.2017). Двете заглавия са публикувани в един и същи ден, в два информационни сайта. Вниманието на читателите безспорно се насочва към глагола, който се повтаря и в двете заглавия (*кляка*). В речника на българския език на БАН е посочено следното значение на този глагол при преносна, разговорна употреба: „Отстъпвам обикн. поради принуда пред нечие желание или сила; предавам се.“ (Чолакова, ред. 1993: 528). По-интересен е фактът, че двете новини си противоречат. В едната се съобщава, че Ангела Меркел е отстъпила пред партията на социалдемократите. Другата публикация опровергава това, като твърди, че развоят на събитията е точно обратен: в нея Мартин Шулц отстъпва пред партията на Ангела Меркел. Любопитното тук е, че в тези противоположни новини са употребени сходни езикови средства. Във второто изречение от второто заглавие има и синтактична грешка. Поставянето на името на Шулц в края на изречението може да подведе читателите, които не са запознати с лидерите на немските политически партии. Вероятно подобна грешка при изграждането на заглавието е следствие на пропуск при редактирането на материала.

Сред стилистичните похвати, които се срещат в журналистическия изказ, са фразеологизмите: „на лингвистично равнище конкретните езикови единици, в които непосредствено се реализира съчетанието на тези две свойства (експресия и стандарт), са фразеологизмите и неслучайно те са толкова типични за журналистическия дискурс.“ (Замбова 2000: 90–91). „ГОРЕЩА ИНТРИГА! БСП с нов удар по ГЕРБ! От „Позитано“ 20 сипят огън и жупел по кабинета“ (pik.bg, 17.08.2017). В това заглавие е употребен фразеологизъм (*сипят огън и жупел*). Този фразеологизъм има подчертано отрицателна конотация: „Отправлям най-остри, най-груби думи или обвинения срещу някого, нападам някого най-остро, най-яростно“ (Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова 1975: 293). Следва употреба на експресивно натоварената дума *удар*.

Агресивната лексика присъства и в следващото заглавие: „Славчо Велков и Марешки се хванаха за гушите заради трите прасета, тримата идиоти и тримата глупаци“ (pik.bg, 30.11.2017г.). Използваният тук фразеологизъм (*се хванаха за гушите*) се среща и в други заглавия на същата медия: „ПЪРВО В ПИК TV! ГЕРБ и БСП се хванаха за гушите заради Борисов! Няма да има кръстосан разпит на премиера за замесените в наркотрафик и купуване на гласове“ (pik.bg, 15.11.2017г.); „ЛУД СКАНДАЛ В ПАРЛАМЕНТА! Депутатите се хванаха за гушите заради подслушванията, Данаил Кирилов отхвърли

доклада на Бойко Рашков“ (pik.bg, 06.12.2017г.). Този фразеологизъм се използва и от друга онлайн медия: „Ексклузивно! ДПС и Патриотите се хванали за гушите! Обидното обръщение „еничари“ взриви парламента“ (petel.bg, 29.11.2017г.). Тук враждебността е подсилена и с експресивен глагол във второто изречение (*взриви*).

Думите са най-силното оръжие. Но е важно на кого е поверено това оръжие. В случая със средствата за масова комуникация това са журналистите. Те използват думите, за да разкажат, коментират, анализират събитията от света около нас. Често обаче се срещат журналистически материали, които използват думите, за да нападат, злепоставят, осмиват хора и теми от обществената действителност: „В борбата за читатели журналистите не подбират средствата и не се замислят дълго дали са изобщо допустими. Нещо повече: атрактивно е именно недопустимото, неприетото, нетрадиционното“ (Виденов 1998: 305).

След направения преглед на новини, публикувани в български онлайн медии, могат да се направят няколко заключения. Употребата на агресивна лексика е често срещано явление в голяма част от информационните сайтове. Впечатление прави, че враждебното говорене се постига с употреба на негативни глаголи. Това е така, тъй като глаголите създават по-голяма действеност на изложението, правят журналистическия изказ по-динамичен. От друга страна, журналистите често прибегват до лепенето на етикети при говоренето за обществените личности и институции. Това неминуемо води до уронването на престижа на хората, за които се говори. Важно е да се отбележи, че всяка медия създава свой собствен език, с който представя събитията и новините около нас. Често се налагат конкретни епитети, които се употребяват, когато се говори за даден политик. Това противоречи на схващането на езиковедите, че „мястото на украсяващите епитети в журналистическата практика може да се търси само в художествения очерк, в литературната скица, понякога във фейлетона или памфлета“ (Брезински 2001: 86) Оказва се, че езикът на омразата се е превърнал в неизменна част от средствата за привличане на внимание в журналистиката.

Важна тема, която привлича вниманието на все повече изследователи, е въпросът, къде е границата на добрия тон в журналистиката. Коя статия умело използва богатите изразни средства на българския език, за да направи изложението по-плътено и интересно, и коя има за цел да подрони авторитета на обществените личности и институции, като си служи с експресивни изразни средства? Границата може да бъде много тънка. И все пак в добрия и коректен журналистически тон не би следвало да присъстват агресивна лексика, вулгаризми, пейоративна лексика – изразни средства, които са част от ниския слой на българската езикова система.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Брезински 2001:** Брезински, С. *Журналистическа стилистика*. Шумен: Издателско-полиграфически комплекс „Юнона“, 2001.
- Виденов 1998:** Виденов, М. Динамични процеси в езика на съвременните български масмедии. – В: *Българско медиазнание. Енциклопедично издание за медианаука и медиопублицистика*, Том II. София: Балканмедиа, 1998.
- Замбова 2000:** Замбова, А. *Манипулативни езикови стратегии в печата*. София: Сема РЩ, 2000.
- Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова 1975:** Ничева, К., Спасова-Михайлова, С., Чолакова, Кр. *Фразеологичен речник на българския език*. Том II. София: Издателство на БАН, 1975.
- Чолакова, ред. 1993:** *Речник на българския език*. Том 7. Гл. ред. Кр. Чолакова. София: Издателство на БАН, 1993.

СЛОВОТВОРЧЕСТВОТО В КОМПЮТЪРНО ОПОСРЕДСТВАНАТА КОМУНИКАЦИЯ (ПО МАТЕРИАЛИ ОТ ФОРУМИТЕ НА BG-МАММА)

The aim of the paper is to present some new words used in bg-mamma forums platform. These words are a result of the two main linguistic principles of the informal CMC (computer-mediated communication) – the tendencies to the lexical economy and language expressiveness.

The most typical means for the new word invention are observed – abbreviation, composition, word shortening, suffixation, etc. Some of the most expressive suffix uses and their function in the texts are discussed as well.

Key words: CMC (Computer-mediated Communication), expressive language, word invention, suffix -itsa, suffix -esa

Известно е, че компютърно опосредстваната комуникация (КОК), която заема все по-голяма част от живота на всички хора в активна възраст, се отличава с голямо жанрово разнообразие, с различна степен на формалност, различен брой комуниканти и пр. Въпреки това има една особеност, която отличава този тип комуникация в практически всичките ѝ проявления – тя е все още предимно писмена (Тодорова 2015а:11) и това се отразява на езиковите средства, които се използват в нея. Основните черти на неформалната КОК са икономия и експресивност (Тодорова 2013: 444). Стремещт към икономия е резултат на желанието да се спестят усилия, които писането изисква. Опитът за изразяване на експресивност е следствие на желанието да се привлече вниманието на читателите в ситуация на жестока конкуренция.

Стремещт за привличане на вниманието е типичен за общуването в интернет още в зората на този тип комуникация – в чатовете, форумите и виртуалните светове се общува с измислени имена (никнеймове, псевдоними), някои от които се отличават с особена оригиналност; популярността на участниците пък е пряко зависима от тяхното езиково поведение. Сайтовете и блоговете в стремежа си да генерират трафик също залагат на разнообразието и ефективността на използваните езикови средства. В социалните мрежи, които са интегрирано средство за виртуална комуникация, центрирано върху съответната личност (Тодорова 2015а:11), тази конкуренция се засилва още повече, стимулирана от възможностите, които мрежите не спират да предоставят – възможности за следене на публичните постове на съответната личност, възможности за създаване на персонални страници за почитатели, които се стремят да събират възможно повече харесвания и пр.

Резултатът от тази ожесточена битка е богатото разнообразие от използване на оказионализми. Оказионализмът е определян като „дума, която е новообразувана и се използва само в определен контекст“ (СТР 2003: 552). Бонджолова определя термина *оказионализъм* като подходящ „за обозначаване на всяка нова дума, създадена за нуждите на определен текст, която е резултат от преднамерена лексикална, семантична или графична проява на словотворчество или от трансформация на наличния лексикален състав с експресивна функция“ (Бонджолова 2009: 9). Ватева (2012: 18) определя оказионализмите като речеви неологизми, изразяващи авторската оценка и емоционалност. Ролята на оказионализмите в процеса на т.нар. „езикова игра“ пък е спомената от Цонева (2002: 48).

Според Бонджолова „оказионализмите... са пряко зависими от два основни фактора – словотворчество и контекст“ (Бонджолова 2009: 8). Тъй като контекстът на ситуацията при КОК предполага употребата на експресивна лексика, то и двата фактора очевидно са налице.

В това изложение сме използвали езиков материал, ексцерпиран от форумите на *bg-mamma*. Примерите са събирани от различни по тематика дискусии на анонимни потребителки, така че трудно можем да говорим за авторство (въпреки че някои членове на форума са решили да са публични фигури и тяхната самоличност е известна). Немалка част от тези езикови употреби се срещат повече от веднъж, т.е. придобили са известна публичност и служат като своеобразен социолект.

Характерно за оказионализмите е, че в част от случаите са и средство за словообразуване – т.е. образуват се думи, които преди това не са съществували и по някаква причина – обективна или субективна, в момента някой им дава живот. В други случаи те са употребени само и единствено конотативно – изходната дума може да бъде използвана в съответната ситуация на мястото на новосъздадената, но с експресивна цел се използва втората, която често е видоизменен вариант на първата, но с променен суфикс или окончание.

Някои от образуваните оказионализми се подчиняват и на двата принципа на КОК – икономия и експресия. „Основните похвати, опиращи се на принципа за икономия на лексикален материал, които се прилагат в процеса на словообразуване, са композиция, абривиация, универбация, парцелация.“ (Зидарова 2008: 211).

Събраният езиков материал представя немалко примери на композиционно-суфиксно словообразуване със и без интерфикс – в този случай имаме превръщане на именна фраза от две съществителни имена, свързани с помощта на предлог, в сложна дума (Тодорова 2013: 439):

Аз бях на доста дълга почивка, сега се готвя да подновя *тортоправенето!*; Много момичета забелязват промени в цикъла, когато започнат *бебеправенето*; Да, и мен *пуканко-яденето* повече ме дразни от нечий смях; Като я гледам на снимки ми

допада, защото имаме нещо общо, но като се сетя каква е в действие, моментално ми изветрява *снимкодопадането* ѝ; Затова и мъжете (поне мислещите се за умни) си пазят в тайна *жабоцелуването* и пр.

Абревиатурите също се използват както за да спестят усилия, така и поради своята експресия, особено когато са неочаквани и специфични (Тодорова 2013: 441):

valerie, да не те е ядосала някоя *ССФ* (среднотатистическа форумка); Говоря за *ССБ* (среднотатистическата българка), тази, която ходи пеша по Сагмболийски, по улиците, майките по парковете; *БНД* (бащата на детето) отказва да подпише синът ми да пътува в чужбина с мен; 2 пъти *АБ* (антибиотик) един след друг? :((*ЖДНБ!* (Жива да не бях!)

Парцелацията се осъществява чрез съкращаване на думите, т.нар. усечени думи (Кирова 2010: 155):

Преди полиото беше живо и на Саша е слагано такова; На обяд съм на първия си изпит в унито; Моят в момента си е с памп постоянно, нали е болен;

Понякога тези усечени думи след това се подлагат на допълнителна суфиксация, за да образуват форми в женски род: *модератор* – *мод* – *модка*; *администратор* – *админ* – *админка*, *педиатър* – *педи* – *педка*, и т.н.

Двете *модки*, много ми стана смешно със спама ви.
Чаровните *админки* ще я направят тайна,
наша *педка* ми препоръча зимата до началото на пролетта бебето са се маже с бебешко олио, и т.н.

Срещат се и универбати – универбизацията е преобразуването на номинативно словосъчетание, изградено от поясняващо прилагателно и опорно съществително име в една лексема чрез различни морфологични и морфолого-синтактични средства (суфиксация, субстантивация, композиция и абревиация) при запазване на смисъла (Тодорова 2013: 442):

Аз напр. търся романтика, страст и хубав сюжет, но с малко *кримиеlementи* или с никакви и без паранормално и т.н.; Ако беше чела внимателно щеше да видиш, че това явление намирам за *пост соц истерия*; Много сбъркана *откачалка*, дано да ги изкарат в понеделник; последното нещо, което искам е да дължа на банка пари 30 години за *панелка* на 100 години...; Ма ако ще и да си най-пробитата *друсалка*, те нямат право да ти отказват помощ! *Недоносените* не са много по-различни от *доносените*; Защо да не пишат и майки на *преносени*; като че ли са приготвени на барбекю, *големия* много ги хареса, Куини и аз не видях малката принцеса, но съм убедена, че е абсолютна *прекрасница*; едно прекрасно момиче, много симпатично, много мило, с една дума *разкошница*, и т.н.

В това изложение ще обърнем специално внимание и на словотворчеството с предимно експресивна цел. Някои от тези употреби, за разлика от току-що посочените, са еднакви по дължина с вече разпространените форми; други даже са по-дълги, въпреки това авторите им са избрали да положат по-голямо усилие, но да ги употребят.

Особено интересни са словоформите с променено окончание:

Моите *мъжове* са големи блейки; Успях само да видя музея на солта и да топна *краци* в близкия плаж; Спеше по 2 пъти на ден и то някакви *сънове* по 2-3 часа; щото само той е Цар Лъв и няма други *царове* в нашто стадо; От мен тези дни или *конове* или моите магарета; Предполагам, че любимият няма да седи да я гледа с *ръки в джоби*; *дедове* и баби и пр.

Срещат се употреби, в които окончанието е запазено, но непостоянните вокали преди него не са изпуснати:

нема значка, *тигъри* да има; засили всички кокошки на курсове по *компютъри* и мъ няма; Русите близначки танцуват кат' дърводелски *метъри*;

В по-редки случаи е добавен суфикс преди окончанието, който носи допълнителна конотация, обичайно негативна:

Най-страшното беше, че някакви *бабуси* седят и ми обясняват как в Америка, всеки трябва да си гледа работата и да си мълчи; Смятам да се сдобия с турбочетката, която пускат от понеделник, ако ще да се бия с 300 люти *бабиери*.

Особено характерна е употребата на непродуктивни или слабо продуктивни суфикси за образуване на оказионални форми, като ще обърнем специално внимание на два от тях: *-ик/-ица*; и *-еса*.

Оказионализмите със суфикс *-ица* са многобройни и образувани по различни модели (Тодорова 2015):

А. Производната дума е прилагателно име, от което се получава съществително име от ж.р.:

Ей я и тая *претенциозна*! ; карах ми се, че съм такава *безхаберница* и че не лекувам детето; тази *отвратителница* направо ми отрови обяда; Аз бих си стояла цял ден с пижама де, както леля ми казваше „*денонощница*“ и „*целодневница*“; може и да се ползва за създаване на атмосфера за прелъстяване на някоя *недостъпница*, какво пък толкова. Ти си просто една *чудесница*; скачат и ме сочат за метреса и *меркантилница*; Като гледам тази *прекрасница* какви хубави нокти има; такава съм и в живота – една *чудесница*; от години ѝ се люблювам на тази *ненагледница*; искаше ми се още, ама аз съм си *ненаситница* и пр.

Този словообразователен модел е активен и в мъжки род със суфикс -(н)ик (не бяха открити варианти с -ец, въпреки че те са посочени като най-типични съответници на наставката -ица в ГСБКЕ II (1993: 56):

Лу, от къде го набара тоя *прекрасник*; Страхотен *чудесник* е този твой котьо. Голям *ненаситник* е и голямо палуване пада. Честно, на такъв *претенциозник*, дете хем го сърби, хем го боли, не само че няма да му се разсърдя на демонстрациите, ами дори най-мило ще му предложи да заръфа и хладилника, ако му е сладко; за пустите турски лири осмете работата алчния Фатих, глей го, чак лика си изографисал, да не объркат, че е *меркантилник*; Аз събрах такова хубаво досие на моя *ненагледник*, но... не смея да започна нещата, точно защото ме е страх, че ще загуби всичко и ще изперка да ни напада...

Б. Производните думи със суфикс -(ов)ица/-(в)ица са получени от съществително собствено име от м.р.:

Гледах ги с Тръмп и *Тръмповица*, която ми е набор и генетично сходна балканка. Еми супер си изглежда, а е родила 3 деца *Макроница* а *Тръмповица* само едно и няма 50 още а е и манекенка. Она *Цветановица*, яз *Бойковица*; Тази отдясно не е ли *Бербатовица*? Четох, че и някаква плеимейтка *гонзовица* ще участва; Сал Бетелгейзето *Божиновица* липса; И на мен *Бекъмовица* не ми харесва, прилича ми на сополиво цигане, което ще се разциври всеки момент. На мен пък ми прилича на *Гришовица*. Така че, *Радевица* хич да не се обижда. На мен пък и *Обамовица*, и Маги Ж. не ми харесват. Благо и *Благовица* ме убиват вече. Джейн Фонда чисто ми заприлича на *Макроновица*.

В случая експресията е резултат и от архаичния модел на именуване на съпругите/приятелките на известни личности, и от включването на известни личности, тъй като „самото собствено име действа като прецедентен текст“ (Бонджолова 2009:58). Интересно е, че суфиксът се поставя и след лични имена (*Благовица*, *Бойковица*, *Гришовица*), каквато е традицията, и след прякори (*гонзовица*), и след фамилни имена (*Тръмповица*, *Макроница*, *Обамовица* и пр.). Изборът е прагматичен и зависи както от името, с което личността е публично известна, така и от отношението към нея. Единственото изключение, при което понякога липсва удължаване на основата, е на антропонима *Макроновица*. Формата *Макроновица* обаче също е в употреба.

В. С помощта на суфикса -ица се образуват и деминутиви, получени от съществителни от ж.р., стилистични варианти на производната дума:

Виждат ми се евтини, щото в нашата книжарница една тъничка *книжица* за Спайдърмен с десетина реда малоумен текст струва 6 лв.; Влиза лекарката ми и ми носи едно малко овито момиченце с мътни очички и накривена *шапица*; Хайде сега да сложа една *капамича* за обяд; Момченцата с пърхотяхали раменца и нечистоплътни физиономии, а и момиченца, с нескопосано удължени коси, по

някоя тигрова *роклица* и следи от вчерашен грим. Мацки, отзиви за таз⁶ *чантица* има ли? нема кой една мешана *скарлица* и една *бирица* да турне; Я вземи го стотви, ще стане супер *манджица* и пр.

Със сходно значение в м.р. се среща суфиксът *-еу*:

Дано да намериш нещо практично за кумуването, ако пък не намериш няма да те върнат, че не си с нов *панталонец*. Какаови мъфини с еклер и бадемов *кремец*. Mineral oil – това си е *вазелинец*; та ще заформя частично нов *гардеробеу*. Залях го милия ми *лаптонец* с фреш портокал – УЖАСТ. ще ти се види ангел онова докторче, дето е приятел на твоя *доктореу*.

Последната употреба може да бъде тълкувана и не като хипокористична, а като принадлежаща на следващия модел.¹

Г. Този суфикс се употребява и за обозначаване на лица от женски пол, обичайно носители на престижни професии, но не само:

и мойта *педиатрица* е точно на същия принцип; За пореден път се убеждавам, че точно тази *професорица* е страхотен преподавател и човек; Като съща докторица ви поставям диагноза; Значи „браво“ за полицаите и дано ѝ вземат книжката на таз пишман *шофьорица* и пишман *актьорица* тогас. Кой ще разследва комсомолската *секретарица* 100% доносничка на ЩАЗИ?

Последната група производни лексеми се явяват тъждествени по значение, но не и по стилистична отсянка на вече съществуващите в неформалната, понякога и в книжовната реч лексеми, обозначаващи лица от ж.род с престижни професии: *професор – професорка – професорица*; *педиатър – педиатърка – педиатрица*; *доктор – докторка – докторица*² и пр. Интересното е, че конотативното значение на употребените форми може да е различно – в част от тях употребата е използвана негативно оценъчно; в други случаи обаче отношението на говорещия въпреки употребата на суфикса е по-скоро положително (виж напр. второто изречение, в което „професорицата“ несъмнено е с изграден позитивен образ).

Суфиксът *-еса* е почти неописан в българската езиковедска наука. Цв. Карастойчева (1988) описва наличието на лексемата „типеса“ в младежкия говор, Д. Благоева (2007а) – споменава за неологизма „мутреса“, а Сумрова (2011:

¹ Деминутивите могат да изразяват и пренебрежително отношение (Благоева 2007b: 75, Тодорова 2016: 324), а във форумната комуникация често са част от езиковата игра на комуникантите, при която самоцелно се търси интересна форма, така че употребата им може да бъде тълкувана различно в зависимост от контекста и ситуацията.

² В интернет пространството се срещат и формите *депутатица*, *прокурорица*, които обаче не бяха открити във форумите на bg-mamma.

115) добавя и „вождеса“, като според нея експресията в тези лексеми не се дължи на суфикса, с помощта на който са образувани. Оказва се обаче, че този суфикс, както *-ица*, е продуктивен в КОК – вероятно не заради значението си, а по-скоро заради своята относително рядка употреба в книжовния език.

В голяма част от случаите за основа на тези имена в женски род служат имена от мъжки род, като отношенията между производната и произвеждащата дума са различни (*сладур – сладуреса; професор – професореса; лорд – лордеса; булевард – булевардеса; глиган – глиганеса; парцал – парцалеса*):

ЧЕСТИТ РОЖДЕН ДЕН на малката *принцеса-сладуреса* Мими! Двufке ти по какво си *професореса*? Мария ми е като придворна *шутеса*; беше Пиночет на кухнята, както я нарече *лордеса* Минчев, но тенджерката не я скри. Ти си *булевардеса*. В зоопарка, една *глиганеса* с все трите си „интелигентни“ деца, хранеха наред животните. Освен ако не си се оженил за някоя *парцалеса* без никакъв вкус; Пф, да видим сега вълка дето избяга и отвлече *докторесата* дали няма да се натъкне на нашите и т.н.

В други случаи произвеждащата дума е в ср.р. – *джудже – джуджеса; кюфте – кюфтеса; конте – контеса*. Всички употреби са стилистично маркирани, често употребата е преносна:

Просто държах да ви благодаря, че ме разсмяхте с небивалиците и смешките си, особено ти и *баронеса кюфтеса*³; и една ей такава *джуджеса* за подарък за ЧРД от мен; Мойта племеница голяма *контеса* беше.

В последния посочен пример е налице нововъзникнала омонимия с вече съществуващата лексема „контеса“, обозначаваща чужда благодарническа титла. Можем да предположим, че в случая става въпрос за неслучайно съвпадение и става въпрос за т.нар. асоциативна народна етимология, която свързва думата „контеса“ не с „конт“, а с „конте“ (Парашкевов 2016: 290).

Понякога говорим за стилистични варианти на съществуващи думи от женски род:

Като тук при мен тази *бабеса*; Вержи, само да кажа, че Лорита е голяма *куклеса* с тая опашчица; Честито прохождение на малката *принцеса -хубавеса* на Албени! и т.н.

Очевидна е ролята на звуковото повторение при избора на съответната наставка: *принцеса – хубавеса; баронеса – кюфтеса* и пр.

---

³ Формата *баронеса кюфтеса* е силно контекстуална. Референт е потребителка с никнейм *Varefoot Contessa*, която живее в Северна Америка и по друг повод е писала във форума, че семейството ѝ потребява големи количества кайма, тъй като има барбекю на двора.

В някои случаи тези словообразователни модели се прилагат към преносно употребени думи: напр. глиганът е популярен във форума метафорично название на натежалата и поизоставила се след раждането жена, като по този начин получаваме оказинални гнезда от лексеми, характерни за определен контекст и използвани от ограничен кръг хора, като интересното е, че „глиганът“ се явява антипод на широко разпространения образ на т.нар. „кифла“⁴.

Обаче, ако иска да си е *глиган* в анцуг /цитирам Шанталчето/, мъжа и няма право да поиска от нея да се приведе в приличен вид, така ли? Над колко килограма се броиш за *оглиганчен*? Шматките общо взето са един симпатичен компромисен вариант ако не си съвсем *глиган*, но не си толкова прекрасна и неотразима колкото кифлата; За свободата на кифлюване и *глиганстване* съм, само мир в света да има! Всеки си има собствени критерии за *глиганизъм*; По темата – напоследък ми се налага близък контакт с квинтесенциална кифла и категорично избирам за себе си *глиганстване* доживот. Това кифленско ли да се приема или *глиганско*? но си хапвам добре с надеждата да стана *глиганеса*; Я дай една снимчица на *глиганската* си закуска и после на кифленското бельо, че да преценим дали си тръгнала през просото или просто си „преоблякъл се Илия, погледнал се, пак в тия“. Сега ще метна един обилен *глигански* обяд (за мен мазничко кисело зеленце с ребърца, а за мъжа и детето кавърма); кльошава в анцуг как е, може би това е *глифла* или *киган*, и т.н.

Както може да се види, словотворчеството е широко застъпено в неформалната КОК не само в медийните текстове и рекламите (Бонджолова 2009). Причината за това е, че оказинализмите са в синхрон с най-характерните черти на този тип общуване – икономия и експресивност.

Обичайно оказинализмите, създадени от потребителите във форума, се образуват с помощта на композицията, абревиацията, универбацията и парцелацията. Те следват вече съществуващи словообразователни модели, като най-висока експресивна стойност имат онези модели, които не са най-активни в книжовния език. Някои от оказиналните лексеми придобиват популярност в съответните неформални групи и стават основа за образуване на нови сродни лексеми или форми.

---

⁴ Ироничен синоним на „мутреса“. Жените, циркулиращи около т.нар. „мутри“ – понятие, добило широка популярност за първи път в средата на 1990-те.

Сравнение, което символизира крехкост и кратко времетраене на обекта. <https://www.bgjargon.com/word/meaning/%D0%BA%D0%B8%D1%84%D0%BB%D0%B0>

БИБЛИОГРАФИЯ

- Благоева 2007а:** Благоева, Д. Неологизмите в съвременния български език//*Електронно списание LiterNet*, 24.02.2007, № 2 (87). https://litenet.bg/publish13/d_bлагоева/neologizmite.htm
- Благоева 2007б:** Благоева, Д. Деантропонимни съществителни в най-новата българска лексика. В: *Научни приноси в памет на проф. Константин Попов*. Под ред. Т. Балкански. В. Търново: ИК Знак'94“, 71–80.
- Бонджолова 2009:** Бонджолова, В. *Несъществуващите думи: оказионализмите в медийния текст*. Велико Търново: УИ „Св.св. Кирил и Методий“.
- Ватева 2012:** Ватева, В. Оказионализмите в текстовете от съвременната българска преса (2007 – 2010 г.)// *Съвременна хуманитаристика*, 1/2012, 18–28.
- ГСБКЕ II 1993:** *Грамматика на съвременния български книжовен език. Т.II. Морфология*. София: АИ „Марин Дринов“, 1993.
- Зидарова 2008:** Зидарова, В. Прояви на лексикална икономия в съвременния български език // *Научни трудове. ПУ «Паусий Хилендарски», Том 46; Кн. 1; Сб. А Интеркултурният диалог – традиции и перспективи: Езикознание*, Пловдив: УИ „П. Хилендарски“, 211–219.
- Карастойчева 1988:** Карастойчева Цв. *Българският младежки говор. Източници. Словообразуване*. София: Наука и изкуство, 1988.
- Кирова 2010:** Кирова, Л. *Езикът на BG инфо поколението*. София: Галик. 312 с.
- Парашкевов 2016:** Парашкевов, Б. Етимологията – най-популярната област на езикознанието. – В: *Българистични четения – Сегед 2015*. Под ред. М. Фаркаш Барати и др. Сегед: JATEPress, 2016, 287–294.
- СТР 2003:** *Съвременен тълковен речник с приложения*, ред. Ст. Буров. Gaberoff, 2003.
- Сумрова 2011:** Сумрова, В. Динамика при назоваването на лица жени в съвременния български книжовен език през последното десетилетие на ХХ век. – В: *Студии по лексикология*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2011, 101–170.
- Тодорова 2015а:** Тодорова, Б. *Лингвистични особености на компютърно опосредстваната комуникация*. Благоевград: УИ «Н. Рилски», 2015.
- Тодорова 2015б:** Тодорова, Б. За някои употреби на суфикс -ица във форумите на bg-amma. – В: *Лингвистиката: история, предизвикателства, перспективи. Сборник в чест на 80-годишнината на проф. Иван Кочев*. Под ред. Л. Перчиклийски. Благоевград: УИ «Н. Рилски», 94–97.
- Тодорова 2016:** Тодорова, Б. За някои специфични употреби на суфикс –че във форумите за майчинство. – В: *Българистични четения – Сегед 2015*. Под ред. М. Фаркаш Барати и др. Сегед: JATEPress, 2016, 321–328.
- Цонева 2002:** Цонева, Л. *Езикова игра в съвременната публицистика*. В. Търново: Фабер, 2002.

Етнокултура и реч

Неда Павлова, Институт за български език

КУЛТУРНИ СТЕРЕОТИПИ В РЕЧЕВОТО ПОВЕДЕНИЕ НА БЪЛГАРИТЕ

The development of modern linguistics and related sciences leads to an increase in interest in communicative problems of language. The national features of communicative behavior that we encounter represent the collective habits of the people, manifested in the choice and preferability of the use of various communicative strategies and means of communication (both verbal and nonverbal). The various forms of address used by participants towards each other are always an important component of any interaction. As part of the very complex phenomenon of verbal politeness, terms of address reflect verbally the status of interpersonal relationships. In the course of the analysis, are used the parameters from Hofstede model.

Keywords: culture, dimensions, parameters, the Hofstede model, verbal behavior, terms of address.

Ще започна с една история, която Малкълм Гладуел, описва в книгата си „Изключителните. История на успеха“ (Gladwell 2008). Години наред корейската самолетна компания Korean Air отчита висок процент аварии, седемнайсет пъти по-висок от този на United Airlines – истинска загадка за високоразвита страна като Южна Корея с нови самолети и отлично подготвени пилоти. Гладуел търси причината за катастрофите във връзката между корейската култура и корейското комуникативно поведение. Това е една йерархична и високо ритуализирана култура, което рефлектира в езиковото общуване. При опасност по време на полет вторият пилот и бордовият инженер не се решават да сигнализират директно на първия пилот, те смекчават съобщението за опасността пред висшестоящия, водени от ритуално страхопочитание и... самолетът се разбива. За да бъде решен проблемът, през 2000 година Korean Air назначава американски наблюдател. Въведено е правилото да летят само тези, които владеят английски, а в пилотната кабина да се говори само на английски. Чуждият език освобождава от националните комуникативни стереотипи и помага да се

наложи фамилиарен и пряк стил на комуникация. Предишното покорство изчезва, пилотите се променят, а компанията вече е сред най-сигурните в света. В случая стереотипната комуникативна ситуация, в която влиза и статусната характеристика на комуникантите, е стимул, а вербалната форма – реакция. А корейската речева реакция на ситуацията е предопределена от това, което Х. Хофстеде нарича ментален софтуер, който винаги е културно детерминиран. В книгата си „Култури и организации: софтуер на ума“ (Хофстеде 2001), Хеерт Хофстеде въвежда т.нар. Power-Distance-Index (индекс за разстояние от властта). Според този индекс, който отчита как се осмисля неравенството, Южна Корея е на второ място като страна, в която авторитетът не се поставя под съмнение и властта се демонстрира. Без съмнение въпросният културен индекс налага съответния стереотипен модел поведение, който е свързан с определени национално и социално-исторически детерминирани избори на една или друга речева поведенческа стратегия в определена ситуация. За разлика от езиковите стереотипи, които не са свързани непосредствено с поведенческия аспект на езика, комуникативните стереотипи са проява на конвенционалното речево поведение, включено в интерактивната дейност, което регулира социалния процес. Те включват в себе си преди всичко стандартните правила на речевото поведение, които имат социален, културен, психологически и комуникативен смисъл. Това е един доста екстравагантен пример за това как културата се оказва един изключително значим фактор, който определя стила на комуникация. Културните особености обуславят начина, по който представителите на дадена езикова общност излагат своите мисли. Дали правят това ясно или двусмислено, лаконично или многословно, като проявяват свободно емоциите си или като ги съдържат, дали спазват дистанция в общуването или я пренебрегват и т.н. Феномените на езика и културата са автономни, но едновременно с това те са тясно взаимодействащи си знакови системи, съотнасящи се с мисленето и комуникацията (Нещименко 1999: 79). Това, което е характерно обаче за една култура, много често е неприемливо за друга. Именно затова известните максими на П. Грайс (Grice 1975), които са формуирани за индивидуалистични и слабо контекстни култури (low context cultures по Е. Хол), както и правилата за вежливостта на Дж. Лич не могат да бъдат приложени в същата степен спрямо колективистични и високо контекстни култури (high context cultures), към които се числят както корейската, така и българската, доколкото този тип култури предопределят други комуникативни особености и формират друг стил на комуникативно поведение. Това е причината много лингвисти и още повече антрополози да изразят своите резерви към иначе добре построения и елегантен модел за вежливостта на Браун и Левинсън, който обяснява феномена учтивост с „универсалните стратегии на речевото взаимодействие“. Критикувайки това, което наричат „някога модното учение за културната относителност“, тези автори прокарват идеята, че различията могат да са само повърхностни, появяващи се на базата на универсалните принципи и могат да бъдат обяснени

само във връзка с тях. (Brown & Levinson 1987 : 56). В преработената версия на техния труд става дума за устойчивостта на „местни теории“ за образа, за такта и т.н., но тази гледна точка също остава недоразвита. По подобен начин социологът Ървин Гофман (Goffman 1973 : 5–45) в своето класическо есе на същата тема, от което черпят вдъхновение Браун и Левинсън, лесно преминава от това, което нарича „китайското схващане за образа“ към собствения си анализ на Съединените щати, без да обсъжда разликата между двете култури. Въпросната система всъщност е съставена от един комплекс от стратегии, насочени към смекчаване на застрашаващите образа¹ актове (Face Threatening Act – FTA) – една предпоставеност, която вмениява на речевото взаимодействие някаква потенциална агресия и непрекъсната заплаха за образа на другия. Критичен към внушаваната универсалност на теорията е английският антрополог Питър Бърк. От гледната точка на ретроспективната етнография на комуникацията той се съсредоточава върху три съседни култури (френска, италианска и английска) и изследва историята на две форми на езиково поведение, базирани върху уважението към другите и начина, по който се отличаваме от другите чрез използването на „по-възвишени“ езикови средства (Burke 1999: 111–126). Без да отрича съществуването на универсални параметри на вежливост, изследвайки това, което е универсално, и това, което е променливо, той доказва, че важноста на универсалните човешки стратегии не може да бъде преценена, без да се изследва това, което не е универсално, което се променя според мястото и епохите.

Адресацията, обръщението към другия, са капитална дейност на общуването, при която може да се види най-добре взаимното проникване на езиковите и културните особености на даден социум. Обръщенията се характеризират с голямо многообразие на формите и употребите. Те носят информация за национално-културната специфика в речевото поведение на всяка езикова общност и разкриват онази част от езиковата картина на света, свързана с културно-специфичните модели на ролево поведение в стереотипни социални ситуации. Поради това формите на обръщението се оказват в изследователския фокус на изследвания, които търсят и интерпретират връзката на езика и културата, а и поради факта, че то има изключително важна роля в изграждането на човешката комуникация и установяването на междуличностните отношения. Системата за адресиране във всеки език е представена от цял комплекс категории и езикови единици, с които говорещият разполага, за да означи своя партньор/партньори в речевото взаимодействие (Braun 1988: 11). В българския език, както и в повечето езици, тя е съставена от местоимения, имена и междуметия. Формите на обръщение отразяват социокултурните характеристики на лингвокултурната общност, където се употребяват. Те се определят от културно-историческото развитие на тази общност, от установената между членовете ѝ дистанция (по вертикала и хоризонтала). Според някои автори именно разликата в разбирането за дистанция предопределя ос-

новните различия при употребата на обръщенията в различните лингвокултури (Ларина 2009).

В това изложение ще проследя някои от по-специфичните особености на адресацията в българското неформално речево общуване, предоставящи материал за изводи от социокултурен порядък. Анализът е базиран на корпус от автентична разговорна диалогична реч в нейерархична обстановка (в търговски обекти, приятелско, колегиално общуване в места за отдих и развлечения), както и литературно-разговорна реч от българска художествена литература и български игрални филми. Този тип данни са много по-информативни относно нормите и значенията, свързани с традиционната култура и българската менталност, отколкото записите на институционалните типове общуване, където задължителният регламент конвенционализира и унифицира поведението и производството на реч. Като всички живи организми и човешките общности интерпретират сигналите от външната среда през моделите на вътрешната си организация, която за удобство наричаме култура. Комуникативното поведение е културно обусловена дейност. Начинът, по който всеки човек определя мястото си по отношение на другите, както и комплексът от междуличностни отношения в дадено общество са организирани и се подчиняват на определени норми и стратегии, които представят същността на вежливата комуникация. Извън своето действително значение (да изразяват второ лице, т.е. да бъдат отнесени към адресата на съобщението), обръщенията се характеризират преди всичко със своето релационно значение, т.е. със своята способност да установяват между събеседниците определен тип социална и емоционална връзка.

Преди известно време бяха установени два стадия в развитието на българската култура – традиционен (преобладаващ до към средата на IX в. и частично запазен до днес в селска среда) и съвременен. Освен по другите си признаци те се различават и по доминиращия тип вежливост² – положителна (в традиционната българска култура) и отрицателна в съвременната (градска) култура (Mladenova 2001: 42-45). Сред доминиращите единици на адресацията в традиционната култура са роднинските названия. Те са организирани около оста на близостта по хоризонтала и играят важна роля в хода на речевото взаимодействие на български език и които се използват често. Роднинските обръщения символизират връзка от хоризонтален тип и показват, че говорещият проявява склонност да третира всички събеседници (от семейството или извън него), като членове на семейството. Те са разделени на две категории по отношение на употребата си: тази, в която се изразява истинска роднинска връзка:

– *Тихчо, Тихоле, Пресвета Богородице! Жив си, синко! Измъкнал си се от тия.*

– *Аз съм тате, не викай толкоз.*“ (Димитър Томов, Нос Павликени) и тази, в която се очертава по-обща употреба, при която не става въпрос за истинско роднинство:

– *Ще я видим ли чичо?* – *продума момичето и ясните му очи светнаха.*
– *Ще я видите, чедо, ще я видите.* – *високо заговори той – Аз я видях, ще я видите и вие.* (Йордан Йовков, По жицата).

В лингвистичен план във всички деривати от роднинските термини, назоваващи хора без родова връзка, семата ‘човек’ се пази, а семата ‘родственник’ се неутрализира. Преносът се осъществява въз основа на отделни семантични признаци, които могат да бъдат основни, концептуални и факултативни. При роднинските термини семантичната деривация се извършва на базата на хиперсемата ‘човек’, на концептуалните ‘пол’ и ‘поколение’ и ядрените факултативни семи ‘възраст’ и ‘оценка’. Онова, което остава извън деривационната интерпретация, всъщност е културната мотивация, която кодира разговора като общуване със *свои*, и това предопределя семантико-прагматичното разполагане на диалога и следващата употреба на етикетните формули. Роднинските обръщения в нероднински контекст поставят речевото взаимодействие в рамките на едно конструирано роднинство, предполагащо действия и реакции на солидарност и роднински жестове. В този тип употреба може да се реконструира значението на старинната културна опозиция **свой-чужд**, която играе изключителна роля в социално-историческото развитие на българите. Тя е в основата на фамилизма като модел на общностна самоорганизация, при който основният етичен принцип е консолидацията на своите срещу чуждите, враговете. Това е успешен модел да оцелееш в режим на чуждо доминиране. По времето на османското робство българските общности, подкрепяйки се вътрешно, са успели да оцелеят и дори да се развиват в една многонационална империя, доминирана от чужда сила. В модерния свят обаче, в чиито център е автономният отговорен индивид, който трябва да търси биографични решения на всички проблеми, проявата на вътрешнородова солидарност проблематизира хода на модернизацията, защото може да се разчете като корупция, като пречка пред налагането на принципа на меритокрацията, т.е. заемането на лидерски позиции от хора с качества, а не от такива, чието единствено достойнство е принадлежността към някакъв клан или партия. Преходът от традиционалистка култура (с доминиращи родови ценности) към модерността (където най-голямо значение има отделният индивид), през който други европейски общества са минали отдавна, ние преминаваме сега.

Проблемът с роднинските обръщения е свързан с факта, че са ситуационно обусловени, а не неутрални. Изобщо в нашата култура се наблюдава дефицит в употребата на неутрални индексални обръщения, като *„господине, госпожо, госпожице“*. Налагането на неутрални обръщения в институционалното общуване в училище например е довело до странни развойни тенденции в семантиката на самите названия. Станах неволен слушател в разговора на малко момиче, очевидно ученичка, и нейната съученичка, с която обсъждаха контролно по английски, и възрастна дама, която инстинктивно и неволно ги поправи във

връзка с някаква дума. Децата се обърнаха към нея с въпроса: *Вие госпожа по английски ли сте?* Доста често сме свидетели на подобни употреби (*госпожата по математика, господинът по физическо*), където *госпожа* и *господин* очевидно са се сдобили с допълнително значение – синонимно на *преподавателка* и *преподавател*. Изобщо неформалното българско общуване е насочено към **фиксиране на отношения** между събеседниците, даже когато са непознати. На улицата често може да се чуят обръщения като *бате, братче, брат, лелче, бабо, чичо*, те обаче са силно маркиращи междуличностните отношения. Докато етикетите на западните лингвокултури имат тенденция към универсалност, в нашето общуване е много важно да се установи емоционална връзка. Според теорията на Хеерт Хофстеде са създадени специални инструменти за измерване на културните различия. В своята класификация на културите Хофстеде оперира с шест параметъра: 1) дистанциране от властта (Power Distance); 2) индивидуализъм/ колективизъм; 3) маскулинност/фемининост; 4) избягване на неопределеността; 5) стратегическо мислене (краткосрочна или дългосрочна ориентация относно бъдещето) и 6) допускане (степен на удовлетвореност от радостите на живота). Двойката индивидуализъм/колективизъм с висока степен на достоверност се поддава на наблюдение чрез изследване на езиковите факти.

Колективисткият характер на българската култура е една от най-съществените черти, определящи комуникативното поведение на българите. Тази особеност дава предимство на персоналните отношения и свежда чувството за отговорност до семейството или групата и прави индивида неспособен да се ангажира със състоянието на общността. Доминирането на родовата, клановата или груповата солидарност в някакъв смисъл е пречка за цялостната модернизация на обществото ни. По един друг параметър в класификацията на Хофстеде – **мъжественост/женственост**, българската култура е по-скоро от женствен тип, който се характеризира чувство за солидарност с по-слабия и ненавист към успешите, съчувствие и отзивчивост към нуждаещите се, стремеж към равенство, взаимопомощ, сигурност. Роднинските обръщения са особено подходящи за установяването на емоционална връзка. Когато се употребяват извън контекста на действителното роднинство, те се превръщат в маркери за солидарност. Роднинското обръщение **братко** с множество варианти (*бате, братче, братле, брат, баце*) има голяма честота в речта на младежките групи и особено сред подрастващите: *Тити, аре бе, бате, аре и аз да кажа нещо* (Блиц 18.06 2014). *Е, братле, аз мисля че вие тука сте смотаняци, ама па ще отнеса боя, ако си изкажа мнението. Бате, виж как се казва тоя флакон, за да си го взема, щом върши работа за уплътненията!*

Обръщения като *бате, брат, брато, братле* формално сякаш са сведени до един устойчив апелатив, който е изгубил своята първоначална референциалност за сметка на една експресивна и структурираща дискурсивно-прагматична функция: **Баце казвам ти, баце, аз тоя ше го пребия бе, братле!!!** (Личен архив)

В тези случаи се наблюдава интересен развой на едно роднинско название от релационния му произход към дискурсивната му специализация. Употребата на този тип обръщения не се ограничава само до средата на комуниканти от мъжки пол, а се среща и при общуване между индивиди от женски пол. Среща се най-вече в речта на подрастващите и младежите. Очевидно референциалното значение е поставено под въпрос, тъй като се неутрализира релационната сема. Непроменливостта на формата на обръщението в хомогенна и хетерогенна комуникативна среда позволява да се допусне, че всъщност се употребява като дискурсивен маркер, който може да бъде тълкуван като призив към съгласие, доверие, подкрепа и като такъв може да служи като смекчаваща речева стратегия при различни речеви актове.

Интересното в неформалното българско общуване е, че роднинските термини като индексални обръщения все повече губят позиция в градска среда, но набира сила употребата им (най-вече на обръщението *брат* и вариантите му) като дискурсивни маркери, клонящи към вокативни междуметия, които подсилват усещането за единомислие и принадлежност към една и съща социална общност. Маркират някакъв ангажимент или призив за взаимно ангажиране в името на една общност от съмишленици. Това представя в известен смисъл консесусната му функция, срв. Не така, брат. Да ти кажа, брат, не ми е толкова важно. В корпуса има записи, където говорещият се обръща към майка си с „братле“, а също и млади момичета, които се обръщат една към друга с *брат*. Като продължение на казаното по-горе трябва да подчертая, че българският език е развил богата вокативна морфология, която не се изчерпва със звателните форми при имената, маркирани морфологично, които са му присъщи. Българският език е развил система от форми за лесен достъп до територията на другия, интимно оцветени, граничещи понякога с агресия и типични за културите, наречени контактни, солидаристични или направо вокативни. Някои форми са загубили лексикалното си значение и се употребяват като устойчиви форми на междуметни обръщения от типа на вече споменатия *брат*, към който можем да добавим, *приятел, човек (човече)*, : *Абе човече, какво правиш бе? Ти да не си извънземен? Знаеш ли какви хора са се пробвали тука?* <http://www.vicove.biz/>; *Притеснявам се, приятел, няма да те лъжа.* (Реплика на Мирослав Костадинов –Миро към водещия на „Като две капки вода“)

Особено употребявани са вокативните междуметия: ей, хей, абе, бе, бре, които субституират местоименното обръщение за второ лице *и всъщност са негови семантични еквиваленти*. Тези форми са синкретични и всъщност са неопределени като обръщения, не идентифицират адресата и се характеризират с функционална размитост: *Абе, доброто се признава от другите, а не се кичиш сам с него. Аре, добро момиче да те споходи!* <http://www.mila.bg/article>. Търсенето и показването на солидарност с употребата на такъв тип обръщение е аргумент в полза на това, че по показателя маскулинност/фемининност, българската култура може да се определи по-скоро като женствена култура,

където доминират особености, присъщи на по-меките общества като чувство за солидарност, отзивчивост към нуждаещите се, ценят се повече добрите отношения, отколкото амбицията и състезателният дух. Като цяло тези обръщения за лесен достъп са по-скоро част от стратегиите на положителната вежливост, макар че някои междуметия могат да се интерпретират като елементи, застрашаващи образа на събеседника. Но употребата им може да е симптоматична за една криза на апелативността и адресацията, особено при по-младите поколения. Вярно е, че неутралните индексални етикетни обръщения като *госпожо*, *господине*, *госпожице* съществуват като ресурс, но се употребяват главно в градска среда и в по-голяма степен от средното поколение.

Общо взето, проследените форми на обръщение показват, че за носителя на българския език е по-важно да установи контакт с адресата, да продължи този контакт, да изрази отношението към него (с ласкателни или обидни обръщения) и не толкова да го идентифицира като неповторима личност, което може да очертае още един шрих към колективисткия облик на културата ни. Предпочитанията на българите, подобно на другите балканци към алокутивната модалност обясняват богатството от езикови форми, използвани за встъпване в комуникативни отношения между индивидите, и изясняват характера на социалните контакти чрез езика.

БЕЛЕЖКИ

¹ Образът (Face) е централно понятие в теорията на Браун и Левинсън за вежливостта. Те го заемат от социолога Ървин Гофман, за когото образът/лицето (Face) е една социологична, публична конструкция, която всеки индивид взема, формира и отстоява по време на комуникацията (Goffman 1974). В модела на Браун и Левинсън социопсихологическото понятие за лицето (Face) се фокусира във вътрешното изработване от страна на индивида на предпочитан от него образ и проектирането му в публичната сфера, където се появява така наречената заплаха за него – Face Threatening Act (FTA) по време на речевото взаимодействие. Те отделят две негови съставни части – позитивен и негативен образ, и ги свързват със стратегиите на позитивната и негативна вежливост (Brown – Levinson 1987: 81). Австрийската лингвистка Ренате Ратмайр употребява термина имидж като еквивалент на Face (Ратмайр 2003). Френската езиковедка Катрин Кербра-Орекиони ревизира модела на Браун-Левинсън, като добавя и противоположното на Face Threatening Act (акта застрашаващ образа) – FTA – Face Flattering Act (акт, ласкаещ образа) или FFA. Във връзка с това отделя стратегии, които придават положителен образ (валоризиращ образа) като благодарност, съгласие, поздрав, пожелание, комплимент и др. (Kerbrat-Orecchioni 1996).

² П. Браун и С. Левинсън въвеждат понятията за позитивната и негативната вежливост, които имат противоположна насоченост. Първата се базира на сближаването, а втората – на дистанцията. Всеки от тези два типа вежливост представлява система от комуникативни стратегии, чрез които се постигат целите на вежливото общуване. Според двамата автори негативната вежливост играе по-значима роля от позитивната. Позитивната вежливост е насочена към солидарност при общуването, а негативната – към формалност.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Вежбицкая 1999:** Вежбицкая, А. П. Понимание культуры через посредство ключевых слов. В: Анна Вежбицкая, Семантические универсалии и описание языков. Москва, с. 268
- Генов 2004:** Генов, Ю. Защо толкова малко успяваме. София, Класика и стил.
- Ларина 2009:** Ларина, Т.В. Категория вежливости и стиль коммуникации. Сопоставление английских и русских лингво-культурных традиций, Москва, 2009.
- Нещименко 1999:** Нещименко Г.П. Этнический язык. Опыт функциональной дифференциации: на материале сопоставительного изучения славянских языков. München: Otto Sagner, 1999. 234 s. Specimina Philologiae Slavicae, Band 121
- Хаджийски 1997:** Хаджийски, Ив. Оптимистична теория за нашия народ. София, Издателство „Отечество“
- Хофстеде , Пидърсън 2003:** Хофстеде, Х. Я., Пидърсън, П.Б., Хофстеде, Х. Изследване на културата. София, Класика и стил.
- Хофстеде 2001:** Хофстеде, Хеерт. Култури и организации. Софтуер на ума. София, Класика и стил.
- Ратмайр 1997:** Р. Ратмайр, Прагматика извинения, Москва, 2003
- Brown – Levinson 1987:** Brown, Penelope and Stephen D. Levinson. Politeness: Some universals in language usage. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
- Gladwell 2008:** Gladwell, Malcolm, Outliers. The story of success, Little, Brown&Company. 2008
- Goffman 1973:** Goffman, Erving, *Lamiseenscènedelaviequotidienne*. Vol. 2. *lesrelationspublic*. [Traduitdel'anglaisparAlainKihm]. Paris: Minuit. 1973
- Goffman 1974 :** Goffman, E., *Lesritesd'interaction*, Paris, Minuit. 1974
- Grice 1975:** Grice, H. P., *Logic and conversation*. In: P. Cole and J. Morgan (eds) *Studies in Syntax and Semantics III: Speech Acts*, New York, Academic Press, pp. 183–9
- Hall 1990:** Hall, Edward T., *The Hidden Dimension*. New York, Anchor Books.
- Leech 1983:** Leech, G., *Principles of Pragmatics*. Londres/Nueva York, Longman.
- Mladenova 2001:** Mladenova Olga M., *Neuter Designations of Humans and Norms of Social Interaction in the Balkans/ Anthropological Linguistics 43/1, 18–53.*

ЕВФЕМИЗМИТЕ В БЪЛГАРСКАТА ТРАДИЦИОННА КУЛТУРА И СЕМАНТИЧНАТА ОПОЗИЦИЯ *СВОЙ* – *ЧУЖД*

The study examines the cases when euphemisms are used in place of words that are forbidden (taboos) in the Bulgarian traditional culture: some animal denominations such as: ladybug (*Coccinella septempunctata*) and snake (*Serpentes*).

Keyword: your own – alien, euphemisms, taboos, animal denominations, ladybug, snake

Разчленяването на обектите на бинарни опозиции в лингвистиката води началото си от труда на Трубецкой „Основи на фонологията“ 1938. След него терминът **бинарна опозиция** се превръща в основен термин за изразяване на идеите на Пражкия лингвистичен кръжец. От него той преминава и в останалите хуманитарни дисциплини.

Противопоставянето е отношение, което се установява между два еднородни елемента на лингвистичната система и позволява да се открият различията, съществуващи между тях. Съвкупността от противопоставяния, в които даден елемент встъпва по отношение на другите елементи от системата, му дава възможност да осъществи своята функция в тази система. Две изказвания или два отрязъка от изказвания могат да образуват опозиция тогава, когато се отличават по наличието на едното от тях и отсъствието в другото на поне един релевантен елемент“ (Марузо, 1960: 240).

Опозицията **свой** – **чужд** е една от основните бинарни опозиции в народната култура на българите. Приложена към социума, тя се „осмисля чрез различните равнища на връзките между хората: **кръвно-родствени и семейни отношения** (свой – чужд род, свое – чуждо семейство), **етнически** (свой – чужд народ), **езикови** (свой – чужд език), **конфесионални** (своя – чужда вяра), **социални** (свое – чуждо общество)“ (Славянские древности, т. 4, 2009: 581–582). Според Леви-Строс дуалността е организационен принцип на роднинските структури, съставляващи материалната база на социалната система (Леви-Строс, 1973; М. Костадинова, 2008:28), а също и на идеалните представи за света, чрез които тя управлява индивидуалното и колективното поведение на своите членове“ (Иванов, Топоров, 1965, М. Костадинова, 2008:28).

Опозицията **свой** – **чужд** влиза в корелация с опозициите **вътрешен** – **външен** (**вътре** – **вън**), **тъждествен** – **нетъждествен**, **десен** – **ляв**, **мъжки** – **женски**, **добър** – **лош**, **четен** – **нечетен**, **чист** – **нечист**, **питомен** – **див** и др.(Толстой, 1987: 172) и по този начин определя отношенията на **Аз-а**

в обкръжението на другите. От своя страна противопоставянето **вътрешно** – **външно** маркира усвоеното (**свое**) и неусвоеното (**чуждо**) пространство, което винаги се свързва и с осъзнаването на определена граница. Това е границата между **Аз-а** и другите, между реда и хаоса.

Леви-Строс разкрива механизма на митологичната логика, като извежда множество бинарни опозиции от типа: **висок** – **нисък**, **ляв** – **десен**, **топъл** – **студен** и др. Той прави извод, че най-фундаменталните противоположности от типа на противопоставянето **живот** – **смърт** започват да се подменят с по-малко резки противоположности. След него Золотарев (Золотарев, 1964) в своята книга „Родовой строй и первобытная мифология“ разглежда проблемите на екзогамията по пътя на бинарната логика. Важна стъпка в тази насока са изследванията на В. Иванов и В. Топоров, които надграждат структурната антропология на Леви-Строс, като правят опит за реконструкция на древната славянска и индоевропейска митологична система. Основен момент в тяхната книга „Исследования в области славянской древности“ (Иванов, Топоров, 1974) заема анализът на бинарните опозиции.

В своята книга „Славянские языковые моделирующие системы“ (В. В. Иванов, В. Н. Топоров, 1984: 156–157) В. В. Иванов и В. Н. Топоров отбелязват, че противопоставянето **свой** – **чужд** в древната славянска система се реализира в три плана – **социален**, **етнически** и **митологичен**.

В първия случай противопоставянето се среща, когато единият член принадлежи към определена социална група, а вторият – към друга социална група. Например **мъжки** – **женски**, **стари** – **млади**, **главен** – **неглавен**, **свободен** – **несвободен**, **сакрален** – **профанен** и др.“ (В. В. Иванов, В. Н. Топоров, 1984: 158).

При втория план условия за противопоставяне се създават, когато в даден колектив се включват групи с друга етническа принадлежност. Например **християнски** – **нехристиянски** и др. Тук чуждото е непознато, а непознатото – опасно.

При последния план противопоставянето е между хората и враждебни на тях същества, които могат да имат едновременно антропоморфни и зооморфни черти (Китанова 2015: 48–52). Тук противопоставянето е обикновено **човек** – **нечовек**, **питомен** – **див**, **жив човек** – **мъртъв човек**.

Корените на това противопоставяне в културата откриваме в обрядността, а в езика неговата семиотична природа. Самата опозиция може да бъде разгледана в различни аспекти – диахронен, синхронен, психолингвистичен, лингвокултурологичен. Като феномен на културата тя има семиотичен характер. Чрез нея се съхраняват формираните у различни социуми знания за света на всеки етнос. Опозицията **свой** – **чужд** има митологичен, концептуален и семантичен характер. В нея откриваме семантиката ‘свойственост’ и ‘чуждост’, чрез която светът се разделя на два полюса, прокарва се граница между света, който е свой, близък и безопасен, който е оценен положително и чу-

ждият, непознат и опасен свят. Разделянето на света на две разкрива митологичния характер на опозицията. Представите за своето и чуждото се откриват във всички сфери на действителността, което показва нейния знаков характер. Това противопоставяне е силно антропоцентрично по своята същност. Семантиката на своето и чуждото попада в личаната сфера на човека или се изключва от нея. *Свой* означава принадлежащият на самия субект и чуждият, несобствен, принадлежащ на друг субект.

Терминът **евфемизъм** произлиза от гръцката дума *εὐφημος*, която означава „похвален, ласкав, благоприятен“, *ευ-* (добре-, хубаво-, благо-) и *φήμη* (реч, слово). В съвременната лингвистика терминът евфемизъм се приема като смекчаваща речева стратегия, която дава възможност на говорещия да се съобразява с правилата на речевия етикет (Ковшова 2007: 7). Някои автори изследват евфемизмите заедно с различните фигури на речта. Например в своя „Словарь лингвистических терминов“ О. С. Ахманова ги нарича „тропи, които по непряк, прикрит, вежлив и смекчаващ начин обозначават определен предмет или явление“ (Ахманова 1969: 521). Други подчертават, че „от семантична гледна точка процесът на евфемизация е основан на разликата между позитивната или неутрална конотация на вторичното наименование и отрицателната конотация на изходното понятие“ (Тишина 2006: 6). Срещат се и такива, които приемат, че евфемизмите са вид речеви актове, тъй като имплицитността, която притежават, по същество е формално неизразяване на прагматическата информация, която се съдържа в тях (Ковшова 2007: 29–37).

За евфемизмите и думите-табу още през 1929 г. пише Д. К. Зеленин в книгата си „Табу слов у народов восточной Европы и северной Азии“. По-късно с този проблем се занимава и Трубочев в „Из истории табуистических названий“ през 1958 г. В по-ново време цялостно изследване на думи-табу и табуистични названия в етнолингвистичен аспект прави Б. Попов в докторската си дисертацията „Табуистични названия в български език (в етнолингвистичен аспект и в съпоставка с други езици)“, 2001 г., в Автореферата към дисертацията и в редица други публикации (Попов 1998: 42–55; Попов 2000а: 65–79; Попов 2000б: 66–85; Попов 2004: 5–21; Попов 2005: 273–280).

В народната култура забраната за произнасяне на определени названия възниква поради вярата в магическата сила на думите. По тези причини носителят на традиционната българска култура не произнася имена на божества, демони, опасни животни и болести, а също и някои факти, свързани със смъртта. Вярват, че неизричането на името им има превантивна функция.

Евфемизмите, характерни за народната култура на българите, могат да бъдат отделни думи, устойчиви словосъчетания, фразеологизми и даже малки текстове. Когато определени думи се използват като евфемизми, в повечето случаи получават метафоричен пренос. Евфемистични могат да изглеждат даже някои клетви.

Предмет на статията е отношението между семантичните модели за евфемизация и противопоставянето **свой – чужд**. Тук ще се спрем на евфемистични названия за някои насекоми и диви животни, по-точно за калинка и змия.

Калинка – ‘насекомо, образ на прародител-жена, свързана с хтоничния свят’ (*Coccinella septempunctata*)

В българския език евфемистичните термини за калинка са свързани както с кръвното родство, така и с родството по сватовство.

Към названията, отнасящи се до кръвното родство, се срещат названия с двата основни компонента: *ба̀ба* и *ма̀йка* (Младенова 1994: 206).

Названия с компонент *майка*: *божа̀ ма̀йка*, *божа̀ ма̀йчица* (Ловешко), *мудзива̀рва ма̀йка* (Корово, Велинградско), *лѝтмама* (Кюстендилско). Д. Младенова подчертава, че тези названия са локално изолирани (Младенова 1994: 218). По въпроса за неясното *лѝтмама* авторката допуска, че е по аналогия с *литмара*, тъй като се намират в един и същи регион. В основата на тази дума според Български етимологичен речник стои глагола *литам* – ‘лята, хвърча’ (БЕР т. 3: 430).

Названията с компонент *майка* се свързват с използваното *богородичка* за калинка и тези, при които срещаме основен компонент лично име *Мара* – *ба̀ба Ма̀ра*. Тук определено названието на калинката се свързва с Божията майка, което в митологията кореспондира с Великата Богиня майка.

Названия с компонент *баба*: *ба̀ба*, *ба̀бичка* (Костандово, Велинградско), *ба̀башка* (Златоградско), *ба̀балина* (Никополско, Банат), *ба̀ба Ма̀рта* (Петричко, Сандаско, Железница, Софийско), *ба̀ба Ма̀ра* (Гоцелелчевско, Разложко), *ба̀ба Ка̀ле* (Драмско). Последното, според авторката, вероятно идва от личното име Каля, посочено в речника на Ст. Илчев и в речника на Н. Геров (Илчев 1969: 232; Геров II: 342). Освен това значение Младенова допуска, че може да става въпрос и за гръцкото *καλος* – ‘добър, хубав’ (Младенова 1994: 219), което се открива и в самото име *калинка* и в *калима̀на*, *калима̀нка*. Авторката разглежда и всичките значения на думата *баба*: 1) майка на майката или бащата; 2) стара жена, 3) жена избощо, 4) акушерка, 5) баячка, магьосница. Първото значение, тя свързва с допускането, че калинката е образ на прародител-жена, който свързва света на живите и света на мъртвите. Като прародител, тук терминът *баба* определено се отнася към низходящото кръвно родство. По тази причина Младенова предполага и връзката със значението – ‘баячка, магьосница’, тъй като баячката, не само умее да предсказва бъдещето, което е характерно за вярванията, свързани с калинката, но може да бъде връзка между света на живите и света на мъртвите. Използването на роднински термини особено тези, които са свързани с кръвното родство като евфемизми имат за задача да превърнат чуждото и непознато, а оттам и опасно същество в близко и свое и да го умилостивят по този начин. Баячката също е от хората, които са както полезни, така и опасни със своята дейност. Така че назоваването ѝ с *баба* има също превантивна функция.

Названията, свързани с родство по сватовство са следните:

Невѣста, невѣстица (Благово, Монтанско, Галичник, Реканско), *невѣстичка* (Ивайловградско), *геленджик* – ‘невеста’ (Аврен, Крумовградско), *царева невѣстица* (Дебърско, Гостиварско) (Младенова 1994: 222).

Названия от типа *божѧ кра̀вичка, божѧ кра̀вица, божѧ кра̀вка, божѧ кра̀вичица* разкриват символите на невестата в сватбената обредност. За славянските народи те най-често са крава и кокошка и частично се пресичат със символиката на сватбения кравай (Славянские 2004: 387). При тях названието *невѣста* се открива на символно равнище. Съществуването на компонент с вътрешна форма БОГ е начин за евфемизация в традиционната българска култура. В Леринско и Сярско *божѧ* се нарича растението *див мак (Papaver)*, което има червен цвят. Срещат се още *божѧнка*, (Гевгели и Воденско), *божинка* (Костурско), *божичка* (Вардарско), което кореспондира с външния вид на калинката.

Д. Младенова също допуска, че названия с компонент *невѣста* също са свързани с външния вид на калинката, защото червеният цвят е характерен за сватбеното облекло на невестата, както в България, така и в Турция, и в Албания. Това предположение има известно основание, защото и някои растения, които имат подобен цвят се наричат *бу̀лка*, което е синонимна *невѣста* в някои райони на страната. Гъбата *Amanita cesarean* има подобен червен цвят. В случая обаче връзката на калинката с названието *невѣста* може да се търси и в етимологията на думата *невѣста* като ‘непозната, неизвестна’. Тази аналогия разкрива особеностите при възприемането на калинката като същество, което може да извършва гадание за женитба, а отгук и като същество, свързано с хтоничния свят, с починалите прародители.

Названието *царева невѣстица* е свързано със сватбената обредност, в която невестата често е представена като невеста на царя или княза.

Змия – ‘влечуго, символ на земята и връзката с прародителите’ (*Serpentes*)

В българската народна култура змията заема важно място. Тя е символ на земята, на нейните недра с характерната им тъмнина и влага (Стойнев 1994: 150). Не случайно вътрешната форма на названието се свързва със земя (Фасмер 1986 2: 300). Образът на змията е амбивалентен. Тя знае езиците на всички животни, познава лечебните тревни, но може да причинява и смърт. Освен това змията понякога се явява като дух пазител на дома и рода. Съществува забрана за произнасяне на името ѝ особено срещу празника Еремия, на който се извършват превантивни действия за предпазване от змии. Евфемизмите са отделни думи, лични имена или словосъчетания: *Божѧ пиленце, бабу̀лька, Анаста, Шарѧ* (Стойнев 1994: 62–65). И. Георгиева предполага, че названието *божѧ пиленце* се свързва с митологичното отъждествяване на змията с птицата (Георгиева 1993: 64). В българските говори се срещат също *алахова гуя* и

божи-рук-яна (Попов 2001: 32). Когато в словосъчетанието се среща компонент БОГ, това свързва назоваването на съответното животно с божественото и е модел за евфемизация. Думата *Шаро* има мотивация в окраската на змията, а *бабулька* е умалително от роднинското *баба*, което също свързва змията със света на мъртвите прародители. Една от най-важните ѝ роли е тази на дух покровител на дома и рода. Оттук и евфемизмите: *въртикъща*, *домакин-ка*, *домакин* (Охридско), *домошарка* (Охридско), *дядото* (Драмско), *къщница*, *наместник* (Гоцеделчевско), *пазачка*, *стопан*, *стопанка*, *сайбия*, *сайбийка* (Велешко), *чуварка*, *синорник*. Освен думата *дядото*, което е роднински термин и отправя към починалите прародители, във всички останали се открива семантиката – ‘който се грижи за дома’, ‘който пази дома и имота’. *Домакин* и *домакинка* означават – ‘стопанин/стопанка на дом’ (БТР 1973: 173). *Къщник* – ‘който се грижи и гледа добре къща’ (БТР 1973: 404). *Стопан* – ‘притежател на дом, господар’ (БТР 1973: 970).

Змията-стопан обикновено не се показва. Вярват, че тя пази дома от нещастия. Съществува забрана за убиването ѝ. В Гоцеделчевско и досега съществува обичай, наречен *стопанова гозба*, при който се прави специално угощение за *стопана* на къщата.

В словосъчетанието *горска майка* (Попов 2001, 33) е включен роднинският термин *майка* за близко кръвно родство.

Животинският код представя названия, които са евфемистични. Роднинските термини се употребяват като евфемизми, за да създадат представата за чуждото като **свое** и оттук да го направят безопасно и близко.

За калинката са характерни евфемистични названия – роднински термини, които са свързани както с кръвното родство, така и с родството по сватовство.

Термини, свързани с кръвното родство, са: *майка*, *баба*, *леля*, *сестра*, *църка*. При змията срещаме *бабулька*, *горска майка*.

Термини, свързани с родството по сватовство са *невѣста*, *невѣстица*, *невѣстичка*, *зеленджък* и *царева невестичка*. Последното е свързано със сватбената обредност, в която невестата често е представена като невеста на царя или княза.

Названия от типа *божѝ крѝвичка*, *божѝ крѝвица*, *божѝ крѝвка*, *божѝ крѝвчица* могат да бъдат тълкувани със символите на невестата. Кравата, кокошката, овцата често са символни дубльори на булката в сватбената обредност и са характерни за всички славянски езици. Към тях може да добавим и *божо пиленце* (змия), а също и *алахова гуя* и *божи-рук-яна*. Компонентът БОГ в подобни названия отвежда към божественото и е характерен семантичен модел за евфемизация.

Чрез различните семантични модели за евфемизация се осъществява смяна на позициите в противопоставянето **свой** – **чужд**, което в българската народна култура има превантивен характер.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Ахманова 1969:** Ахманова О. С., *Словарь лингвистических терминов*, Москва, Советская энциклопедия, 1969.
- БТР 1973:** *Български тълковен речник*. София: „Наука и изкуство“, 1973.
- Георгиева 1993:** Георгиева И. *Българска народна митология*, София: „Наука и изкуство“, 1993.
- Зеленин 1929:** Зеленин, К. Табу слов у народов восточной Европы и Северной Азии. // Сборник Музея антропологии и этнографии АН СССР. Том 8. Ленинград, 1929.
- Зеленин 1930:** Зеленин, К. Табу слов у народов восточной Европы и Северной Азии. // Сборник Музея антропологии и этнографии АН СССР. Том 9. Ленинград, 1930.
- Золотарев 1964:** Золотарев, А. М. *Родовой строй и первобытная мифология*, Москва, „Наука“, 1964.
- Иванов, Топоров 1965:** Иванов, В., Топоров, В. *Славянские языковые моделирующие систем*. Москва, 1965.
- Иванов, Топоров 1984:** Иванов, В., Топоров, В. К истокам славянской социальной терминологии (семантическая сфера общественной организации, власти, управления и основных функций). –В: *Славянское и балканское языкознание. Язык в этнокультурном аспекте*. Москва, 1984.
- Илчев 1969:** Илчев, Ст. *Речник на личните и фамилните имена у българите*. София, 1969.
- Китанова 2015:** Китанова М. *Род, семья и дом в болгарской культуре и языке*, Saarbrücken, LAP LAMBERT Academic Publishing, 2015
- Ковшова 2007:** Ковшова М. *Семантика и прагматика эвфемизмов*, Москва: „Гнозис“, 2007.
- Костадинова 2008:** Костадинова М. *Опозицията свой – чужд в чешки и български език*, София, 2008.
- Леви-Строс 1963:** Levi-Strauss, Cl. *Structural Antropologi*. New York: Basic Books, 1963.
- Марузо 1960:** Марузо, Ж. *Словарь лингвистических терминов*. Москва, 1960.
- Младенова 1994:** Младенова, Д. Етнолингвистично изследване на българските названия за калинка-малинка (*Coccinella septempunctata*) в балканска и славянска перспектива. – В: *Етнографски проблеми на духовната народна култура*. Том 3. София, 1994, с. 195–286.
- Попов 1998:** Попов Б. Табуистични названия на хора и животни в югозападните български говори. – *Македонски преглед*, №3, 1998, 41–55.
- Попов 2000а:** Табуистични названия на болести в югозападните български говори. – *Македонски преглед*, №1, 2000, 67–85.
- Попов 2000б:** Реконструкция на архаичната номинация при индоевропейските названия за диви животни и ролята на ономапопята. –В: *Съпоставително езикознание* №2, 2000, 65–85.
- Попов 2001:** Попов Б. *Табуистични названия в български език* (в етнолингвистичен аспект и в съпоставка с други езици). Автореферат на дисертация за присъждане на научната и образователната степен „доктор“, Благоевград.
- Попов 2004:** Типология на назоваването при древните индоевропейски термини за някои опасни хищни животни. – *Съпоставително езикознание* №1, 2004, 5–23.
- РБЕ 1984:** *Речник на българския език*. Том 4. София, 1984.

- Стойнев 1994:** Стойнев А. (ред.) *Българска митология. Енциклопедичен речник*. София, 1994.
- Тишина 2006:** Тишина Н. В. *Национально-культурные особенности эвфемии в современном английском и русском языке*. Автореферат диссертации „кандидат филологических наук“, Москва, 2006.
- Толстая 2004:** Толстая С. М. (ред.) *Славянские древности*. Том 3. Москва, 2004.
- Толстой 1987:** Толстой, Н. И. О природе связей бинарных противопоставлений типа левый – правый, мужской – женский. – В: *Языки культуры и проблемы переводимости*. Москва, 1987.
- Трубачев 1958:** Трубачев О. Н. Из истории табуистических названий. – *Вопросы славянского языкознания*, №3, 1958, 120–126.
- Трубецкой 1960:** Трубецкой Н. С. *Основы фонологии*, Москва, 1960, „Иностранные языки“.
- Фасмер 1987:** Фасмер, М. *Этимологический словарь русского языка*. Том 4. Москва, 1987.

КОНЦЕПТЪТ РАЗУМ/ VERNUNFT В НЕМСКАТА И БЪЛГАРСКАТА ЕЗИКОВА КАРТИНА НА СВЕТА

Посвещава се на проф. Парашкевов, с благодарност
за ценните знания.

In the current article two perceptions of concept *Reason* are presented both in Bulgarian and German language-philosophical and linguistic. From point of view of cognitive linguistics the present concept is seen through the prism of theory of conceptual metaphor. George Lakoff and Mark Johnson are representatives of this theory. The presented metaphors are supported with examples, illustrating the way in which Human represents in verbal way the concept described and thought process connected with it.

Keywords: Reason, Concept, Language picture of World, Thought activity, Idealisation, Categorisation, Conceptual metaphor

Разумът се определя като висша степен на познавателна дейност, като способност за логическо и абстрактно мислене. Той е човешко качество и е пряко свързан със самосъзнанието. Речевата способност е една от характеристиките на разума, тъй като чрез нея хората изразяват своите мисли и идеи. Мисленето като психичен процес представлява най-високото ниво сред останалите специфични когнитивни процеси – усещане и възприятие. Майя Пенчева нарича мисленето и езика „най-човешките атрибути“ и говори за „човешка гледна точка при отражение на света около нас (Пенчева: 1998: 13)“. Тя нарича *езиково мислене* изразяването на мисълта, но през „гледната точка на езика“. Тематичното поле на мисленето се представя най-често чрез лексеми като *ум, разум, разсъдък, интелект* и всички техни синоними. Тези лексеми всъщност представляват концепти, тъй като има ясно изразен парадигматичен обхват, включващ специфични компоненти на умствената дейност.

В немската езикова картина на света концептът *Разум* е представен чрез лексемите *Vernunft, Verstand, Geist, Klugheit, Intelligenz* и техните синоними. В разговорната реч първите две лексеми се използват без особена разлика, но от философска гледна точка тези две понятия се разграничават и имат своя история. Античните философи свързват лексемата *Verstand* с понятията и представите за тях, а лексемата *Vernunft* се свързва с умозаклученията и изводите.¹ Платон въвежда термините *dianoia* `осмисляне, размишляване` и *nous* `възприятие, разбиране`. При Аристотел терминът *dianoia* обхваща както умозаклучителното мислене, така също и познавателната дейност като цяло. Латинското наименование на термина *nous* е “*intellectus*” (на немски

се замества с лексемата *Verstand*), а *dianoia* се превежда с латинския термин “ratio” (съответства на немската лексема *Vernunft*). Томас Хобс не разграничава тези две понятия. Според него разумът подрежда и обработва данните от възприемаемия свят под формата на едни механичен процес на пресмятане, в който участват понятията. Лексемата *Verstand*, която може да се преведе като ум, *разсъдък*, според Кант, се намира във връзка със сетивно възприемаемото. Под *Verstand* се разбира способността за определяне и категоризация на предметите от заобикалящия ни свят, докато лексемата *Vernunft/Разум*, обхваща всяко познание *a priori*. Това е способността за подредба и ориентиране в света, която излиза извън очевидното възприемане на действителността. Чистата разсъдъчна способност в „Критика на чистия разум“ („*Kritik der reinen Vernunft*” 1724–1804) се разглежда като най-висша инстанция на всяко познание. В тесен смисъл Кант разбира разума (*Vernunft*) като способност за правене на изводи и умозаклучения. Той е качество на хората и се свързва с вътрешната рефлексия като способност на човека да анализира това, което се случва в неговото съзнание, както и собствените си постъпки и да дава морална оценка за тях. Именно вътрешната рефлексия отличава човека от животното по отношение на психиката. Докато умът, противопоставен на чувствата, ни спира да извършваме неразумни постъпки, разумът ни предпазва от тях и като по-високо стъпало на ума контролира нашите действия и се явява вид морална инстанция.²

В речника на Duden намираме следното значение на тези лексеми (<https://www.duden.de/rechtschreibung/Geistesgaben>):

Verstand m <Verstand(e)s; kein pl> ум, разум,разсъдък

1. *Fähigkeit zu verstehen, Begriffe zu bilden, Schlüsse zu ziehen, zu urteilen, zu denken* – способността да се разбира, да се формират понятия и умозаклучения, да се преценя, да се мисли – *разсъдък, интелект*;

2. (*gehoben*) *Art, wie etwas verstanden wird, gemeint ist; Sinn* – *смисъл*

Етимология:

В средновисоконемски *verstant*, старовисоконемски) *firstand* = *Verständigung, Verständnis* (разбиране) от *firstantan, verstehen* (разбирам).

В гръцки: *dianoētikós* от: *dianóēsis* = *Verstand* (пазум), от *noūs* = *Geist, Verstand* (ум, пазум).

Срвн. в DWDS: (Das Wortauskunftssystem zur deutschen Sprache in Geschichte und Gegenwart): *verstehen · Verstand · verständig · verständigen · verständlich · Verständlichkeit · Verständnis · verständnisvoll · verständnislos*.

Синоними на лексемата *Verstand* ca: *Auffassungsgabe, Begriffsvermögen, Denkfähigkeit, Denkvermögen, Erkenntnisvermögen, Geist, Geistesgaben, Geisteskraft, Geistesstärke, Gescheitheit, Intellekt, Intelligenz, Klugheit, Scharfsinn,*

Urteilsfähigkeit, Urteilskraft, Vernunft, Verstandeskraft; (bildungssprachlich) Esprit, Ratio; (umgangssprachlich) Durchblick, Gehirn, Grips, Grütze, Hirn, Köpfchen; (umgangssprachlich scherzhaft) die [kleinen] grauen Zellen; (veraltend) Witz; (Psychologie, Pädagogik) Kognition – способност за схващане, способност за образуване на понятия, мисловна способност, познавателна способност, ум, умствени заложиби, сила на ума, разумност, интелект, интелигентност, разсъдливост, остроумие, разсъдъчна способност, способност за преценка, разум, духовитост; (разг.) мозък, акъл, пипе; (разг. шег.) сиво вещество; (остар.) виц; (псих.) когниция;

Лексемата *Vernunft* – ум, разум, разсъдък, има следното значение: *geistiges Vermögen des Menschen, Einsichten zu gewinnen, Zusammenhänge zu erkennen, etwas zu überschauen, sich ein Urteil zu bilden und sich in seinem Handeln danach zu richten* – умствена способност на човека да разбира, да открива логически връзки, да обобщава, да прави преценка и да се ориентира в своите действия по нея. Синоними: *Denkfähigkeit, Erkenntnisvermögen, Geist, Geistesgaben, Geisteskraft, Geistesstärke, Intellekt, Intelligenz, Klugheit, Überlegtheit, Umsicht, Verstand; (bildungssprachlich) Ratio; (umgangssprachlich) Grips, Köpfchen* – мисловна способност, познавателна способност, ум, умствени заложиби, умствена сила, интелект, интелигентност, разсъдливост, съобразителност, разум; (поет. рация); (разг.) акъл, мозък.

Както се вижда, двете лексеми в езика са синоними. Етимологично лексемата *Vernunft* се свързва с глагола *vernehmen*, който има значение (хващам) и оттам идва съществителното *Erfassung* – схващане³. Етимология:

В средновисоконемски *vernunft*, в старовисоконемски *vernumft*, от *vernehmen* в остарялото значение »*erfassen, ergreifen*« (хващам) = *Erfassung, Wahrnehmung* (схващане, възприятие).

Ето тълкуването на лексемите *ум, разум* в Речник на българския език на БАН⁴:

РАЗУМ, мн. няма, м. 1. Висшата познавателна способност и дейност у човека да възприема адекватно и съзнателно действителността, като мисли творчески и логически.

2. Способността на човека да мисли, да разсъждава; ум, разсъдък.

3. Способност на човека да обмисля, да предвижда и правилно да преценява, да действа благоразумно, без да се увлича или греша. Има у мнозина ум, ама у малцина разум. СБНУ IV, 214. ● В съчет. Ум и разум. Ум и разум с пари се не купуват. Послов.

4. Висш разум. Според някои философски и религиозни учения – предполагаема сила, която господства и ръководи целия свят, следвайки предопределеност в неговото съществуване и развитие.

Синоними: *съзнание, разсъдък, мисъл, размисъл, ум, интелект, мозък, глава, акъл, пипе, пипка, мъдрост, премъдрост, благоразумие, трезвеност, умереност, здрава мисъл, точна преценка*⁵:

УМ, умът, умà, мн. умовè, умà (сл. ч.), м. 1. Способност на човека да мисли, да разсъждава.

2. Начин на мислене, на разсъждаване, на преценка. Не искам на стари години да ме учат на ум. Величков.

3. Прен. Съвет, напътствие, поука.

4. Способност да се помни; памет.

Синоними на думата ум са: *разум, интелект, мисъл, мозък, разсъдък, съвет, поука, напътствие, мъдрост, акъл, умствени способности, мисловна способност, способности, талант, съзнание, интелигентност, въображение*¹.

Както се вижда от речниковите статии, двете лексеми имат общи синоними значения като цяло и в езиковата им употреба могат да бъдат заменени една с друга. Лексемата *ум* може да има значение на `памет, съвет, поука`. Лексемата *разум* се употребява и в значение `висша познавателна способност` и е основно философско понятие. Като цяло и двете лексеми се считат за основни качества на човека, които го отличават от животните. Общото между тях е осъзнатото възприятие на действителността. В рамките на гешалтпсихологията, която свързва осъзнатото възприятие на действителността с аперцепцията, възниква теорията за концептуалната метафора, разработена от Лейкоф и Джонсън в тяхната емблематична за когнитивната лингвистика книга („Metaphors We Live By“, 2004). По-нататък ще се опитаме да разгледаме мисловния процес в рамките на тази теория. Според Лейкоф и Джонсън „метафората се основава не на обективни сходства, а на перцепцията/ разбирането ни за подобия между две сфери (виж Чакърова 2016: 102). „Метафоричните изрази в езика ни са системно свързани с метафоричните концепти, следователно можем да използваме първите за изследване на структурата на тези концепти, а оттам – на човешкото мислене и действия.

Разглеждайки изрази от речници, свързани с разума и разсъдъка, виждаме как тези две лексеми, изразяващи мисленето на хората, се разглеждат не като абстрактни и отвлечени, а като обвързани с конкретни сетивни образи за нещата от света. Мисловният процес се обвързва с конкретните възприятия на човека за заобикалящата го действителност. В речта мисълта се описва като някакъв предмет, има свое място в тялото на човека или се персонифицира. В примерите, при които срещаме лексемите в тематичното поле на ума, има доказателства за възприемането му от човека като живо същество. В този ред на мисли е нужно да обърнем по-специално внимание на структурната метафора, с която започват изложението си Лейкоф и Джонсън. Според тях при тази

метафора един концепт се осмисля през призмата на друг. Към настоящето изложение можем да използваме известния пример: ИДЕИТЕ СА ПАРИ.

Примери в немски:

Verstand ist das beste Kapital` умът е най-ценният капитал`

Примери в български:

Геракът ценеше нейните способности, осланяше се на нейния ум и грижи. Елин Пелин.

В българската паремиялогия умът е много скъпо или дори безценно човешко качество.

Ум се с пари не купува, а най-много пари струва./ У всекиго се намира за една пара ум./ Ум и разум с пари се не купуват.

Други структурни метафори са:

- IDEAS ARE PLANTS (ИДЕИТЕ СА РАСТЕНИЯ). Идеите се възприемат като растения, тъй като, както и растенията, идеите се намират в период на зародиш, биха могли да разцъфнат и да узреят (виж Чакърва 2016: 104).

В немски: *frühreifer Verstand* – преждевременно узрял разсъдък;

В български: *Николчо останал в разсадника на образованието да срича и да събира ум и разум. Л. Каравелов, Събр. съч. III, 1984 [ea]. (Речник БАН) събирам ум и разум; Събирай си ума! (разг.) `вразуми се, не се увличай!` събирам мислите си;*

- УМЪТ Е ЗАНАЯТ:

В немски:

ihm Vernunft predigen – уча го на ум

В български: *Уча се (научавам се / науча се) на ум и разум; Поучавам се, придобивам опит да постъпвам разумно, да бъда разумен;*

- УМЪТ Е (ОСТЪР ИЛИ ПРОНИЗВАЩ) ПРЕДМЕТ

В немски:

ein scharfer Verstand; den Verstand schärfen – остър ум, `изострям ума си`;

sie musste all ihren Verstand zusammennehmen (scharf nachdenken, genau überlegen) – `тя трябваше да събере всичкия си ум`тя трябваше да се концентрира`

jmdm. durch den Kopf schießen – `пронизва ми главата (като куршум)` , идва ми на ум, хрумва ми;

В български:

сече ми умът/ акълът `схващам добре, разбирам`;
в устойчивото сравнение: умът ми реже като бръснач/ акълът ми реже
като бръснач;

- УМЪТ Е ЦЕНЕН ПРЕДМЕТ, КОЙТО СЕ ГУБИ ИЛИ КРАДЕ:

В немски:

den Verstand verlieren (verrückt werden) – губя разсъдъка си = *nicht ganz bei Verstand sein* (разг.) – `не съм наред, луд съм`;
bei dir haben sie [wohl] eingebrochen[und den Verstand geklaut] – (ugs. *Salopp*) – `навярно са влезли у вас и са ти откраднали ума`;
dir hat man wohl den Verstand geklaut! – загубвам ума си; кукувицата ти е изпила мозъка;
jmdm. den Verstand rauben – непонятно е за нкг.

В български:

губя (загубвам) и ума и дума – обърквам се, смуцавам се силно;
вземам ума на някого (разг.) – а) Слисвам, смайвам. Мишка едва сдържа-
ше мотора. Много му се искаше да натисне педала, да подкара машина-
та както той си знае, че отведнъж да вземе ума на всички. А. Гуляшки.
(речник на БАН);
имам (нямам) разсъдък. Обикн. като въпрос или възклицание. За изразя-
ване на неодобрение, че някой постъпва глупаво, необмислено, неразумно.
— Ти разсъдък имаш ли, как може да постъпиш така?
Да не ти е изпила кукувица ума/ акъла; Ум(а) да ти отнесе/ ум да ти зайде.

- УМЪТ Е СРЕДСТВО:

В немски:

sie macht alles mit dem Verstand (umgangssprachlich; ist ein reiner Verstandesmensch) – тя прави всичко (с помощта на ума си);
er verfügt über einen klaren, scharfen, hellen, nüchternen, kühlen, gesunden, praktischen Verstand – той разполага с ясен, остър, светъл, трезв, хладен,
здрав, практичен ум;
er handelte ohne Vernunft (ohne nachzudenken, ohne Überlegung) – той не
мислеше с главата си, действаше, без да мисли
jeder Mensch von Vernunft (jeder vernünftige Mensch), за всеки разумно ми-
слец човек, `който притежава разум`
er lässt sich von der Ratio leiten – той се води от ума си

В български:

разполагам с хладен, остър, ясен, трезв, практичен ум/ разсъдък

Вместо всеки да дръпне жена си на страна, поведоха се сами по женски ум. П. Ю. Тодоров.

По-първите селяни боязливо дохождаха в града да се допитат за ум до своите приятели и познайници. Величков.

• ИДЕИТЕ СА ХРАНА ИЛИ ПРОЗРАЧНА ТЕЧНОСТ:

В едно от значенията си лексемата Geist означава `спирт, есенция`.

В немски:

seinen Verstand versaufen (salopp übertreibend; ziemlich viel trinken) – `изпивам си мозъка от пиене`, `напивам се до козирката`;

bei klarem Verstand (klarer Überlegung) – `при ясен ум`, `на трезва глава`;

etwas mit Verstand essen, trinken o. Ä. (etwas, weil es etwas besonders Gutes ist, ganz bewusst genießen) – наслаждавам се на нещо с всичките си сетива. Тук се открива връзката между ума и сетивата.

В български:

Раксин продума бавно: — Виното сърцето весели, а ума размътва. Ст. Загорчинов;

Забърквам ума на някого (разг.) – вдъхвам на някого вредни идеи;

Мътя ума на някого (разг.) – въздействам на някого да не си гледа работата; размирявам, бунтувам;

Разбърквам ума на някого (разг.) – преча на някого да мисли и постъпва правилно;

Замъглявам / замъгля се (помрачавам / помрача, размътвам / размътя) разсъдъка на някого. Разг. `Ставам причина някой да загуби способността си да преценява реално, обективно действителността`;

Потънал съм в мисли;

• УМЪТ Е МАШИНА:

В немски:

jemandem steht der Verstand still/bleibt der Verstand stehen (umgangssprachlich: jemand findet etwas unbegreiflich) – нечий ум спира (да работи)– не проумявам, загубвам ума и дума;

jmdm. raucht der Kopf (ugs.) – пуши ми главата. Изразът може да се обясни с факта, че при усилена умствена дейност се повишава телесната температура. Това значение е синонимно на израза *jmdm. schwirrt der Kopf (ugs.)* – завърта ми се главата (от прекалена информация);

В български:

Завъртявам ума на някого (разг.) — увличам някого, правя го да се влюби в мене. Една руса главица с трепереци ресници му беше завъртяла ума. А. Каралийчев;

Главата/ мозъкът ми пуши/ бръмчи/ работи;

- УМЪТ Е ДВИЖЕЩ СЕ ПРЕДМЕТ ИЛИ ЦЕЛ, КЪМ КОЯТО СЕ ДВИЖИМ – умът се движи до крайната си цел – главата:

В немски:

Vernunft annehmen/zur Vernunft kommen (einsichtig, vernünftig werden) – идва ми акъла `достигнал съм до ума`;

[wieder] zur Verstand kommen – осъзнавам се (отново);

jmdm. im Kopf herumgehen – върти ми се в главата (някаква мисъл);

jmdn. zur Vernunft bringen; jmdm. den Kopf zurechtsetzen/ zurechtrücken (ugs.) – вразумявам нкг.;

Verstand kommt nicht vor den Jahren – умът идва с възрастта.

sich (Dativ) etw. durch den Kopf gehen lassen (ugs.) – помислям, размислям над нещо;

in jmds. Kopf /jmdm. im Kopf herumgeistern/ herumsputzen – нещо не ми излиза от главата; върти ми се в главата;

jmdm. [plötzlich] durch den Kopf schießen – хрумва ми, идва ми нау̀м – мисълта е куриум;

В български:

Мислите ми кръжат в главата;

Де (къде) ти е умът? (разг.) — за какво мислиш, защо не внимаваши? Дойде ми (иде ми) на ум — хрумна ми, сетих се, спомних си. Колко време беше стоял тѝй, не знаеше, не му идеше и на ум да стане и да отиде другаде.

Йовков. И като че искаха още да си кажат нещо, спогледаха се, но не им дойде нищо на ум. П. Ю. Тодоров. Дойде ми умът в главата (разг.) — почвам правилно да разсъждавам. Докарвам някому ума в главата (разг.) — вразумявам някого;

Отиде му ума по някого, по нещо (разг.) — мисли само за някого, за нещо;

Ума ми се върти (диал.) – недоумявам, объркан съм;

Ум да ти зайде` да се слисаши, да се смаеш;

Идва ми ума/ акъла в главата;

Близко е до ума — лесно е да се разбере;

С помощта на онтологичната метафора абстрактните същности се възприемат като предмети с определени граници. Умът има определен обхват и граници, определена сила, а също и размер:

В немски:

das geht über meinen Verstand (umgangssprachlich; das begreife ich nicht) – не проумявам това `това е извън границите на моя ум`; *der Schmerz hat sie um den Verstand gebracht (hat sie wahnsinnig werden lassen) – болката я подлудяваше;*

über jmds. Versand gehen – не проумявам нещо;

das geht über alle Vernunft – това надхвърля границите на човешкия разум;
das zu begreifen, reicht mein Verstand nicht aus – не ми стига ума да проумея това; не ми го побира ума;
ich bin mit meinem Verstand am Ende – не съм в състояние да мисля повече разумно.

В български:

На един ум съм с някого (разг.)` разсъждавам еднакво като друг;` на свой ум (разг.) — според собствените си разбирания – умът може да се измерва и умът се намира в човека

Умът му е къс;

Слаб в акъла; силен (ученик);

акълът ми не го побира – `не проумявам нещо`.

Друга базовата метафора е онтологичната метафора УМЪТ Е ВМЕСТИЛИЩЕ, в което може да бъде внесена субстанция. По този начин се получава метафоричният израз ИДЕИТЕ СА ОБЕКТИ, КОИТО ВЛИЗАТ В УМА „аналогично на образа на храната, влизаща в тялото“ (Чакърова 2013: 120). Такава е например метафората за вместилището и по-точно метафората ЧОВЕКЪТ И НЕГОВИТЕ ОРГАНИ СА ВМЕСТИЛИЩА. Вместилището може да бъде не само предмет, но и субстанция, която се намира в определен съд. Прототипичната представа на носителите на двата езика е, че главата е вместилище на ума.

В немски: *sie hat mehr Verstand im kleinen Finger als ein anderer im Kopf (umgangssprachlich; sie ist außerordentlich intelligent)* – `тя има повече ум в малкия си пръст, отколкото друг в главата си, тя е невероятно умна;

jmdm. nicht in den Kopf [hinein]gehen/ wollen – не проумявам, не разбирам нещо;

sich (Dativ) etw. aus dem Kopf schlagen – избивам си нещо от главата/ума;

etw. im Kopf nicht aushalten (ugs.) – не понасям мисълта за нещо (неприятно);

etw. im Kopf behalten (ugs.) – запомням, запаметявам;

den Kopf voll haben – главата ми е пълна (с информация);

etw. im Kopf haben (ugs.) – знам наизуст нещо;

was man nicht im Kopf hat, [das] muss man in den Beinen/ Füßen haben – който има къс ум има дълги крака;

nicht ganz richtig im Kopf sein (ugs.) – не е съвсем добре с главата;

sich Dativ etw. in den Kopf setzen – навивам си нещо на пръстта;

В български:

Избивам (изваждам) нещо от ума си (разг.) — налагам си да не мисля за нещо, което няма да стане, да се осъществи;

*Не побирам в ума си (разг.) — не разбирам, не проумявам.
Изкарвам ума на някого (разг.) — силно изплашвам някого;*

Много разпространена и в двата езика е метонимията, в която умът е заменен с главата или се използва вместо лексемата `памет`.

Примери в немски:

*er ist ein kluger Kopf – той е умна глава
so viel Köpfe, so viel Sinne – колкото глави, толкова умове;*

В български:

Изпечваше му се в ума хрътката на убития. Вазов. Той слушаше откъслечните говори на хората и в ума му изпъкваше голямата икона на селската черква. Елин Пелин.

Той прекарваше през ума си всички злини, които тоя човек му беше причинил. Йовков.

Умна глава `умен човек`;

Ботев е принадлежал към големите умове на човечеството от своята епоха.

Други онтологични метафори са свързани с „персонификацията на абстрактните концепти“ (Чакърова: 2016: 114). В разглеждания случай моделът ще бъде РАЗУМЪТ Е ЖИВО СЪЩЕСТВО.

В немски:

*Ein kritischer, nüchtern, stets wacher, gesunder Verstand – критичен, трезвен, буден, здрав разум;
das gebietet die Vernunft – разумът го изисква;*

В български:

Ум царува, ум робува и ум патки пасе. Послов.

Успокоявам мислите си;

Обуздавам, укротявам мислите си (подобно на обуздаването на животното).

ума (разг.) — мъча се да разбере, да отгатна, да разреши нещо. Тя си всякак биеше ума да отгадае. Вазов.

Отведнъж разсъдъкът ме остави. Елин Пелин, Съч. II, 194–195.

Разсъдъкът бавно разпръскваше полумрака на лудостта. Д. Димов, Т, 191.

Разсъдъкът ражда силата да действуваш съгласно интересите си. Ем. Манов, БГ, 194–195.

В минути на неминуема опасност разсъдъкът коварно напуца човека и само един сляп инстинкт за самосъхранение замеца [замества] всичките му други нравствени сили. Ив. Вазов, Съч. XXII, 17.

Друг тип метафори с особено значение за разкриване на концептите са ориентационните метафори – при тях е налице някакво пространствено позициониране от типа горе-долу, висок-нисък, напред-назад и т.н. (виж Чакърова 2013: 109). Метафората НЕПОЗНАТОТО Е ГОРЕ; ПОЗНАТОТО Е ДОЛУ според Чакърова е свързана с прототипичното разбиране, че можем да по-добре да разберем и опознаем нещо, когато го хванем в ръка и то е пред очите ни, отколкото, когато е (високо) във въздуха. Авторката привежда пример със структурната метафора РАЗБИРАНЕТО Е СХВАЩАНЕ (виж Чакърова 2013: 110). В потвърждение на това твърдение ще приведем пример с немското съществително *Erfassung*/`схващане`, което първоначално води началото си от глагола *erfassen* `хващам`. Такъв пример в български е лексемата *схващам* `разбирам`.

В немски:

hinterher ist man klüger `с времето човек поумнява`; *wenn man vom Rathaus kommt, ist man klüger*; `който идва от кметството, е по-умен. По отношение на времевите представи на човека по-умен е този, който вече се е „опарил“.

В български:

Умът му е в краката/ акълът му е в краката `постъпвам глупаво, неразумно`. Обикновено прототипичната представа за ума е, че той е разположен в главата;

Умът ми не е в главата/умът ми не е на място;

Иронична употреба: *умен в краката* `много глупав`.

От гледна точка на когнитивистиката разумът може да се разгледа като разгърнатата метафора или метонимично в духа на предложената от Лейкоф и Джонсън теория за концептуалната метафора. „Езикът отразява не толкова нашия интуитивен анализ на действителността, колкото нашата способност да структурираме тази действителност чрез разнообразни модели“ (Сапир, цит. в Пенчева: 1998: 13). И в двата езика умът е хладен или студен, трезв, прозрачен и здрав. Той се притежава от здрави, трезвомислещи хора. Умът може да бъде помътнен, откраднат или загубен. Разумът най-ценното нещо, което притежава човекът и което го отличава от останалите живи същества. Той е както средство, с което човек си служи при анализа на заобикалящата го действителност, така и главна цел, към която всеки от нас се стреми.

БЕЛЕЖКИ

¹ виж: <http://www.mbph.de/Epistemology/RatNatK1.pdf/> достъп 30.11.2017, превод мой Х.В.

² <http://www.3sat.de/page/?source=/philosophie/160127/index.html/> достъп 30.11.2017, прев.мой Х.В.

³ <https://www.dwds.de>

⁴ <http://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg>

⁵ <http://www.onlinerechnik.com/duma/>

⁶ (виж <http://sinonimen.onlinerechnik.com/>).

БИБЛИОГРАФИЯ

Лакофф, Джонсон 2004: *Лакофф, Дж., Джонсън, М. Метафоры, которыми мы живем.* Москва: Едиторал УРСС, 2004

Пенчева 1998: Пенчева, М. Човекът в езика. Езикът в човека. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1998

Чакърова 2016: *Чакърова, Ю. Ракурси на когнитивната лингвистика.* Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 2016. Лексикографски източници

Арнаудов 1984: *Арнаудов, Ян. Немско-български речник. А-Я.* София: Издателство на БАН, 1984

Вермке 2008: *Wermke, M. Duden Redewendungen.* Mannheim: Dudenverlag, 2008.

Влахов 1998: *Влахов, С. Съпоставителен речник на пословици. София: Его, 1998*

Григоров, Кацаров 1986: *Григоров, М., Кацаров, К. Български пословици и поговорки.* София: Наука и изкуство, 1986

Гьотц, Хениш, Велман 1993: *Götz, D., Haenisch G., Wellmann H. Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache.* Berlin: Langenscheidt, 1993

Николова-Гълъбова, Гълъбов 1985: *Николова-Гълъбова, Ж., Гълъбов, К. Немско-български фразеологичен речник.* София: Наука и изкуство, 1985.

Николова-Гълъбова, Гълъбов 1985: *Николова-Гълъбова, Ж., Гълъбов, К. Българско-немски фразеологичен речник.* София: Наука и изкуство, 1977.

Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова 1974: *Ничева, К., Спасова-Михайлова, С., Чолакова Кр. Фразеологичен речник на българския език.* София: БАН, 1974.

ЕЛЕКТРОННИ ИЗТОЧНИЦИ

<http://adsprotect.ru/college/psihologiya/poznavatelnye-processy.html/> достъп 03.01.18

<http://www.mbph.de/Epistemology/RatNatK1.pdf/> достъп 30.11.2017

<http://www.3sat.de/page/?source=/philosophie/160127/index.html/> достъп 30.11.2017

<http://www.textlog.de/2186.html/> достъп 11.01.18

<https://www.duden.de/rechtschreibung/Geistesgaben> достъп 30.11.2017

<http://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg> достъп, 03.01.2018

<http://www.onlinerechnik.com/duma/> достъп 02. 01. 2018

Преводът в контакта между културите

Радост Железарова, СУ „Св. Климент Охридски“

ИНТЕРФЕРЕНЦИЯ И ЛЕКСИКАЛНА (А)СИМЕТРИЯ В ПРЕВОДИТЕ МЕЖДУ БЛИЗКОРОДСТВЕНИ ЕЗИЦИ

Translation between related languages is often more complicated than expected. The closer the languages are in their origin, the stronger the interference between them, which the translator is exposed to. The interference can happen not only in the receiving language, but also in the source language. There is asymmetry in any pair of languages in regard to the lexical computability. The practice of translation and foreign language learning prove that there is need for more comparative studies because of the difficulties in this field.

Keywords: interference, lexical asymmetry, related languages, Slavic languages, interpretation, translation, editing

За непреводимото в превода е писано много. Смята се, че сред най-интересните проблеми в преводаческото изкуство са онези, свързани с непреводимото, с реалиите, с безеквивалентната лексика. Множество форуми, дискусии и научни трудове са посветени на тази тема и тя действително е неизчерпаема.

За интерференцията в преводите между близкородствени езици, каквито са славянските, изследванията са значително по-малко. Междуетническият интерференция често е подценявана, а това оказва съществено влияние върху качеството на превода. Безспорно е, че качеството на межкултурния превод зависи в най-голяма степен от отличното познаване не само на езика на оригиналния текст, но и на културата, свързана с него, зависи от индивидуалността на преводача и личния му подход (Влахов, Флорин 1990; Флорин 1990; Ликоманова 2005).

Преводът между близкородствени езици често е по-труден, отколкото хората предполагат. Колкото по-близки по своя произход са езиците на оригинала и на превода, толкова по-силна е интерференцията, на която е подложен преводачът. Интерференция, която е не само по отношение на приемащия, но и по отношение на изходния език. Практиката на превода и чуждоезиковото обучение доказват трудностите и необходимостта от повече съпоставителни изследвания в тази област.

Между всяка двойка езици има асиметрия по отношение на лексикалната съчетаемост. Тя се класифицира в три основни типа: когато в изходния език има елементи, които нямат формално-граматични съответствия в езика на превода; когато в езика на превода има елементи, които нямат формално-граматични съответствия в изходния език; когато в езика на превода има граматични елементи, които формално съответстват на елементи в изходния език, но те се различават от тях по своята функция и фреквентност (Васева 1980, стр. 150). Последният тип, отнасящ се до честотата и контекста в употребата на дадена лексема или словосъчетание, често е подценявано в превода.

Вниманието на преводача заслужават наименованията на мерните единици, независимо дали са остарели или актуални, дали съдържат в себе си национален колорит или са универсални, дали са запазили историческите си характеристики или са осъвременени от езика. Лексиката, означаваща мерките за дължина, височина, повърхност, обем, тегло, температура и т.н., е наситена с белезите на реални, термини, експресивност или неутралност. Всеки преводач от и на славянски езици трябва да знае поне малко за системата „метър, килограм, секунда“, която се узаконява по различно време във всяка от славянските страни, в повечето в края на XIX или началото на XX в., за да може да използва лексиката в съответствие със стилистиката на текста. „Измерителните единици, свързани с числителни или с други количествени думи, обикновено са носители на определена информация за разстояние, маса, обем и др. За да възприеме тази информация, читателят на превода трябва да знае реалните стойности на срещнатите мерки или да има за тях поне приблизителна представа. Изводът е, че съответните единици, неизвестни на читателя, трябва да се превеждат или най-малкото така да се предават, че да няма съмнение за „количественото“ им съдържание.“ (Влахов, Флорин 1990, стр. 131).

Интересен материал за изследване предлагат проявите на междуезикова асиметрия в изразяването на различни мерни единици за време. Времето е универсално и естествено не е сред непреводимите реални или екзотизми. Въпреки това в преводната художествена литература от близкородствени езици, каквито са славянските, се откриват някои илюстративни примери, които звучат почти екзотично, заради неточно използвани лексикални съчетания или различно изразявани в преводния език цифрови означения.

Влиянието на екстралингвистичните фактори върху българите, живеещи в друга славянска страна и приемащи езиковата нагласа на носителите на дадения език като своя, се отразява върху техните съчинения или преводи. В централноевропейската езикова среда например времето се отмерва повече на четвъртини, като това важи не само за **часовете**:

*Трябваше да изтърпи още **три четвърти час** и след две бурни изпълнения на бис – „Радецки мари“ и „Малка нощна музика“ – програмата свърши.* (МХ, 2013, 155)

но и за **годините**:

*Имал преднина от **три четвърти година** пред групата на Лихтенфелд, но пътуването му преминало също толкова драматично.* (МХ, 2013, 312)

В горните примери ясно личат различията в отделните езикови ситуации и типичната централноевропейска точност, както и мисленото разделяне на времето на четвъртини. Асиметрията се отразява дори в назоваването на отделните части на деня:

*Два **предиобеди*** (вм. два предиобеда, две сутрини) *дори го измъчиха с тренировки по самоотбрана и разрешаване на масови кризисни ситуации чрез бойния метод „Крав Мага“.* (МХ, 2013, 10)

*Катрин искаше **целия вчерашен предиобед*** (вм. вчера цяла сутрин) *да слуша музика.* (ЯР, 2010, 169)

В някои преводи се среща и неточно изказване по отношение на словоредда на половинките към целите числа за различни мерни единици, отново под влияние на езика на оригинала:

*Обедът с него е история, траеща **два и половина часа*** (рус. два с половиной часа, вм. бълг. два часа и половина) (АВ 2008, 53)

*След **два и половина дена*** (чеш. dva a půl dne, вм. бълг. два дена и половина) *специалните руски части атакуват и унищожават терористите.* (ЯБ 2015, 112)

*Над площада доминираше **пет и половин метра висока елха*** (вм. пет метра и половина; елха, висока пет метра и половина). (МХ, 2013, 329)

В посочените ексцерпции се наблюдава словоредна интерференция, независимо че преводите са не само от различни преводачи, но и от различни езици (чешки, словашки и руски). Още за словоредната интерференция от този тип вж. Железарова 2016¹.

От езикова гледна точка подреждането на цели числа и техните половинки си има своята последователност и словоред и те са различни за отделните езици. В тази връзка същото важи и за словоредда при изрази като: *един след друг, от единия до другия бряг, от едната до другата страна* и т.н. Свидетелство за това, че словоредът в този вид словосъчетания не е произволен, а е по-скоро устойчив, са следните примери:

---

¹ Междуезикова асиметрия по отношение на назоваването на мерните единици и техните половинки има и между неблизкородствени езици. Оригинаалното заглавие на филма *Two and a Half Men* в превод на чешки е *Dva a půl chlapy*, на словашки: *Dva a pol chlapy*, на руски: *Два с половиной человека* и *Два с половиной мужчины*. На български също следва законите на българския словоред: *Двама мъже и половина*. Ако преводачът на филма беше останал под влияние на английския, заглавието сигурно щеше да звучи 'Двама и половина мъже'.

Елза ненавиждаше вечерните лагерни огньове, около които всички седяха и пееха пееха. Една песен след друга (вм. Песен след песен) (ЯБ, 2015, 25)

Поръчваше се едно сухо червено след друго. (МХ, 2013, 196)

Изразяването на неопределеност по отношение на различни периоди от време, от най-кратките до най-дългите възможни параметри, граничещи дори с безкрая, също може да породи разминавания в превода. Често срещана интерференция има в словосъчетанията, означаващи **неопределен дълъг период от време**, в които неточно са използвани лексеми като *още, ред, редица, цял/цели/целия* и т.н., неподходящи предлози, дори словотворчество (образуване на прилагателно, означаващо 'цял живот'):

Времето е спряло, по цели години (вм. години наред) *радиоприемниците са настроени на една и съща станция.* (ЯБ, 2015, 6)

Ред години (вм. години наред) *поглъщал елексира на младостта.* (ДФ 2008, 90)

През целия ѝ живот (вм. цял живот) *нейната телесна температура се колебае между 37,1 и 37,6 градуса по Целзий* (ЯБ, 2015, 37)

Още никога (вм. никога досега) *в целия му живот* (може да отпадне, ясно е от „никога досега“) *от неговия мозък не се бе изисквало толкова малко, колкото на кораба.* (МХ, 2013, 57)

Той разполагаше с оздравителния тренинг на целоживотните си тежки пиянства (вм. тежки пиянства през целия си живот/цял живот) *и изглеждаше учудващо свеж.* (МХ, 2013, 44)

Словесното изразяване на **неопределен кратък период от време** също може да се окаже под влияние на изходния език. Употребата на близки по звучене, но с малка разлика в семантиката лексеми, е типичен признак за интерференция.

Още за кратко (вм. още малко, за кратко) *виждаше парите в разпенената вода.* (МХ, 2013, 79)

Мина съвсем кратко време (вм. съвсем малко време) *и тоя луд човек внимателно почука* (АВ, 2008, 222)

Накъсо казано (вм. накратко казано/накратко) (АВ, 2008, 223)

Когато погледна часовника си, беше три часа сутринта. Цели мигновения (вм. цели периоди) *му се губеха в това ужасно заведение.* (МХ, 2013, 272)

Двете лексеми: *цели* и *мигновения* семантично не се съчетават добре. Думата *цял* в дадения контекст е в смисъл на по-дълъг период, а *мигновения* – обратното – създава представата за изключително кратък период от време.

Честото използване на умалителни лексеми в чешкия не е еднакво по своята фреквентност в българския. Преводачът трябва да следи и този показател

тел, независимо дали в българския език съществува и съответно се използва даденото умалително в друг контекст.

*Мартин си спомни за Мона. За **секундичка** (вм. мигом/за секунда/за части от секундата) се смъкна от главната палуба по стълбището откъм левия борд.* (МХ, 2013, 74)

Примери за интерференция дава и назоваването на неопределени количества (*голяма/малък, първи/последен, безброй* и др.), различни във всеки от славянските езици. Често тук отново се намесват т.нар. псевдоприятели – подобни или еднакви думи от близкородствени езици, които в историческия си развой са променили своята употреба от тази в изходния език. В подкрепа на това твърдение следват няколко примера на неточни преводи от руски, украински, чешки и словашки:

*Те бяха **неизброимо число** (вм. неизброимо количество) и доста различни.* (АВ, 2008, 104)

*Ставам началничка **от първо число** (вм. от първи/от първи този месец, рус. с первого числа)* (АВ, 2008, 97).

*Между гората и плажа имаше **безкраен брой** (вм. безброй/безкрайно много) изоставени ламаринени павилиони.* (ЕХ, 2016, 122)

*Честъртън някъде пише, че **всеки последен** (вм. и последният) писател и **всеки треторазряден** (вм. всеки посредствен) художник знае за литературата и изкуството нещо, за което и най-мъдрият художествен критик никога няма да разбере.* (ДФ, 2016, 116)

*Двете пристигат почти едновременно, независимо една от друга прекосяват **голямо парче** (вм. голяма площ, област, територия, част) от руската равнина.* (ЮА, 2009, 9)

Разминаванията могат да бъдат и по отношение на дебелина, широчина, височина или други количествени или качествени показатели:

*Тези пусти татранки (бел. под линия: Традиционни **шестлистни** (вм. шестпластови) вафли с пълнеж от шоколад, орехи, фъстъци и др. – бел. пр.) вече са наполовина **по-тесни** (вм. по-тънки).* (ЯБ, 2015, 59)

*Кожена **триуха шапка** (вм. ушанка, шапка ушанка)* (АВ, 2008, 215)

*Ако Мартин не бе го срещнал, сигурно щеше да стане съвършеният **второразряден** (вм. второкласен, посредствен, обикновен, средностатистически) студент.* (МХ, 2013, 102–103)

Накрая след всички точни или неточни, цифрови или неопределителни означения и мерни единици, ще отбележим и една смущаваща тенденция в неправилно изразяване на множественото число на лексемата *човек* след числителни.

Бяха десет човека (вм. десет души). (АВ, 2008, 206)

*Наоколо се бяха наблъскали **трийсетина човека*** (вм. души) *от екипажа.* (МХ, 2013, 131)

*На плавателния съд се събираха **сто и двадесет човека*** (вм. души) (МХ, 2013, 22)

*През изминалите години страната бяха напуснали повече **от милион човека*** (вм. един милион души) *и тенденцията не намаляваше.* (МХ, 2013, 242–243)

Както личи от множеството примери, разнообразието от числителни няма силата да повлияе върху използването на правилното съществително: *души*. Тази постоянна тенденция, и то не само в преводната литература, за съжаление не е под влияние на интерференция, а поради ограничена грамотност, поради липса на авторредакция, както и на друга, външна редакция. Липсата на редактор и коректор се отразява пагубно не само на всяко издание, но и на читателите.

Преводната художествена литература предлага и други интересни примери за интерференция, заради лексикалната асиметрия между изходния и преводния език. Категорична асиметрия съществува в изразяването на количествените характеристики на храни и напитки, съответно в грамове, дециграмовете и килограми, в литри и децилитри. Различията в иначе универсалните мерки за тегло лесно могат да предизвикат недоумение сред читателите на превода:

*Една чашка в Тулча не означаваше **петдесет децилитра*** (вм. петдесет грама), *а сто, пълна догоре.* (МХ, 2013, 271)

*Наистина ли вече се напиваш само от **200 милилитра*** (вм. от една чаша вино) (ЯБ, 2015, 64)

*С тия думи той бързешком **писна в медената си паничка двеста грама*** *от нашето мукузани, изпи го с видимо удоволствие, сладко се облиза и вдъхновено въздъхна.* (АВ, 2008, 217)

След всички забавни, но и тъжни примери на интерференция, небрежност и дори незнание, е възможно един ден да се запитаме: дали няма да пишем и за „бохемизмите“, „словакизмите“ и т.н., както сега е актуално да се пише за англицизмите или в недалечното минало – за русизмите в българския език?

Но за да не звучи написаното дотук твърде песимистично и черногледо, ще завърша с оригиналния превод на рус. *судачки **третьедневочные***, не с буквалното *тридневна бяла риба* или *бялата риба е от преди три дни*, или дори *рибата е на три дни*, а с типично разговорното и много българско звучене: ***рибата е от нò оня ден***. Преводът е на Лиляна Минкова от „Майстора и Маргарита“ на М. Булгаков (цит. по Ликоманова 2005).

Преводите ни служат не само за да прочетем нещо, написано на език, който не познаваме. Преводната дейност участва и във формирането на родния

ни език, затова всеки детайл трябва бъде добре обмислен и премерен, а всеки преводен текст да е прецизен и красив. Изискват се голямо майсторство, опит и умения, които често биват подценявани, а преводачът въпреки огромната отговорност, която поема, остава в сянката на автора. В заключение нека си припомним коментара на нобелиста Жозе Сарاماго за превода на художествена литература: „Авторът със своя език създава националната литература; световната литература е дело на преводачите.“

БИБЛИОГРАФИЯ

- Васева 1980:** Ив. Васева. *Теория и практика на превода*. София, Наука и изкуство, 1980.
- Влахов, Флорин 1990:** Влахов, С., С. Флорин. *Непреводимото в превода*. [Изкуството на превода.] София: Наука и изкуство, 1990, 130–143, 157–169.
- Крейчи 2017:** Р. Крејчи. Choronyma Česko, Čechy a jejich ekvivalenty ve slovanských jazycích. – El. Krejčová, P. Krejčí. *Quo vadis philologia?* Tribun EU, 2017, 183–189.
- Железарова 2016:** Железарова, Р. *Лингвистични проблеми и грешки в превода от славянски езици на български*. София: Стилует, 2016.
- Железарова 2017:** Р. Железарова. Фреквентност и междуезикова асиметрия в славяно-славянските преводи. – *Литературата*, 18, 2017.
- Ликоманова 2005:** Ликоманова, И. *Славяно-славянският превод*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2005.
- Недкова 2018:** Недкова, С. Наивността/нахалството да се наречеш писател. – <http://www.ploshtadslaveikov.com/naivnostta-nahalstvoto-da-se-narechesh-pisatel/> (5.2.2018).
- Флорин 1990:** Флорин, С. *В словесните дебати*. София: Народна просвета, 1990.

ИЗПОЛЗВАНИ ИЗТОЧНИЦИ

- AB 2008:** Волос, А. *Азбучник. Книга на съответствията* (прев. от руски Д. Кирков). Рива, 2008.
- ДФ 2008:** Фишерова, Д. *Хепиенд* (прев. от чешки М. Кюркчиева). София, Ерго, 2008.
- ЕХ 2016:** Хакъл, Е. *За родителите и децата* (прев. от чешки В. Самоковлиев). ИК Персей, 2016.
- ИП 1979:** Петров, И. и Е. *Разкази и фейлетони* (прев. от руски Л. Минкова, М. Башева). София, Народна култура, 1979.
- МХ 2012:** Хворецки, М. *Компаньонът* (прев. от словашки А. Милчев). ИК Нов Златорог, 2012.
- МХ 2013:** Хворецки, М. *Дунав в Америка* (прев. от словашки А. Милчев). ИК Нов Златорог, 2013.
- МШ 2015:** Шинделка, М. *Останете с нас*. (Разкази, прев. от чешки Кр. Проданов). Изида, 2015.
- ЯБ 2015:** Бенъова, Я. *Кафене „Хиена“ (План за изпращанията)* (прев. от словашки А. Милчев). София, Гей-Либрис, 2015.

„КУЛТУРАТА И БАХУРА“. АНТИТЕЗИ И МНОГОЗНАЧНОСТ
В ПРЕВОДА

The following paper discusses four translatology cases, to be more precise – use of polisemous words with more than one meaning actualized in the original text. Further focus is placed on the solutions of the translator. The study also highlights the importance of connotative meaning in literary translation.

Key words: translation, polisemy, connotative meaning

Настоящият текст е вдъхновен от някои транслатологични проблеми, поставени от романа *Талаш* (автор Кшищоф Варга, оригинално заглавие *Trociny*). Преводът му на български език е дело на Милена Милева и Диляна Денчева (Парадокс, 2017).

Преди да пристъпя към обсъждането на конкретните преводни „казуси“, ще посветя няколко думи на самото произведение. Романът е структуриран като монолог, т.е. разказът се води от главния герой в първо лице единствено число, и по отношение на стилизацията напълно отговаря на особеностите на разговорната реч. Характеризират го многобройни анаколуги, синтактични потоци, паратаксис, чести автопоправки и ретардационни думи и др. стилистични средства, които стриктно бяха спазвани в превода, за да се запази стиловата автентичност на повествованието.

Самият герой е сложен и интригуващ образ, който страда от тежка форма на мизантропия, като същевременно е интелигентен и дълбоко емоционален. Притежава силна наблюдателност и свръхизострена сетивност, на моменти граничеща с психическа нестабилност. Целият образ е изграден дихотомично, на базата на парадоксални противоречия и сблъсъци. Житейски героят функционира в самия център на съвременната светскост – в корпоративна Варшава, но генетично изцяло принадлежи на полската селска класа. Професията му на търговски пътник е подчинена на „Негово величество пазара“, хобито му обаче е свързано с друго време и друг свят, със средновековната музика, която е религиозна, екстатична, хипнотична. Дори и повратният момент в повествованието се опира на полюсни преживявания – от екстаза на любовната нощ героят се стромолясва, захвърлен на унижителното дъно на еднократната сексуална консумация.

Мизантропията му не е хаотична, а подредена и мотивирана – героят мрази корпоративно-консуматорската нормативност на своето съвремие и съпътстващите я нрави. Ненавижда консумацията във всичките ѝ проявление – разточителната кулинарна вакханлия, супермаркетизацията на секса и вещно-притежателната обесивност, присъщи на модерния човек. Обсебен е

от омраза към „ърбан“ стила на живот, но не поставя селото на другия полюс в рамките на дихотомията *добър – лош*, нито го въздига като апотеоз на идиличността, не следва стереотипа му на ковчеже с традиции, добри нрави и патриархалност. Да, отрежда му полюсно място, но то е в рамките на противопоставянето *градска гадост – селска гадост* просто защото в духовния му свят противопоставянето *мразя – обичам* почти не съществува. И така, срещу омразата към градските норми застава омразата към селската посредственост, към невежеството, включително под формата на развалени зъби, а също и към бахура и пачата собствено производство в ролята им на висша ценност.

Както вече споменах, формата на разказа е монологична, в нея липсва авторовият наратив, който помага за експлицирането на някои от характеристиките на героя, т.е. липсва един от инструментите за изграждане на литературни образи. За това езикът на разказвача се сдобива с особено важна роля. Изброените по-горе стилистични средства придават автентичност на разказа от гледна точка на стиловата му принадлежност, докато достоверността на характера на героя се постига с други похвати. Езикът му е сочен, жив, експресивен, изпълнен с различни видове тропи, което удостоверява дълбоката интелигентност на говорещия. Гневът му си служи с елементи на грубата реч, включително и вулгаризми. Описаната двойственост на личността на свой ред кореспондира с множество езикови игри, постигнати чрез актуализиране на повече от едно значения (обикновено две) на някои многозначни думи. Според Ю. Левин една от характеристиките на поетичния език е удвояването на света (в контекста на естеството на метафората) (Lewin 1969: 296), следователно можем да погледнем на този похват като на поетично средство, което в съпоставка с разговорния жанр създава контраст и художествен ефект, както и свидетелство за остроумието на героя и неговия интерпретативен езиков талант.

Именно тази актуализация стои в центъра на настоящия текст в качеството си на източник на сериозни предизвикателства пред преводача. Тя се извършва в рамките на кратък текстови фрагмент и с помощта на подходящ контекст, който обуславя реализацията на различните значения, като връзката помежду им съзнателно се експлицира. Емпиричният корпус е сегментиран по следния начин:

А. Фрагмент от оригиналния текст;

Б. Фрагмент от езика на превода, в който обсъжданите транслеми се реализират чрез буквални семантични еквиваленти;

В. Фрагмент от езика на превода, който демонстрира преводаческото решение.

I. Първи пример¹: *laska*

Актуализираните две значения на думата *laska* са следните:

---

¹ Примерите са от частта, преведена от Д. Денчева.

1. *pręt na końcu zagięty albo zakończony ozdobną rączką, służący do podpierania się* (в превод: прът, в единия край извит или украсен с дръжка, служещ за подпиране);

2. *pot. o ładnej, dobrze zbudowanej, atrakcyjnej dziewczynie* (в превод: разг. хубаво, стройно, атрактивно момиче).(SJP)

Двете преводни дефиниции сочат, че точните лексикални еквиваленти на български език са *бастун* и *мацка*.

В оригиналния текст са реализирани по следния начин:

A. *Wiesz, że ten Patryk, co przychodzi do naszego działu, żeni się z tą laską z Krakowa, wiesz, taka myszowata... [...].*

...nienawidzę słowa „laska“, którym określa się młode kobiety, nie dlatego bynajmniej, bo to im jakoś uwłacza, przecież wiem, że same tak o sobie mówią... [...] Niestety słowo „laska“ kojarzy mi się nieodmiennie z laską do podpierania się, być może dlatego, że wszak będę się taką laską podpierał...

Ако на тяхното място поставим точните български еквиваленти, ще получим следния парадоксален текст:

B. *Znaeš li, че тоя Патрик, дето идва в нашия отдел, се жени за оная мацка (laska) от Краков, сеицаш се, една мишовидна... [...].*

...мразя думата „мацка“ (laska), с която наричат младите хубави жени, не защото ги обижда, знам, че така говорят за себе си... [...]

За съжаление думата „мацка“ (laska) предизвиква у мен асоциации с бастун (laska) за подпиране, може би защото все пак ще се подпирам на такъв бастун (laska)...

Примерът ясно илюстрира семантичния дисонанс, който настъпва при предаването на двете значения на транслемата *laska*. Той доказва, че оригиналният текст изисква в превода да се употреби лексема, която да обедини и двете значения – на привлекателна жена и на предмет за подпиране. За съжаление в българския език такава лексема липсва. Основното значение на лексемата *бастун* в българския език е идентично с полското, срв. дефиницията, която дава *Речник на българския език* на ИБЕ към БАН: ‘специално изработена тояга, предназначена за подпиране при ходене, с извита, понякога украсена дръжка’. Също както полската лексема *laska* и лексемата *бастун* притежава преносно значение, което е разговорно и експресивно и което, както и в полския език, е предназначено само за единия от двата пола. Регистрирано е в *Речник на българския жаргон* (за лице) като ‘глупав, прост човек’. И тук семантичните сходства на двете лексеми се изчерпват – в полския език *laska* назовава лица само от женски пол, в българския език *бастун* назовава лица само от мъжки пол, което вероятно е обусловено от граматичния род на лексемите. Полската дума е конотативно позитивна, българската – негативна, дори обидна, което личи и от примерите. Особено ценен е първият пример, който съдържа и двете транслеме – *мацка* и *бастун*.

*Мацките ме обичаха, за мъжете бях бастун. (Стефан Данаилов)²
Ооо, най-велике Джони Уокър с бастуна. Слави рекламира Шуменско и... по-голям бастун от него няма, да знаеши, той е... бастунът на нашето време. (Бастунът на нашето време, Шантобриан)³
бастун – смотаняк, загубяняк, недодялан човек, дървеняк.⁴*

Търсенето на подходяща лексема се пренесе към синонимите на лексемата *бастун* и възможните им преносни употреби. Сред тях се откриоха лексемите *пръчка* и *тояга*, които могат да назовават жени, но обикновено са в съчетание със *селска* и са силно отрицателни. В семантичния обем на лексемата *мацка* пък не се откриват адекватни семи, които да поемат значението на обекта за подпиране.

Преводаческата „развръзка“ дойде под формата на лексикална добавка, която също е многозначна и която отразява и двете значения. Става дума за прилагателното *як*, чието основно значение е свързано със здравина, твърдост, устойчивост, т.е. качества, присъщи на надеждната опора. От друга страна, в съвременния младежки жаргон *як* означава ‘привлекателен, готин’. Формата *яка* беше въведена още в началото на абзаца като преводен еквивалент с хиперонимно звучене на транслемата *myszkowata* (бълг. мишовидна, мишоподобна) – *не много яка*. Оттам нататък, след като бе извършена и подмяната на дума с израз, текстът придоби следното звучене:

*В. Знаеш ли, че тоя Патрик, дете идва в нашия отдел, се жени за оная мацка от Краков, сецаш се, една не много яка... [...]
...мразя израза „яка мацка“, с който наричат младите хубави жени, не защото ги обижда, знам, че така говорят за себе си... [...] За съжаление изразът „яка мацка“ предизвиква у мен асоциации с нещо, на което се подпираш, още повече че със сигурност един ден ще се подпирам...*

II. Втори пример: *uprawiać*

Двете актуализирани в оригиналния текст значения на глагола *uprawiać* са следните: 1. *siać lub sadzić rośliny, pielęgnować je w okresie wzrostu i rozwoju* (в превод: сея или садя растения, като се грижа за тях в периода на растеж и развитие); 2. *zajmować się czymś, poświęcać się czemuś* (в превод: занимавам се с нещо, посвещавам се на нещо). (SJP) На български се превеждат като 1. *отглеждам* и 2. *права, практикувам*.

На първа позиция в текста се появява значение 2. в израза *права любов*.

A.Nienawidzę również słowa „dupczyć“, które w dodatku teraz, w zestawieniu z Nornicą, zabolalo mnie w dwójnasób, bo przecież poprzedniej nocy nie dupczyłem

² <http://paper.standartnews.com/bg/article.php?article=221435>, достъп на 08. 01. 2018 г.

³ <http://www.segabg.com/article.php?sid=2005011800010090001>, достъп на 08. 01. 2018 г.

⁴ <https://www.bgjargon.com/word/meaning/%D0%B1%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BD>, достъп на 08. 01. 2018 г.

*jej wcale ani nie pieprzyłem, nie rżnęliśmy się także ani nie ruchaliśmy, ale, jak mi się wydawało, **uprawialiśmy** miłość, co zresztą też jest paskudnym określeniem, bo przecież **uprawiać** można kartofle i buraki oraz jęczmień, pszenicę, żyto i owies.*

*Б. Мразя също думата „чукане“, от която този път, в съчетание с Мишлето ме заболя двойно, защото предишната нощ съвсем не я чуках, нито пък клецах, не сме се шибали, нито пък клатили, а както ми се стори, **правихме (uprawialiśmy)** любов, което впрочем също е грозно определение, защото могат да се **правят (uprawiać)** картофи и цвекло, а също ечемик, пшеница, ръж и овес.*

Българският глагол *правя* и полският глагол *uprawiać* съвпадат само в едно от значенията си и, както се вижда от примера, при втората употреба на *правя* аргументната реализация на оригинала е невъзможно да бъде запазена. За да се съхрани двойната употреба на един и същ глагол, а с него и смисъла на цялото изречение, се прибегна до преводната трансформация *лексикална замяна* – употребените зеленчукови и зърнени култури бяха заменени с консерви и колбаси, след което преводният текст придоби следния вид:

*В. Мразя също думата „чукане“, от която този път в съчетание с Мишлето ме заболя двойно, защото предишната нощ съвсем не я чуках, нито пък клецах, не сме се шибали, нито пък клатили, а както ми се струва, по-скоро **правихме** любов, което също е грозно определение, защото могат да се **правят** туршии и компоти, а също бахур, луканка и бабек.*

Изборът на употребените лексеми е обусловен от тяхната конотативна адекватност. В интерес на истината културите, изброени в оригиналния текст, особено зърнените, нямат отрицателна конотация, но въпреки това именно с тяхна помощ Варга изгражда гигантската антитеза между сакрум и профанум – емоционалното любовно познаване и пошлата, вулгарна телесна консумация. Лексемите, използвани при замяната (туршии, компоти и пр.), не изграждат конотативно адекватни двойки с оригиналните (картофи, цвекло, пшеница и пр.), а са най-вече адекватни на ситуацията, а също и на общия тембър на произведението. Самият този „тембър“ до известна степен опровергава твърдението, че изброените в оригинала храни нямат отрицателна конотация, защото конкретно картофите и цвеклото в романа се използват изключително често като емблеми на презряната от героя Полша. И това съвсем не е случайно, макар че е трудно е да се определи дали е търсено съзнателно от автора, или е по-скоро интуитивно. Така или иначе употребата на растения за назоваването на човешки свойства е напълно обяснима в светлината на известната теория на концептуалната метафора. Например един от начините за концептуализация на глупостта е посредством прости, първични храни, като това е характерно както за полския, така и за българския език, срв. *głęb kapuściany, wysoki jak topola, a głupi jak fasola, prost jako leśca, prost jako fasuła, prost jako gębena chorbka, tikuła, kratuła, chukundur* и др. (Денчева 2013: 295).

На свой ред бахурът, туршиите, пачата и пр. в българския език се свързват с ниската кулинарната култура, с простия, неаристократичен бит, с липсата на изисканост и изтънченост в хранителните навици. Прозрачните и трайни конотации на бахура дори са залегнали в пословутия скеч, в който героят на Кръстьо Лафазанов твърди: „Ние обичаме културата. И бахура! И културата обичаме! Ама и бахура!“, изграждайки антитезата *високо – ниско* и постигайки силен комичен ефект. Впрочем самият Варга също неколккратно споменава бахура и пачата с ирония и известно презрение.

III. Трети пример *kawaler*

Контекстът, в който е употребена лексемата *kawaler*, актуализира следните ѝ значения: 1. *mężczyzna, który jeszcze się nie ożenił* (в превод: мъж, който още не е женен); 2. *osoba odznaczona orderem* (в превод: лице, отличено с орден). (SJP) Лексикалните ѝ еквиваленти на български са *ерген* и *кавалер* (на орден).

A. *No, teraz to tylko my tu się ostaliśmy, starzy kawalerowie, dwaj muszkietierowie, zarechotał Kamil Szewc, a mnie się zebrało na mdłości... [...]*
Nie jestem starym kawalerem, powiedziałem spokojnie, tylko rozwodnikiem, przyznasz chyba, że to nie to samo, starym kawalerem jesteś ty, choć słowo „kawaler“ zestawione z twoją osobą brzmi dość kuriozalnie, skrzywiłem się.

B. *E, sega само ти и аз останахме стари ергени (starzy kawalerowie), двама мускетари, загързори Камил Шевц, а на мен ми се доповръща... [...]*
Не съм стар ерген (starym kawalerem), казах спокойно, а съм разведен, ще се съгласиш, че не е същото, стар ерген (starym kawalerem) си ти, макар че думата ерген (kawaler), отнесена към твоята особа, звучи доста курioзно, намръщих се аз.

Лексемите *kawaler* (пол.) и *кавалер* (бълг.) имат формално и семантично съвпадение само в едно от значенията – ‘лице, носител на орден’. Това води до невъзможност на български чрез една обща лексема да се изгради антитезата *стар ерген – кавалер (на орден)*, която впрочем е конотативна антитеза, изградена на базата на отрицателната конотация на *стар ерген* и положителната конотация на *кавалер на орден*. Общоприетите асоциации⁵, съпътстващи израза *стар ерген* (макар че този стереотип вече отмира), обикновено се свързват с егоцентричност, утвърдени навици и страх от обвързване, докато *кавалер* се асоциира с чест, достойнство, аристократичност, принадлежност към висшите кръгове на обществото и под.

Преводаческото решение на казуса се опря на следните операции – при първите ѝ употреби лексемата *kawaler* беше преведена с точния ѝ еквивалент – *ерген*, докато при изграждането на антитезата той бе заменен с *бекярин*. В

⁵ Термин на М. Блек (Black 1971: 217)

значението си ‘кавалер на⁶ орден’ бе заменена от лексемата *болярин*, с цел постигането на паронимично звучене, което да компенсира липсата на необходимата звуково идентична лексема. Използвана бе и лексикалната добавка „прилича на“, която допълнително подчертава постигнатата паронимазия. Въпреки естествената ми съпротива срещу турската заемка *бежарин* поради особеното място, което турцизмите заемат в стилистичната йерархия на българския език и поради архаично-диалектното ѝ звучене, все пак я предпочетох заради силната отрицателна конотация, с която е обременена и която кореспондира с отрицателната конотация на *стар ерген*, срв.

*Сега ако ремонтират и пункта, цена няма да имат! Че прилича на някоя **бежарска** **квартира**⁷.*

*Цари пълен хаос, наподобяващ **бежарска** **квартира**⁸.
Ето затова съм против премиер - **бежарин**!*

На свой ред *болярин* е носител на положителни конотации като благородство, чест и обществена елитарност, които в голяма степен съответстват на конотациите на *кавалер* (на орден).

В. Е, сега само ти и аз останахме стари ергени, двама мускетари, загъргори Камил Шевич, а на мен ми се доповръща... [...].

Не съм стар ерген, казах спокойно, а съм разведен, ще се съгласиш, че не е същото, бежаринът си ти, макар че думата „бежарин“ прилича на „болярин“, което, отнесено към твоята особа звучи доста куриозно, намръщих се аз.

IV. Четвърти пример: *kolega, kolegować się*

Посочените речникови дефиниции на *kolega* и *kolegować się* са ексцерпирани от „Wielki słownik polsko-angielski“ поради максималната изчерпателност на статиите в сравнение с останалите речници, с които разполагам.

Kolega: 1. (znajomy) *friend, pal, pot, mate* GB *pot*; ~**ga ze szkoły** *a school friend, a school mate*; ~**ga z klasy** *a classmate*; ~**ga z dzieciństwa** *a childhood friend* [...]; 2. (współpracownik) *colleague*

Kolegować się (св. *zakolegować się*) *to be friends*

Видимо е, че българските еквиваленти на посочените значения са: 1. *приятел, съученик, приятел от детството* и под.; 2. *колега*, а на глагола – *дружба, другарувам* (св. *сприятеля се*).

Посочените значения са актуализирани в оригиналния текст по следния начин:

⁶ <https://www.zovnews.com/bg/iz-delnitsite-na-edin-lud111/>

⁷ <http://forum.all.bg/showflat.php/Cat/0/Number/3419926/Main/3413253>

⁸ <http://www.segabg.com/article.php?sid=2012021600040001901>

A. Tym idiotycznym zabiegiem retorycznym chciał się do mnie przywalić, bardziej **zakolegować**, ohyda, nienawidzę sformułowania „**kolega z pracy**“ nie tylko dlatego że jest wewnętrznie sprzeczne, ponieważ wspólna praca nie ma nic wspólnego z **kolegowaniem się**, ale także dlatego że jest szantażem lingwistycznym, narzucającym „**kolegowanie się**“ ludziom, którzy w gruncie rzeczy są sobie zupełnie obcy albo prowadzą nieustającą wojnę o terytorium i zdobycze, a więc o to, kto zagarnie więcej zleceń, otrzyma więcej pochwał, wykaże się lepszymi wynikami, kto kogo przechytrzy w tej codziennej grze o przetrwanie, kto się będzie bardziej podobał, kto będzie bardziej lubiany, kto pierwszy dostanie premię, prawdziwi **koledzy** nie robią sobie przecież takich świństw jak **koledzy z pracy**.

Прякото им прилагане изгражда следния семантично некохерентен текст:

B. С този идиотски риторичен трик искаше да ми се подмаже, да се **сприятелим (zakolegować)**, гадост, мразя израза „**колега от работата**“ („**kolega z pracy**“) не само защото е вътрешно противоречиво, защото съвместната работа няма нищо общо с **приятелството**, но също и защото е лингвистичен шантаж, налагащ **приятелството** на хора, които по същество са си напълно чужди или водят непрекъсната война за територии и плячка, тоест кой ще гени повече поръчки, ще получи повече похвали, ще блесне с по-добри резултати, кой кого ще надхитри в ежедневната игра на оцеляване, кой повече ще се хареса, кого повече ще обичат, кой пръв ще получи премия, истинските **приятели (koledzy)** не си правят такива свинцини като **колегите (koledzy z pracy)**.

В този случай запазването на обща формална конструкция се постигна на морфологично ниво – за преводни еквиваленти бяха използвани думи, обединени от обща коренна морфема, носител на лексикалното значение и по-точно от аломорфите *друг / дружже*:

B. С този идиотски риторичен трик искаше да ми се подмаже, да се **сдружим**, гадост, мразя думата „**сдружник**“ не само защото е вътрешно противоречива, защото съвместната работа няма нищо общо с **друженето**, но също и защото е лингвистичен шантаж, налагащ **друзаруването** на хора, които по същество са си напълно чужди или водят непрекъсната война за територии и плячка, тоест кой ще гени повече поръчки, ще получи повече похвали, ще блесне с по-добри резултати, кой кого ще надхитри в ежедневната игра на оцеляване, кой повече ще се хареса, кого повече ще обичат, кой пръв ще получи премия, истинските **друзари** не си правят такива свинцини като **сдружниците**.

Представените примери илюстрират художествен похват, който постига много силно художествено въздействие и който изисква преводачески подход, съвсем различен от конвенционалния. При последния се преследва преводна еквивалентност в плана на съдържание, докато планът на изразяване е без значение, което особено ясно личи при езикови форми със сложна семантична структура като фразеологичните единици и метафорите. Напр. в адекватния превод на полския фразеологизъм *musztarda po obiedzie* няма и следа от горчица, срв. *след дъжд качулка*, нито пък в превода на английския фразеологизъм

it's raining cats and dogs има място за кучета и котки, срв. *вали като из ведро*. Конвенционалната метафора *утро* в значение на ‘начало’ е възможно да се преведе с *праг*, макар че лексемите *утро* и *праг* не съвпадат формално, а и понятията принадлежат към съвсем различни концептосфери. Приведените примери от романа *Талаш* обаче са специфични с това, че поставят изискването за запазване на единството от форма и съдържание, в противен случай се стига до nonsens или загуба на художествено въздействие⁹. Това единство се постига особено трудно в случаите, когато при формално идентичните преводни еквиваленти има съвпадение само в едно от значенията.

Гореизложените преводачески решения не са представени с претенции за оптималност, те единствено показват възможните пътища за запазването на смислово-формалния синхрон на оригиналния текст, а именно чрез прилагането на преводни трансформации от типа *лексикална добавка* и *лексикална замяна*. При избора на лексема-субститут е наложително преводачът да се ръководи от изискването за конотативна еквивалентност, за идентичност на системите от общоприети асоциации, а също и да се ръководи от индивидуалните авторови концептуализации, напр. ироничната Варгова концептуализация на картофите и цвеклото, кървавицата и пачата като емблема на примитивния дух. Последният пример (IV) показва, че формалното единство може да се търси не само на ниво лексема, но и на ниво морфема.

Примерите са ценни и от още една гледна точка – показват единството между личностните характеристики на героя и тяхната езикова репрезентация. Това поставя пред преводача задачата да бди за запазването на образа и изисква от него един вид „влизане в роля“ на езиково ниво.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Армянов 2012:** Армянов, Г. Речник на българския жаргон. София: Фигура, 2012.
Блек 1971: Black, M. Metafora. – *Pamiętnik literacki* LXII, 1971, z. 3, s. 217.
Денчева 2002: Денчева, Д. Двойната актуализация на фразеологизмите в поезията и техники в превода им. – В: *Научни трудове*. Пловдив: ПУ „П. Хилендарски“, т. 40, кн. 1, 2002, 389–394.
Денчева 2013: Denczewska, D. Olej, kapusta, kalosze. Inteligencja i głupota w polskich i bułgarskich związkach frazeologicznych. – *Postscriptum polonistyczne*, Katowice, 2013, Nr. 2 (12), str. 295–333.
Левин 1969: Lewin, J. Struktura rosyjskiej metafory. – *Pamiętnik literacki* LX, 1969, z. 1, s. 296.

РЕЧНИК НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК НА ИБЕ КЪМ БАН, <http://ibl.bas.bg/rbe/>

Słownik języka polskiego, <https://sjp.pwn.pl/>

Wielki słownik polsko-angielski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 2005

⁹ Подобен проблем поставя и двойната актуализация на фразеологизмите, срв. „Вижда се как първата красавица в полето / ми е в кърпа вързана под бялата забрадка“, Н. Кънчев (Денчева 2002: 389).

ЧУЖДОСТТА И СРОДЯВАНЕТО НА ЕЗИЦИТЕ В ПРЕВОДА.
НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ ПРЕВОДНАТА ТЕОРИЯ
НА ВАЛТЕР БЕНЯМИН

The paper is dedicated to the analysis of “The Task of the Translator” by Walter Benjamin, whose text is a translational and philosophical-aesthetic composition, in which through the problem of translation the issue of the essence of language is debated. Translation turns out to be that place in which not only the connection of two languages, but also the debate on the foreignness and cognateness of the languages in translation takes place.

Key words: translation, foreignness, cognateness, language, literature

В условията на съвременния глобализиран свят преводните проблеми все по-често стават предмет на изследвания, в които фокусът на наблюденията постепенно се отмества от традиционните транслатологични категории като вярност към оригинала, еквивалентност, адекватност, превръщане на чуждото в свое, продуктивност на рецепцията и т.н. (Колер 1992: 215). Вниманието се съсредоточава по-скоро върху медиалните характеристики на превода като особена пресечна точка на контактните и трансферни процеси между езиците и културите, а в ползрението на по-новите изследвания навлизат и теоретичните осмисляния на превода в другите хуманитарни дисциплини, като например в културологията (Бахман-Медик 2004: 10).

От друга страна, в съвременното преводознание се наблюдава засилен интерес към едно модерно, ревизирано рефлектиране на пътищата, по които са вървели преводната практика и теория в исторически план. На този фон на развойните тенденции в изследванията върху преводните проблеми в статията се прави опит за анализ на преводаческата задача в текста на Валтер Бенямин, който десетилетия наред е бил загърбван заради поставянето на другите акценти в традиционната транслатология.

Валтер Бенямин публикува своето преводоведско съчинение под заглавието „Задачата на преводача“ през 1923 г. Създаването на този емблематичен текст с усложнен херменевтичен подстъп към преводните проблеми е мотивирано от собствената преводна работа на автора върху лириката на Шарл Пиер Бодлер, един от най-значимите френски поети през 19-ти век. Бодлер е считан от Валтер Бенямин за проводник на европейския модернизъм и за една от най-влиятелните и противоречиви фигури във френския културен живот.

Централно място в преводната теория на Валтер Бенямин заема възгледът за несъвършенството на човешките езици. Несъвършенството е и причината, поради която отделните езици се стремят към допълвания помежду

си в полето на превода. Като финална цел изкристализират домогванията на езиците чрез разширяванията си в превода да се доближат до един „чист“ език на човечеството.

В този контекст за автора на „Задачата на преводача“ е наложително да се преформулира същността на самата преводаческа задача, която трябва да се състои не в обикновеното предаване на смисъла на оригинала, а в предаването на неговата форма. Последната се извежда като онази релевантна категория, чрез която става възможно описанието на трансферните и контактните процеси между езиците. Същевременно и самият художествен превод се предефинира като форма в смисъла на Бенямин.

Отправната точка за преосмислянето на задачата на преводача е идеята за самостоятелното и затворено съществуване на изкуството и неговите произведения. Художественото творчество се третира като една автономна дискурсна система, която не е обвързана с релацията към реципиента. В същия смисъл се гледа и на литературния превод, чието предназначение не е конкретният читател. Несъществени за преводаческата задача в смисъла на Валтер Бенямин са както рецептивният хоризонт, така и самоцелното предаване на съобщаваното в литературния текст. В тази връзка се очертават двата отличителни белега на лошия превод. От една страна, това е стремежът в превода да се предава само съобщаваното в оригинала, а от друга страна, това са домогванията на преводача за ново пресъздаване на оригинала по пътя на собствено художествено творчество. Същностното в преводаческата задача следва да се търси според Валтер Бенямин в пресътворяването на „неуловимото“, „енигматичното“, „поетическото“ (Валтер Бенямин 1972: 9).

Във възгледите на автора преводът е тъждествен на форма, а въпросът за преводимостта на художественото произведение се свежда едновременно и до шанса на творбата да открие своя удовлетворителен преводач, и до въпроса дали нейното особено естество предполага и изисква някакъв превод на чужд език в съответствие със специфичното значение на тази форма. Характерно за преводната теория на Валтер Бенямин е, че в нея релацията между оригинал и превод се разглежда не като човешки конструкт, а като хипотеза за съответствие на някакъв божествен промисъл (Бенямин 1972: 15).

Теорията разчупва рамките на традираното преводаческо мислене и в една друга посока. Тя търси разширяването на значението на оригинала тъкмо в неговата преводимост. На превода се гледа като обозначение на специфичен стадий от продължаването на живота на оригинала. В този смисъл не буди учудване, че авторът оглежда релацията между оригинал и превод и през въпроса за значимостта на превода и стига до наблюдението, че колкото по-малко е значението, което преводът има за оригинала, толкова по-силно се откроява вътрешната взаимовръзка между тях (Бенямин 1972: 12).

Интересен е въпросът какво има предвид Валтер Бенямин под продължаване на живота на художественото произведение и как това продължаване

се съотнася към оригиналната и преводната литература. За автора животът е принципно присъщ не само на биологичните организми, но и на всичко онова, което има своя засвидетелствана история. Историята на големите произведения на изкуството е разпознаваема по техните следовници, а периодът на продължаването на съществуване на големите произведения става видим чрез времето на тяхното прославяне.

В този смисъл може да се тематизира и самото време на възникване на големите преводи. То има два определителя според автора на преводната теория: от една страна, това е такова време, в което художественото произведение е достигнало до своята слава, а от друга страна, времето е определено чрез взаимната причинно-следствена връзка между оригиналното произведение и неговите преводи. Става дума за едно специфично време на взаимно попадане в ритъм, в което не само преводите дължат на оригинала повода за своето собствено съществуване, а и оригиналът дължи на преводите повода за продължаване на битието си. Това продължаване се случва в други културни пространства и в различни темпорални измерения. Преводите се превръщат по този начин в своеобразни носители на най-всеобхватното разгръщане на неговия смислов и формален потенциал.

Наред с обследването на езиковите сродявания, мисията на преводите се търси също и на равнището на това специфично разгръщане на художественото произведение, което надскача границите на културното пространство и времето, в които то първоначално е създадено. Дистанциите във времето и в културните пространства задават едно отклоняващо се множествено значение на оригинала, което не може да се отъждествява със значението, което художественото произведение има в изходната култура и литература. Едновременно с това, то е и част от себепознанието на една литература (Ничев 1986: 5). Едно такова разгръщане на смисловия и формалния потенциал на литературната творба не може да не се отличава от другите възможни разгръщания. При Валтер Бенямин различието е маркирано чрез една присъща само на преводите целесъобразност, която е обозначена като „специфична“ и „висша“ (Валтер Бенямин 1972: 12).

Не подлежи на съмнение, че отношението между езиците се експонира сравнително добре тъкмо в преводите, но за автора те имат възможност само да представят едно такова отношение, без да могат да го създават или разкриват. Важното за Валтер Бенямин е, че в превода езиците се сродяват в плана на интенцията на изказа си (Бенямин 1972: 14). Това сродяване се разкрива приоритетно отвъд границите на очевидните или на предполагаемите прилики на повърхността.

Другата важна част от преводаческата задача Валтер Бенямин вижда във вземането под внимание на развойните тенденции и промените на оригинала в рамките на продължението на битието му след времето на създаване, и времето на неговото „допълнителното съзряване“ (Бенямин 1972: 13). При това

тук става дума не толкова за промени в рецептивната история на литературния текст, които са свързани със субективността и очаквателния хоризонт на следващите поколения по отношение на художественото произведение, колкото за развойните тенденции и измененията в собствения живот на езика, както и на онези произведения, които междуременно са били написани на този език. Преводаческата задача в този аспект се състои във вземането под внимание на настъпилите в хода на времето изменения както в езика на изходния текст, така и в езика на целевия текст.

В текста на Валтер Бенямин правят впечатление няколко оразличавания, които са предпоставка за разбирането на възгледа му за дихотомията на чуждостта и сродяването на езиците в превода. Едното от тях е, че сами по себе си приликите между езиците не са нито необходимото, нито достатъчното условие за тяхното сродяване в превода. Другото оразличаване се прокарва на равнището на изказа. Макар и да се има предвид едно и също нещо в езика на изходния и в езика на целевия текст, двата езика се различават по начина на своя изказ. Едно от най-важните неща в преводаческата задача според автора е да се направи оразличаването между тях. Валтер Бенямин твърди, че докато отделните елементи на двата езика (като например думи, фрази и изречения и т.н.) фактически са коренно различни и взаимно изключващи се, то модусите на изказ в двата езика са взаимно допълващи се в посоката на онова, което се има предвид (Бенямин 1972: 14). Този феномен остава скрит и независим във всеки един от езиците, но пък става видим според автора точно при срещата на двата езика в превода.

Според разбиранията на Валтер Бенямин тъкмо на превода между езиците следва да се отреди една особена и привилегирана позиция за разбирането на естеството на езиците. Преводът в неговата теория се представя обаче като единственото място, на което може да се проведе дебатът за чуждостта на езиците. Според него човечеството е лишено от всякаква друга възможност за търсенето на решение на този въпрос. Авторът гледа на превода и като на феномен, който е ориентиран към един последен и решаващ стадий от пъзела на общото езиково сглобяване. Опорни точки за това свое виждане той намира, от една страна, в наблюденията си за известен, макар и ограничен по отношение на пълнота и постоянство, растеж на оригинала към едно по-висше равнище на езика, а от друга страна, в интерпретацията на превода като иманентно преpraщане към иначе невъзможната сфера на помиряване на езиците в посоката на един общ човешки език.

Друга особена характеристика на превода в теорията на Валтер Бенямин е принадлежната стойност, която той носи в херменевтичен аспект. Както бе споменато в началото на статията, за автора предаването в превода на съобщаваното в текста на литературното произведение само по себе си е нещо несъществено. То не се разглежда като голямата преводаческа задача, а превръщането му в самоцелен акт е дори един от отличителните признаци на

лошият превод в теорията на Валтер Бенямин. Авторът се стреми към обследването на онези особености, които са нещо повече от обикновеното предаване на съобщаваното в текста на художественото произведение. Очевидно е, че интересът му е насочен към принадлежната стойност, която се носи от превода. На практика тази стойност се осъществява в добиването на познание за нещата, които остават непреводими (Бенямин 1972: 15). Те стават разпознаваеми чрез отношението на съдържанието към формата, което е напълно различно в оригинала и превода. Това е и причината, поради която езикът на преводния текст се възприема като непремерен и чужд спрямо изразеното чрез него съдържание на произведението, ако се направи сравнение с отношението на съдържанието към формата в изходния език.

Важно място в преводната теория на Валтер Бенямин се отделя и на едно друго оразличаване. Става дума за разликата между същността на задачата на преводача и тази на твореца на оригинала. Вече бе споменато, че авторът предефинира превода като форма. В тази форма задачата на преводача се състои в това „да открие онази интенция в езика, на който се превежда, от която в него да се пробуди ехото на оригинала“ (Бенямин 1972: 16). В оригинала интенцията е с естествено даден афинитет към езика, а в превода интенцията се насоча към определени съдържателни взаимовръзки в езика. Валтер Бенямин твърди, че преводачът извършва своята работа с производна и идейна интенция, докато интенцията на твореца на оригинала е първична и нагледна (Валтер Бенямин 1972: 15). В този смисъл дейността на преводача е проникнатата от идеята за сродяване на езиците, а авторът на „Задачата на преводача“ говори в този контекст за мотива на интеграция на езиците в един „истинен“ език, в който са съхранени загадките, до които се домогва мисленето на човека (Валтер Бенямин 1972: 16). Става дума за един език на финална истинност, който според Валтер Бенямин се крие само в преводите.

Традиционният преводачески въпрос за дихотомията на верността и свободата на превода към оригинала не може да не присъства в едно такова съчинение като „Задачата на преводача“. Прави впечатление, че за него се търсят решения на една друга плоскост. Валтер Бенямин изхожда от наблюдението, че верността към оригинала в превода на отделните думи не може да предаде напълно онзи смисъл, който те имат в изходния текст. Характерното за литературния текст поетическо измерение се поражда от начина на връзките между отделните думи и техните значения. Споменатата дихотомия е погледната и от една друга страна – как верността към предаването на формата затруднява, а понякога и прави невъзможна верността към смисъла. За Валтер Бенямин най-висшата цел на превода е онази верност към оригинала, чрез която в художественото произведение заговаря „копнежът по допълването на езиците“ (Валтер Бенямин 1972: 18). Мярата за преводната единица в „Задачата на преводача“ е думата, а не изречението, а изискването към превода е да позволява прозрачност по отношение на изявите на „чистия“ език, за който бе споменато по-горе.

Ядрото на „чистия“ език се образува според Валтер Бенямин от симболизираното (Бенямин 1972: 19). Авторът оразличава категориите на симболизираното и симболизиращото в две измерения. На първо място, той вижда симболизираното като корелат на онова, за което е говорил в началото на преводаческото си съчинение за задачата на преводача. Става дума за присъствието на нещо, названо от него най-напред като енигматично. То стои отвъд предаването на съобщаваното в текста на художественото произведение и в него той вижда същността на превода. Симболизиращото, от своя страна, има корелат чрез предаването на съобщаваното. На второ място, симболизираното и симболизиращото се описват като присъствия в различни локализации на езика. За Валтер Бенямин симболизираното съществува в процеса на ставането на езика, а симболизиращото е налично в образуванията на езика. Единствено на превода е присъща способността да превръща симболизиращото в симболизирано и авторът формулира задачата на преводача като извеждане на „чистия“ език чрез акта на превод от чуждия език на родния език. Като примери за такива сполуки той привежда преводите на Мартин Лутер, Йохан Хайнрих Фос, Фридрих Хьолдерлин, Щефан Георге и др., за които твърди, че са разширили границите на немския език (Бенямин 1972: 21). Според Валтер Бенямин превеждащият трябва да разширява и задълбочава родния си език чрез чуждия език.

Направените наблюдения върху текста на Валтер Бенямин показват, че „Задачата на преводача“ е не само преводаческо съчинение, но и солидна теоретична разработка в областта на философията на езика, в която чрез проблема на превода се разисква въпросът за същността на езика. Преводът се оказва онова място, на което се състои не само срещата на два езика, но и дебатът за чуждостта и сродяването на езиците в превода, за допълванията между езиците в движението им към изявата на „чистия“ език, за разширяването на границите на родния език. Текстът на Валтер Бенямин не дава конкретни препоръки за някакъв вид точен превод, но подтиква към размисли върху дълбинните измерения на езика, както и към преоценка на традиционните преводачески категории.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Бахман-Медик 2004:** Bachmann-Medick, D. *Kultur als Text. Die anthropologische Wende in der Literaturwissenschaft*. Tübingen und Basel: A. Francke, 2004.
- Бенямин 1972:** Benjamin, W. *Die Aufgabe des Übersetzers*. In: *W. Benjamin. Gesammelte Schriften*. IV., Frankfurt a. M.: Suhrkamp Verlag, 1972.
- Колер 1992:** Koller, W. *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. Heidelberg und Wiesbaden: Quelle und Meyer, 1992.
- Ничев 1986:** Ничев, Б. *Основи на сравнителното литературознание*. София: Наука и изкуство, 1986.

ПРЕВОДАЧЕСКИ ДИЛЕМИ: ЗА ИМЕТО НА ЕДИН ПОЕТ

Чарлз Симик е американски поет и есеист от сръбски произход. Роден в Белград през 1938 г. и напуснал Югославия на 16 години, Симик започва да се занимава с поезия няколко години, след като се установява и получава своето образование в САЩ. Пише на английски език и много скоро се превръща не само в голям американски поет, но и в поет от световна величина, издал повече от четиридесет книги с поезия и есеистика. Симик е и носител на много международни награди, сред които наградата „Пулицер“ за поезия през 1990 г. и наградата на Академията на американските поети (2000), преведан е и на множество езици.

Но как всъщност е правилно да се превежда на български език фамилиното име на този голям поет?

В традицията на преводите на български език съществуват два варианта – Чарлз Симик и Чарлз Симич. Изданията, които са заложили на версията Симик, са следните – книгата *Американски поети*, където поетът е наречен до представителите на американската поезия като Уолт Уитмън, Емили Дикинсън, Лангстън Хюз, Робърт Фрост, Едуард Къмингс и т.н. (подбор и превод на Леда Милева). В антологията *Пир след тайната вечеря* (излязла през 1989 г.), събрала съвременни американски поети, Чарлз Симик фигурира със стихове в превод на Вл. Трендафилов. През 2005 и 2006 г. издателствата „Имеон“ и „Литавра“ издават две книги на Симик, наречени *Errato* и *Муха в супата*. В същото време множество електронни издания залагат на варианта Симич. И това може да се наблюдава в сайтовете Liternet (в превод от английски от Пейчо Кънев и Веселин Веселинов), *Открита литература* (поезия в превод от английски Пейчо Кънев и есеистика в превод от сръбски език Людмила Миндова), както и в преводи в изданието *Либерален преглед*. В своите интервюта за български издания (например това на Симеон Гаспаров за вестник „Труд“ на 14 юни 2008 г. или пък интервюто в „Дневник“ от 16 април 2008 г. поетът също е представен като Симич. В множество периодични издания като например вестник „Култура“ и „Литературен вестник“ поетът е споменаван по-често с името Симич, отколкото Симик.

Дилемата на преводача е кое от двете имена на избере. При личните имена различните варианти при превеждането им на български се дължат предимно на разликите между транскрипция и транслитерация. Съществуват лични имена, при които имаме дори и три варианта на изписване на български (напр. Хана Аренд, Хана Арент и Хана Арендт). В случая на Симик/

Симич разликите се дължат на знанието на преводачите за неговия сръбски произход, начина, по който е прието да се транскрибират сръбските фамилни имена (-ич), както и вече придобитата известност именно с това име при немалко преводи на български език. В полза на името Симик натежават фактите, че поетът сам е променил името си при напускането на Югославия от Душан Симич на Charles Simic, на английски фамилията му се произнася като Симик и е придобил световна известност по този начин.

ЗА ОБРЪЩЕНИЯТА, ТИТЛИТЕ, ЗВАНИЯТА И ДЛЪЖНОСТИТЕ ПРИ ПРЕВОДА НА ФИЛМИ ЗА ДУБЛАЖ

Спецификата на филмовия превод в известна степен се доближава до превода на художествена литература, ако се отчете фактът, че преводачът трябва да пресъздаде (включително и да пресътвори) на собствения си език художественото пространство и художествените внушения от оригиналния език, като крайната цел е умело да преведе читателя, респективно зрителя, през тях, без да го оставя с усещането, че това е преведен текст.

Съществуват два начина на превеждане на филм – чрез устен превод (озвучаване, дублиране, дублаж) и чрез писмен превод (субтитриране). При дублирането диалогът на преводния език се синхронизира с говора, респективно с движенията, на актьора от филма, като целта е публиката да има усещането, че актьорът говори на родния ѝ език. При субтитрирането репликите на актьорите се предават под формата на синхронизиран писмен текст в долната част на екрана. Некоректно е дублирането и субтитрирането да бъдат наричани превод, понеже преводът и съответно дублирането и субтитрирането са различни по своята същност процеси. Преводът за дублаж на филм се осъществява от преводач, а дублирането – от професионални актьори. При субтитрирането в повечето случаи преводачът сам превежда репликите и ги оформя за субтитриране, но понякога това оформяне се извършва и от редактор. Докато самото субтитриране представлява синхронизирането и вмъкването на вече преведения и пригоден за тази цел текст във филма.

Съществуват различни мнения по отношение на това, дали филмите е по-добре да се дублират, или субтитрират. При дублажа зрителите са лишени от възможността да чуват оригиналния език, гласа и спецификата на говорене на актьорите във филма, затова пък актьорите от дублажа имат нелеката задача чрез собствените си гласове да представят максимално достоверен образ, който да се слее с образа от екрана. При субтитрирането зрителите възприемат директно (без посредничеството на дублиращите актьори) оригиналните реплики, но същевременно се налага да следят надписите, които предвид спецификата на субтитрирането отразяват само най-важното чрез компресиран текст, т.е. няма техническа възможност в субтитрите да се прочете всичко, което актьорът казва. За сметка на това при дублирания филм процентът на запазване на текста е в пъти по-голям.

В настоящия текст ще се спрем на някои особености, свързани с превода на обръщенията, званията и титлите за дублаж на филм. За целта все пак нека припомним значенията, които се влагат в лексемите *обръщение*, *звание*, *длъжност* и *титла*. *Обръщението* е дума, с която говорещият се обръща към лицето, на което говори; *званието* е официално по своя характер наименуване по професия, длъжност, квалификация или се използва като отличие за признати заслуги или

качества; *длъжността* е вид служебно положение, свързано с изпълнение на определени задължения, а *титлата* е почетно име за благородство, научно звание и др. С други думи, в някои отношения термините се припокриват, което може да създаде известни проблеми, но изясняването им няма да е обект на настоящия текст, а за нас е важно, че и званията, и длъжностите, и титлите могат да се използват като обръщения във филмовия превод и че е важно как са преведени.

За разлика от превода на художествен текст, където преводачът няма ограничения по отношение на обема на текст, т.е. той може да използва комбинация от думи (напр. *Ваше Високопреосвещенство*; *Ваше Величество* и т.н.) или да обясни значението на някоя титла, длъжност или звание под линия, то при превода за дублаж е необходимо да се посочи такова съответствие, което да съвпадне с дължината на репликата на героя, особено когато представлява обръщение, след което следва пауза.

Тук ще обърнем внимание само на някои възможности за предаване на такъв тип лексика при превода от чешки на български език. Важно е също така да се отбележи, че когато се превежда от флективен език, т.е. от език с падежи, преводният текст допълнително се удължава, защото функцията на падежните окончания се предава на български език чрез предлозите. Това важи в пълна сила, когато след съответното обръщение репликата на героя продължава без пауза и е необходимо да се обмисли добре цялата реплика, която трябва да съвпадне по своята дължина с репликата от екрана.

При самостоятелната употреба на названията за длъжности, титли, звания те се използват в звателна форма, ако такава съществува: *doktore* – *докторе*, *pane* – *господине/господарю* и т.н. Все пак не бива да се забравя, че в българския език звателната форма все още е жива граматична категория и е уместно тя да бъде използвана. Интересна е употребата на думата *pán*¹, която може на български да се разбира и като `господин`, и като `господар`, и следва това да се отчете при превода, за да не се появи например обръщение на слуга към крал в сюжет, да речем, от Средновековието като *господине*. Особен е случаят с превода на средновековната научна титла *mistr*, *mistrě* – звателната ѝ форма, когато тя е в словосъчетание с името на Ян Хус (*mistr Jan Hus*). Речниковото значение на тази дума е „1. майстор (занаятчия); майстор (работник); 3. специалист, познавач, майстор в работата си; 4. маестро (обръщение към много уважаван човек на литературата и изкуството; 5. майстор (на спорта) б. учител, ръководител; 7. исторически магистър (стара академична титла)“, но нито едно от тях не може да бъде приложено цялостно във филма от 2015 г. „Ян Хус“. Определено в нашия случай става въпрос за употреба в последното значение, но възниква проблем, ако се използва лексемата *магистър*, защото във филма за великия чешки реформатор би се получила двусмислица, да се подведе зрителят, че на времето магистър е можело да стане ректор на един от най-старите университети в Европа, какъвто е Карловият университет. Неуместна би била и пряката аналогия със

¹ За всички значения виж *Чешко-български речник*, 2002.

съвременното възприемане на понятието *магистър*, която през XV в. е имала друга стойност. Липсва удобството, което много помага при писмените преводи, а именно бележката под линия, където употребата може да се уговори предварително. Все пак филмът е предназначен на широка публика и за да бъдат избегнати недоразумения, възможно решение е думата *mistr/mistře* да бъде превеждана на български език по два начина: като *учителю* в случаите, когато към него се обръщат неговите верни последователи и студенти, и като *професоре*, когато е изправен и съден пред събора в Констанц, понеже той действително е и професор. Предвид ситуацията на въпросния събор е неуместно неговите обвинители да го наричат *учителю*, защото това би добавило допълнителни негативни конотации с пейоративно значение към образа на Ян Хус.

Друг проблем, който се получава при превода от чешки на български език, е употребата на *veličenstvo*, *vyšočenstvo*, *eminence*, *excelence* и т.н. Понеже в български език на тези думи отговарят *Ваше Величество*, *Ваше Височество*, *Ваше Преосвещенство* и *Ваше Превъзходителство*, затруднение е понякога да бъдат използвани в случаите, при които се търси спазването на дължината на репликата заради дублажа. Друг проблем е комбинацията *pane králi, paní baronko* и т.н., което на български не би могло да се преведе дословно като *господин/господарю кралю, госпожо баронесо*. От значение е също така да се има предвид и точното използване на тези обръщения предвид това, към кого е обръщението. За тази цел предлагаме таблица с възможните обръщения, които са приложими при превода на филми.

Титла, звание, длъжност	Обръщение
Крал, кралица	<i>Ваше Величество, кралю, господарю, кралице, господарке</i>
Останалите членове на кралското семейство (принц, принцеса, княз, княгиня)	<i>Ваше Височество, принце, принцесо, княже, княгиньо</i>
Аристократи, които не принадлежат към управляващата династия (херцог, херцогиня, маркиз, маркиза, дук)	<i>Ваша Светлост, Ваше Сиятелство, милорд, милейди, херцожже, херцогиньо, маркизе, маркизо</i>
Останалите благородници (граф, графиня, барон, баронеса и др.)	<i>Ваша Милост, Ваше благородие, графе, графиньо, бароне, баронесо</i>
Папа	<i>Ваше Светейшество, Свети отче</i>
Кардинал	<i>Ваше Високопреосвещенство, кардинале</i>
Архиепископ, епископ	<i>Ваше Преосвещенство, монсеньор</i>
Посланик	<i>Ваше Превъзходителство</i>

БИБЛИОГРАФИЯ

Чешко-български речник. София: Труд&Прозорец, 2005.

Български тълковен речник. София: Наука и изкуство, 1994.

Романов: Романов Д., *Държавен и дипломатически протокол. Церемониал. Кореспонденция. Бизнес етикет.* Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2011.

КАК ДА СКРИЕМ ПОЛА НА РАЗКАЗВАЧА В ПРЕВОДЕН ТЕКСТ

Преводът на художествена литература рядко е лесен и винаги изправя преводача пред предизвикателства, които определено изискват творчески подход. Последния подобен случай, с който ми се наложи да се справя, беше при превода на една *teen* книга от английски език.

Главните герои в нея са четирима шестнайсетгодишни ученици в една лондонска гимназия, които в резултат на учебен проект по музика са принудени да сформират музикална група против волята си. Разказът се води в 1 л. ед. ч., а разказвачът е Рижи (Red), барабанистът на групата – емоционално объркан млад човек с проблеми в семейството. Дотук добре. И едва на 220 стр. от книгата, в края на 23-та глава, става ясно, че Рижи е... момиче. Изненадата е пълна и неочаквана.

Английският език лесно позволява да се прикрие този факт и това се дължи най-вече на липсата на лице, число, род и залог на глаголите, причастията и отчасти местоименията (с изключение на личните и притежателните). За разлика от английския език обаче, в българския тези категории са много добре развити и в конкретния случай това изправя превода пред огромно предизвикателство – да се запази изненадата и същевременно текстът да звучи естествено, а не троваво, да се чете леко и да не позволи на читателя да заподозре, че около личността на разказвача има някаква интрига.

В началото аз самата не си дадох сметка за цялата ситуация около самоличността на Рижи. Направи ми впечатление липсата на директна употреба на лични и притежателни местоимения (he/she; his/her), които биха потвърдили пола на разказвача. И тъй като Рижи свири на барабани, с повече момчешка прическа, облича се като аниме/манга герой, аз автоматично предположих, без да съм уверена, че Рижи е момче. Ще призная какво още ме накара да не съм докрай уверена в пола на Рижи – това е самоличността на самия автор, в случая – авторка, която определя себе си като бисексуална. Предположих, че младата ѝ възраст и липсата на какъвто и да е литературен опит до голяма степен ще внесат много силен личен елемент в историята и съответно борбата със самозаявяването на сексуалната ориентация на Рижи. Едва след официалното разкриване на пола на Рижи си дадох сметка, че ще се наложи много да внимавам, когато редактирам собствения си превод

Ето и някои примери:

1. Some kids, but never me because one of the things I really hate is being alone.

Вместо: Някои деца, но аз никога, защото едно от нещата, които наистина мразех, е вместо да съм сам/сама.

Предложих: Някои деца, но аз никога, защото едно от нещата, които наистина мразех, е да не бъде сред хора.

2. **Naomi was . . . is . . . the best bassist I've ever played with, which is weird because she is a girl, and girls aren't normally good at that shit.**

Вместо: Наоми беше... е... най-добрият басист, с когото някога съм свирил, което беше странно, защото тя е момиче, а момичетата обикновено не са добри в тези неща.

Предложих: Наоми беше... е... най-добрият басист, с когото ми се е случвало въобще да свиря, което беше странно, защото тя е момиче, а момичетата обикновено не са добри в тези неща.

3. **I don't know how the others felt but the moment I saw him that day, I wanted to help him, as much as I knew he wanted to help us.**

Вместо: Не зная как се чувстваха останалите, но от момента, когато го видях в онзи ден, изпитах желание да му помогна, както бях уверен, че и той иска да ни помогне.

Предложих: Не зная как се чувстваха останалите, но от момента, когато го видях в онзи ден, изпитах желание да му помогна, както знаех със сигурност, че и той иска да ни помогне.

4. **All names I've got just for being a redhead, and not just any old ginger, no, a curly haired redhead, at that.**

Вместо: Всички прякори, които получавах, само защото съм червенокос и не просто някакъв стар джинджър, не, а къдрокос рижавелко.

Предложих: Всички прякори, които получавах, само защото косата ми беше червена и не просто някакъв стар джинджър, не, а къдрава рижа коса.

5. **When I'm really down I think of that day, the four of us round the bed, a unit.**

Вместо: Когато се чувствах наистина потиснат, се връщах към този ден, четиримата седяхме около леглото, като едно цяло.

Предложих: Когато се чувствах в мрачно настроение, се връщах към този ден, четиримата седяхме около леглото, като едно цяло.

6. **I'm lost for a moment in the dark, hot embrace of people, gluing my eyes shut against the threat of tears, determined not to let anyone see how scared I am.**

Вместо: За миг се изгубих в тъмнината, в горещата прегръдка на хората около мен, затворих очи, за да не позволя на сълзите да рукнат или останалите да видят колко съм уплашен.

Дадох: За миг се изгубих в тъмнината, в горещата прегръдка на хората около мен, затворих очи, за да не позволя на сълзите да рукнат или останалите да видят колко много се страхувам.

7. **I'm used to seeing Max full of laughter, dark eyes sparkling, belly shaking, always another terrible joke on the way.**

Вместо: Свикнал съм да виждам Макс, изпълнен със смях, тъмните му очи блестят, коремът се тресе, винаги готов да разкаже поредния виц.

Предложих: Обикновено виждах Макс, изпълнен със смях, тъмните му очи блестят, коремът се тресе, винаги готов да разкаже поредния виц.

8. **He made me see it's OK to be who I am, that I am not my parents.**

Вместо: Накара ме да повярвам, че няма нищо лошо в това да бъда такъв, какъвто съм, че аз не съм родителите ми.

Дадох: Накара ме да повярвам, че няма нищо лошо в това да бъда себе си, че аз не съм родителите ми.

9. **What a loser I was back then.**

Вместо: Ама че смотаняк бях тогава.

Предложих: Ама че смотани възгледи имах тогава.

10. **I didn't really care, I wanted to hide inside my own body, make myself as invisible as I could.**

Вместо: Всъщност изобщо не ми пукаше, исках да се скрия в собственото си тяло, да бъда колкото се може по-невидим.

Предложих: Всъщност изобщо не ми пукаше, исках да се скрия в собственото си тяло, така че останалите просто да не ме забелязват.

11. **OK, so she didn't call me tall or hot, but she hadn't mentioned me being short and ginger either, so as far as I was concerned it was basically a love letter.**

Вместо: Добре, така и не ме нарече висок или секси, но и не спомена да съм нисък и джинджър, така че дотук, ако питате мен, си беше направо като любовно писмо.

Предложих: Добре, така и не каза нищо за височината или сексапила ми, но и не ги отрече, нито спомена джинджър, така че дотук, ако питате мен, си беше направо любовно писмо.

12. **'OK mate?' he says, looking like I've caught him out.**

Вместо: – Добре, друже – каза той, като че ли бил съм го хванал на местопрестъплението.

Дадох: – Добре, друже – каза той, като че ли бил хванат на местопрестъплението.

13. **No point in trying to sleep again so I stay awake, getting lost in the screen on my chromebook until it's time to get up.**

Вместо: Нямахме смисъл да се опитвам да заспя отново, така че останах буден, изгубен в екрана на моя хромбук, докато не трябваше вече да ставам.

Предложих: Нямахме смисъл да се опитвам да заспя отново, така че продължих да будувам и да се губя в екрана на моя хромбук, докато не трябваше вече да ставам.

14. Sideways smiles from girls who think maybe, actually, even though they have never thought it before, they could like me that way, because although I'm short and skinny, man, can I play those drums.

Вместо: Усмивки мимоходом от момичета, които си мислеха, че може би, макар и никога преди да не им е хрумвало, всъщност биха могли да ме харесват в този вид, защото, макар да съм нисък и кльощав, човече, мога да свиря на барабани.

Предложих: Усмивки мимоходом от момичета, които си мислеха, че може би, макар и никога преди да не им е хрумвало, всъщност биха могли да ме харесват в този вид, защото, въпреки че не можех да се похваля с височина, а и ребрата ми се брояха на пръсти, човече, мога да свиря на барабани.

15. And over the next year or so I worked really hard on becoming invisible, whittling away that person to almost nothing, not throwing up but hardly eating.

Вместо: И през следващата година и нещо работих много усилено да стана невидим, да сведа този човек почти до нула, който не повръща, но и едва яде.

Предложих: И през следващата година и нещо работих много усилено да се причисля към лоното на невидимите, да сведа този човек почти до нула, неповръщащ, но и едва ядящ.

16. Christ, I am so self-obsessed, I bore myself. I used to be too fat, I used to be too thin. Now I'm fit as a butcher's dog.

Вместо: Боже, толкова съм обсебен от себе си, че чак сам себе си отегчавам. Бях твърде дебел, бях твърде слаб. Сега съм як като биче.

Предложих: Боже, това си беше абсолютна мания по себе си, чак отегчителна. Преди имах проблеми с килограмите ту нагоре, ту надолу. Сега бях яко биче.

17. They know me in there, they know I'm underage.

Вместо: Там ме познават, знаят, че съм непълнолетен.

Предложих: Там ме познават, знаят на колко години съм.

18. I feel restless and useless, stupid and stuck inside my own skin.

Вместо: Чувствах се неспокоен и безполезен, глупав и задръстен в собствената си кожа.

Дадох: Изпитвах безпокойство, безпомощност, глупост и безизходна, хванати в капана на собствената ми кожа.

19. Because you look sad, and tired.

Вместо: Защото изглеждаш тъжен и уморен.

Предложих: Защото изглеждаш тъжно и уморено.

20. Have you suddenly got a sex life?

Вместо: Да не би изведнъж да си се слобил със сексуален живот?

Предложих: Да не би сексуалният живот изведнъж да е станал реалност за теб?

Това са само част от примерите. В тях проличава, че най-честите замени са: глагол вместо модален глагол, избягване на страдателните причастия и на форми с явно изразен граматичен род.

Дали моите интерпретации на текста са успешни и няма да навредят на българското звучене на книгата, ще кажат читателите. Аз мога само да се надявам, че съм успяла да предам идеята на автора, без да утежня българския превод, и да запазя изненадата за пола на разказвача до момента, когато тя *официално* е разкрита.

ИНДУЛГЕНЦИИ ЗА ПРЕВОДАЧА

За разлика от превода на художествена литература, професията на филмовия преводач, особено на този, който работи със субтитри, има един голям минус или слабо място, не знам точно как да го нарека, което го прави доста уязвим на критики. Вече се досещате за какво става дума. Докато в книгата или в дублирания филм аудиторията не вижда, съответно не чува оригиналния текст, то в субтитрите е точно обратното. Докато диалогът върви на екрана, субтитрите изскачат отдолу един след друг и всеки владеещ езици човек много лесно може да направи сравнение между оригиналния текст и превода. Това не би било чак такъв проблем с филм на китайски или корейски език, който малцина владеят. Но английски на някакво ниво говори почти всеки и затова ние, клетите преводачи, отнасяме толкова забележки и порицания, голяма част от които, смея да твърдя, са напълно незаслужени. Затова и понякога ми се иска да помоля скъпите зрители, за които с такова удоволствие работим, да ни опростят греховете, за които обичат да ни съдят. Може би ще им е по-лесно, ако знаят предизвикателствата, с които се сблъскваме във всекидневната си работа.

Да започнем от самото начало – от заглавието. Най-честата критика, която чуваме, е, че заглавието е променено и е много далеч от оригиналното. Всъщност заглавието на филма не се определя от преводача. Решението за него се взема от маркетинговите експерти на разпространителя и се съгласява с компанията, на която е филмът. В повечето случаи филмът стига до преводача вече с готово заглавие. Понякога се случва от него да поискат идея, но финалното решение не зависи от него. За заглавието е важно да привлича вниманието, и то на конкретната аудитория. Затова и преди трилърите звучаха толкова еднакво – с еднотипни заглавия с думички като фатален, съдбовен, убийствен, опасен и т.н. Просто маркетинговите проучвания показват, че любителите на трилъри се привличат от такива думи. Тук не мога да пропусна един прекрасен пример за заглавие, което буквално направи хит от филм, който иначе нямаше да бъде чак толкова популярен в България. Става дума за *Cruel intentions*, който Христо Дерменджиев, по онова време директор на маркетинговия отдел в компанията дистрибутор, за която работех, преведе като „Секс игри“. Блестящо попадение!

Втората най-честа критика, която отнасяме, е, че не превеждаме всичко, което се говори. Уверявам ви, че не го правим от мързел. Всъщност далеч по-лесно е да се превежда всичко наред. Съкращаването на текста и оформя-

нето му, така че да стане годен за субтитри, отнема повече време и изисква повече усилия, отколкото ако просто превеждаме всичко, което се говори, дума по дума. Същност това съкращаване е абсолютно задължително по простата причина, че окото не може да възприеме толкова много информация и четенето е по-бавен процес, отколкото слушането. В един диалог двама актьори може за 4 секунди да изстрелят петдесет думи, но в писмен вид тези 4 секунди по стандарт се равняват точно на един двуреден субтитър, т.е. на не повече от 70 знака – което включва не само букви, но и пунктуация, и интервали. И ако напишеш всичко, което се говори, и го изстреляш в субтитри под секунда на екрана, в триредни субтитри, ефектът ще е същият като да не си превел нищо, защото зрителят няма да успее да го изчете и обработи. Можете да си представите какво сериозно съкращаване пада във филмите на Уди Алън, нали? Или в една най-обикновена комедия. Ами когато героите се прекъсват или двама-трима говорят един през друг? Тогава вече е голямото предизвикателство. Кой текст да оставиш, кой да премахнеш изцяло. Кое е ключово за действието и липсата му впоследствие ще направи сюжета неразбираем? Случвало ми се е да пропусна някоя фраза, която ми се струва несъществена, защото няма достатъчно време да се изчете, а после да се окаже, че тя е свързана с важен за действието момент. И по това си личи добрият преводач и отговорният преводач – те обръщат внимание на подобни детайли и се връщат да коригират. А понякога преводът изглежда изгладен, няма груби грешки, и все пак ви се струва, че нещо се губи в действието. Възможно е вината да е на преводача – пропуснал е някой привидно незначителен детайл, който се оказва фатален на по-късен етап. Това е като детективът да не обърне внимание на нищожната улика, която после ще разкрие извършителя на престъплението. Затова и работата на преводача изисква максимална концентрация – и в диалога, и в картината.

Наскоро в една много любима група за обсъждане на филми прочетох забавен пост със сравнение на диалог от едновременен пиратски превод и същия диалог в същия филм по национална телевизия в наши дни. В пиратското копие имаше тежка и цветиста псувня, която наистина звучи смешно. В превода в национален ефир същата псувня беше преведена „по дяволите“. Да, знам, че се губи от цвета и атмосферата. Но за разлика от пиратските времена, днес преводачът е длъжен да се съобрази с регулациите и стандартите за съответната аудитория. Това автоматично означава, че определени думи отпадат и се налага да ги заменяме с евфемизми. В моя личен списък примерно има поне десетина трибуквени и четирибуквени думи, с които мога да заменя съответните ругатни, с които изобилства всеки втори филм. Колкото по-забавни и оригинални, толкова по-добре. Като не можем да сме вулгарни, нека заменим погръжните с интересни изрази, доколкото и когато е възможно.

Разбира се, понякога преводачът просто греша. Но повярвайте, работата му никак не е лека и ако не ви се вярва, ви предлагам да видите който и да е

превод на пиратски филм, направен от непрофесионалист. Или още по-добре, да седнете и да опитате да преведете някой филм, а след два-три дни да си го изгледате. Обещавам ви, че не само ще си намерите поне двайсет грешки, но ще ви хрумнат и поне сто по-добри израза, които бихте могли да използвате, но не сте се сетили за тях. Ако все пак сте решили да ставате филмов преводач, нека това не ви плаши. Стига да имате афинитет към художествения превод, усет за атмосфера и стил, да обичате да се ровите с часове в интересните истории, които стоят зад всеки филм, и да владеее силата на думите, добре дошли в професията.

Само не очаквайте похвали. Добрият филмов превод всъщност си личи по това, че никой не го забелязва освен колегите. Той до такава степен се слива с филма, че става неделима част от него, лее се по екрана заедно с репликите на героите, не избързва и не изостава, не оригиналничи прекалено, но и не дразни с елементарна буквалност. Но най-важното е, че прави преживяването на зрителя, който не владее езика, удовлетворяващо и пълноценно. А ние, преводачите, сме щастливи, че сме част от творческия процес в създаването на това изкуство и в редките случаи, когато получим някоя добра дума, сме искрено признателни за нея. Благодаря!

ЗА ТОЧНОСТТА ПРИ ПРЕВОДА

Наскоро гледах по телевизията американски филм, дублиран на български. Направи ми впечатление реплика на една от героините, отправена към друг персонаж – че вероятно се е заврлял в някоя евтина квартира, с евтини мебели, натъпкани с пингвини. Помислих, че не съм чула добре – очевидно ставаше дума за достъпните издания на „Пенгуин букс“. Този пример ми напомни за друг подобен случай преди години – дори не помня заглавието на филма, но имаше реплика, в която в действителност се споменаваше Шварценегер, а преводът отрази „черен негр“. Звучи като виц, нали?

Разбира се, всеки преводач в ролята на възприемател е по-чувствителен към текста и към подобни „несъответствия“, които не биха направили впечатление на редовия зрител, и със сигурност не биха му убягнали. Подобен тип ситуации навеждат на въпроса за критериите за оценяване на даден превод като сполучлив и за отговорността на преводача.

Моят личен критерий като потребител е прост – преведеният текст да не „дразни“. Моята лична отговорност като преводач е не само по чл. 313 от НК по отношение на коректното предаване на съдържанието, но и в адекватното отразяване на текста с оглед спецификата на терминологията или социалния контекст. Именно терминологията в материала предполага предварителна подготовка, да не говорим за т.нар. обща култура, която е минималната база за един преводач. Подготовката за извършване на даден превод е свързана с индивидуална методология на работа, система на търсене и сравняване, а когато се отнася за превод на художествен текст и особено на поезия – и с талант.

Личната продуктивност на преводача, пришпорвана от необходимостта за спазване на срокове, е друг аспект на отговорността и именно тази необходимост поражда и популяризира все по-честото използване на различни видове преводачески софтуер. Тези нови придобивки са особено ценни при текстове с големи обеми.

Ясно е, че новите технологии увеличават КПД-то и все по-голям процент от преводачите се възползват от подобни програми. Това е и основната причина преводаческата професия да се цитира като една от тези, които в недалечно бъдеще вероятно ще изчезнат.

Далеч съм от мисълта, че технологиите не трябва да се развиват в посока улесняване на труда и пестене на време, и все пак едва ли качеството на един „машинен“ превод би могло да бъде идентично с това на направения от човек – не с матрична памет, а с натрупвания от познания, квалификация и опит, и емоции... Да не говорим за невъзможността (според мен) за софтуерно пресъздаване на художествени текстове. Не бих могла да си представя софтуерна симулация на преводи на Шекспирови творби, поставени до несравнимите на Валери Петров например!

ВЕЧЕРИНКА В КОЛИБАТА НА ЧИЧО ТОМ – ЕДНА ГЛАВА,
РАЗЛИЧНИ ПОСЛАНИЯ

The aim of this article is to make a brief comparative analysis of translations of the chapter *An Evening in Uncle Tom's Cabin* in several of the most common Bulgarian versions of Harriet Beecher Stowe's novel. It also traces the modification of the theoretical principles of translation and the development of Bulgarian literary language, as well as the philosophical quests and the ideological influences during the different periods, revealing the reasons for the different messages of the book. Very important part of the chapter is the one that presents the religious gathering at Tom's cabin but just a few of the Bulgarian translators render that motif.

Key words: translation, literature, religion, Uncle Tom's Cabin, Harriet Beecher Stowe

Повече от век и половина след появата му класическият роман срещу робството на Хариет Бийчър Стоу остава силно интригуваща творба, четена в колежи, гимназиални класове и курсове, занимаващи се с литература, история, както и с въпросите на расата и пола. *Чичо-Томовата колиба* (1852) е уникално художествено произведение не само за американската, но и за световната литература, преведено на повече от шестдесет езика. Това не е обикновено повествование за няколко герои, обединени от робската си съдба, а енциклопедия на живота на негрите¹ от средата на XIX в. с описания на природата и негърската религия и бит в цялата им конкретност и специфичен колорит. Появяват се мнения за писателката, че е „разклатила света“, след като тя е първата, създала американски роман с главни действащи лица чернокожи.

Интертекстуалността на книгата допринася тя да остане в световната класика – освен библейските препратки и цитатите на американски и английски поети и класици на словото тук са визирани и цитирани много държавници, политици и доказани в своята област професионалисти. Интелектуално-политическият контекст е в крак с времето си, но той също така се разширява във времето и пространството, поради което звучи актуално и днес. Писателката не спира да изследва факти и събития, свързани с робите, и издава *A Key to Uncle Tom's Cabin* (1853), както и друг роман срещу робството *Dred, A Tale of the Great Dismal Swamp* (1856). За петдесет години творческа дейност тя пише около 40 книги, между които исторически романи, репортажи за пътуването си до Евро-

---

¹ Думата е използвана във всички български преводи на произведението, независимо от геополитически и културни стереотипи. В български контекст думите негър, негърче все още не са натоварени с пейоративно значение, а означават „лице от негроидна раса“, като етимологията на думите негърка и негърче е свързана с тъмния цвят на кожата, т.е. чернокожи (вж. Kreytchova, Stalyanova 2017: 147–156).

па, автобиографични повествования и др. Самият прототип на главния герой – Джосая Хенсън – също издава книга със спомени и случки от необикновения си живот. На български език обаче нито една от тях не е преведена.

Сложната проблематика в *Чичо-Томовата колиба* бива интерпретирана посредством сантименталистки подход, преплетен с реалистическите и романтически моменти на изображение. След първоначалния ентузиазъм около приемането на книгата от XIX и началото на XX в. в САЩ следват по-трезви разсъждения. „*Чичо-Томовата колиба* не е плод на хладно рационално размишление. Книгата е написана темпераментно и с топло писателско чувство“ (Фолкнер 1985: 389). За поколенията през XX в. романът на Стоу зазвучава по различен начин и постепенно започва да се възприема като част от детската класическа литература. Основната причина е появата на много съкратени, преразказани и адаптирани за деца версии. Въпреки това е определяна като „книга без възраст“, която винаги се е посрещала и чела с голям интерес (Станчева 1991: 15). Българската рецепция на преводите на романа не е много по-различна. Основният проблем на преводите от миналия век е, че текстът заживява на българска почва вече класифициран като детски и това спомага за възприемането му, но се пренебрегва близостта с оригинала. За да се преведе такова произведение, се изискват не само дар слово и отлично познаване на езика и бита, но и огромна обща култура, включително твърде задълбочени специфични познания в различни области. Нито един от българските преводи на *Чичо-Томовата колиба* не е лишен от грешки и недостатъци, но непростимо остава посегателството върху текста по времето на *социалистическия реализъм*. А след като са подкопани темелите на оригиналния текст, става изключително лесно да се изманипулира рецепцията на романа.

Хариет Б. Стоу поставя акцент върху колибата – „притежание“ на роба Том – още със заглавието на романа. Тя въвежда главния си герой като „патриарх“ на семейството и на другите роби, които се събират редовно в неговата колиба на домашни богослужения. Разкрива атмосферата в живота на негрите извън трудовото им битие, изобразявайки Том с най-голямата опора в неговия живот – християнската религия, вкоренена в семейната вяра. Четвърта глава заема особено важно място в романа, тъй като колибата се оказва центърът, от който тръгват различните сюжетни линии и който ги държи и притегля отново към себе си. Фактът, че в колибата се провеждат религиозни събрания, е предаден подробно само в първите преводи от XIX в. с описание на начина, по който се събират негрите в дома на Чичо Том, как се подкрепят един друг и се покланят заедно на Създателя². Преводите на романа от XX в., особено издаваните по социалистическо време, не само са съкратили тази най-важна част от главата, а са постигнали иронично отношение към вярата на героите.

---

² В съкратените преводи тази глава или отсъства, като част от нея е „пришита“ към предината, или е поставена в началото на романа и по-скоро е преразказана, отколкото преведена.

Димитър Мутев³, първият преводач на първата част на романа на Стоу само няколко години след написването му и публикувал го на страниците на редактораното от самия него сп. „Български книжици (1858–59), се придържа близо до оригинала. Главата *Вечер в Чичевата Томова Колиба* е представена подробно, като преводачът умело предава мрежата от думи, чрез които се противопоставя материалното – къщата с груби дъски, счупените столове, шръбото гърне – на чистотата на дома, на духовния глад и хармонията в „дивото и страстно“ пеене в края на главата. Затова може да се каже, че Мутевата преводаческа задача е сполучливо решена – текстът става четивен и въздейства на възрожденската аудитория, чието самоосъзнаване става и през „изпитанието на чуждото“. Този превод дори днес, ако изключим остарялата лексика като *напокон, одая, месал* и промените в правописа – краесловните ерове, йотата, ятовата гласна, не създава затруднения при прочит, тъй като предава коректно отделните детайли. Описанията изпъкват със своята плътност пред читателя, картината разкрива всички детайли. Преведени са думите, които, освен че казват, правят нещата да се случат. Само с няколко щриха се явява внушителната негърка с кърпа на глава – съпругата на Том, която „погледва с голямо внимание на разни неща, които цвъртат в тиганчето връз жаравата“ (с. 21) и поднася току-що изпечените питки. Представени са песните, смехът и плачът на събраните за молитва герои.

Опитвайки се да придаде национален дух на цветята около колибата и да ги „присади“ на местна почва, Д. Мутев не превежда буквално имената им, а търси български аналози на *scarlet bignonia, marigolds, four-o'clocks* (букв. бигнонията, циниите, вербените) и ги заменя с широко познатите по онова време „лалета, зенбили и други летни [sic!] растения“ (с. 21). Същият принцип на побългаряване засяга и разните видове *cakes* (царевични питки, кейкове, пайове, кифлички), преведени с „бюреци, млинове, песмети, курабии, баклави“, което води до известна деформация – удължаване на новия текст с обяснения на разните видове тесто, от които се приготвят тези печива: „и прясно, и кисело, и блажно, и постно, и рядко, и гъсто...“ (с. 22). Удължаване има с някои определения: вместо *niggers* – „черни дяволчета“, допълнения: *rolled her eyes with emotion* – „издигна очите си към небето“ (с. 25) и др. Количествено и качествено обедняване при Мутев трудно може да се открие освен няколкото неточности при предаването на отделни думи – *log* с „длъгняста“, *little folks* с „долни хора“, *He was a large* (едър човек), предадено с „дебеличък“, (с. 22), *they never fails* – с „никога не се довършат“, както и пропуснатите пояснения, че децата „търчаха с такъв писък и крясък [като мечки]“, че „старата баба е [с коса] бяла като сняг“ (с. 30).

За устойчивите съчетания са потърсени добри преводни варианти – *took her head of* – „отнесоха ѝ главата“, *buttonhole lower* – „разпетля петелките“ (т.е. понижа с един чин) (с. 27), *fit to split* – „да се пръсна от радост“, *a horn*

³ Димитър Мутев е една от личностите на Българското възраждане, която се съизмерва с европейските стандарти за учен (вж. Пилева 2017).

bug laugh – „мъртвия можеш да разсмееш“ (с. 25), освен няколкото буквални и не толкова сполучливи: *no more than my shoe* – „млин, като кожа“, *this surgical operation* – „хирургическа операция“; *cracked me over de head* – „хласни в главата“. В оригинала е употребена два пъти дума, определяна в речниците като акроним, съкращение или жаргон – *was/being sarcy*, и преведена от Мутев с „разсърдила“ и с „да не се забравям“, което стои по-близо до значението „саркастичен“. Играта на думи обаче, тъй като в оригинала са използвани някои елиптични форми, не е постигната в нито един преводен вариант: *oldest chair – cheers*, *bery pie – bery day – bery nice man*.

Подобен подробен превод на главата предлага изданието от 1898 г. Единствено тук заглавието е преведено с *Вечеринка в колибата на чичо Тома*⁴ и въпреки че „вечер“ включва във второто си значение „тържество, честване, което се провежда по това време“, „вечеринка“ го модифицира, като добавя „танцова забава“ (Съвременен тълковен речник 2000: 79). От определението на Н. Геров за „вечерка“ може да се открие и другата връзка – „кога се съберат вечер някои нейде да работят, да седянкват; седянка“ (Героу 1975: 120). Към събирането на „пъстрата дружина“ (*Motley assemblage*), „благочестивото поучение“, „дивото и неопределено“ пеене, молитвите (с. 32–33) съществува и асоциация с „вечерна“ – молитвата, четена в църква надвечер (пак там, 121). Затова заглавието, преведено по този начин, съдържа потенциала на излизането от трудовото и влизането в празничното битие и говори най-красноречиво какво да очаква читателят.

В този анонимен превод обаче няма подробности за цветята – споменати са само „рози и цветя“, както и „едногодишни ясноцветни растения“, а *cakes* са преведени с „галети царевични“, „пастети и пудинги“; *little folks* става „древни хора“; Том – с „висок ръст и широки гърди“ (с. 26); *you neggers* тук липсват. *Lovely brown* става с „великолепен кафяв цвят“. Думите на Джордж *Now for the cake* са преведени с „Да атакуваме галетата“, но когато отчупва парчета на малките негърчета, е изпуснато, че им ги подхвърля. За фразеологизмите са намерени добри преводни решения: *Make a hornbug laugh* – „бихте разсмели и един мъртвец“, *he sartin would kill her* – „задави от смях“, *cracked me over de head* – „разбие главата“, *fairy took her head of* – „ще ѝ се пръсне главата“, *buttonhole lower* – „няма да ви го оставя така“, а *sarcy* – „бях се забравила“ и „нахалство“, което се вписва в контекста. *Plastered with molasses* става „умазани от ястието“, *aggravating young* са преведени с „дяволи“, а „чешма“ (в превод на *spring*) не звучи много на място. Като цяло за този превод може да се каже, че е подобрил някои пропуски на Мутев, но се срещат и недотам обмислени решения. Най-важното за него остава, че е пълен и предава цялата глава с всички детайли и диалози, вкл. религиозните песни накрая, като единственият пропуск е, че вместо два последователни химна съдържа само единия от оригинала.

⁴ Преводът на руски от 1857 г. е *Вечеринка в хижиня дяди Тома*, публикуван като приложение от т. 12 на списание „Руский вестник“ с редактор М. Катков. За влиянията на този превод върху българските вж. Пилева 2018: 130–134.

При преработката на главата от Мавров и Палашев (1911) на основата на посочения превод от 1898 г.⁵ вече са спестени част от основните композиционни моменти. Някои диалози са съкратени, а молитвеното събрание е предадено само в три абзаца и без диалозите, но е запазено, че „Том се ползваше пред своите другари с влиянието на патриарх“ (с. 27). От описанията на градината остават „рози и цветя“ (с. 21), *cakes* стават „баници и сладкиши“; „господарите“ са вече „стопани“, обръщението *little folks* – „дечурлига“, Том остава с „висок ръст и широки гърди“ (с. 22); *you neggers* тук също липсват. *Lovely brown* е „зачервила“; *violently cheered* е преведено с „радостни викове“, а думите и действията на Джордж, след като вижда изпечения сладкиш: „Напред!“ и след отчупването на „един голям къс“ от баницата са спестени. Фразеологизмът *Make a hornbug laugh* е останал – „бихте разсмели и един мъртвец“, а *a fairly took her head off* е станал „ще се пръсне главата ѝ“. *Aggravating young* са „немирници“, а „чешма“-та продължава своето съществуване и в тази преработка. В това издание липсват абзаците за *the barn-yard*, *General Knox* и последната част, за финализирането на продажбата на робите Том и детето на Елиза в дома на Шелби.

За превода от 1946 г. на Св. Славчев, който, въпреки че е съкратен, може да се каже, че става сполучлив в много отношения, вероятно и благодарение на редакцията на Ангел Каралийчев – майстор на детските приказки. Поетичният образен език личи още от началото на главата *Вечер в Чичовата Томова колиба* с описанието на „къщичката“ и „градинката“ и звучи съвсем естествено и непринудено. Употребата на сегашно време за дейността на леля Хлоя поставя малките читатели на сцената на случващото се и предизвиква сетивни възприятия: „Вие можете да я видите пред печката, като пържи нещо с голямо внимание. Пърженото мирише твърде хубаво“, сладкишите се „топят в устата“ (с. 25) и въпреки че част от главата не е преведена, най-важните моменти от нея са запазени и пресъздават оригиналната атмосфера. За събранието не е уточнено, че е молитвено, но е преразказано в синтезиран вид: „Те се събираха тук всяка неделя, за да си разказват дребни неща, случили се през седмицата в къщи и околността. След това всички започваха да пеят, нещо, което правеха с голямо удоволствие. Пееха обикновено песни, които всички знаеха – черковни псалми, или пък песни, запомнени от проповедите на пътуващите мисионери. По общо желание Джордж прочете последните глави от откровението и беше често прекъсван от възклицания като „Внимавайте!“, „Чуйте това!“, „Всичко това скоро ще се слу-

---

⁵ Преводът на К.С., издаден през 1919 и преиздаден през 1931 г., също е преработка на този от 1898 г., без обаче да е посочено, като вероятно са взети под внимание някои подобрения на Мавров и Палашев. Идентичен текст на главата се появява и в „превода“ на Вл. Рангелов през 1937 г. със същото заглавие, същите абзаца и имена на героите. Забелязват се само няколко разлики в лексиката. Друг превод-компиляция е този на Б. Вечеров от 1937 и преиздаден през 1992 г., където предговорът е напълно идентичен с този на Мавров и Палашев, но в текста личи известна редакция на лексикално ниво, а илюстрациите са в непроменен вид.

чи!“ . Не са цитирани текстовете на химните, песните и това, което чете Джордж, но този превод има свой специфичен облик, отличаващ се от предходните.

През 1949 година се появява превод на М. Марчевски от руски. Той всъщност проправя пътя за следващия на Анна Каменова, като при по-внимателно изследване се вижда, че нейният превод представлява една на моменти сполучлива, в други – не толкова, редакция на неговия. Преводът на главата *Вечер в колибата на чичо Том* на места не звучи гладко, има доста тавтологии („И наистина, тя действително“, с. 23), не е преодоляно изцяло руското влияние и в лексиката, и в словореда. При Марчевски за първи път имената на растенията се доближават максимално до оригинала – петунии, хризантеми, бегонии⁶, теменужки и малини. Видовете баници според неговия превод са „бюречета, пирошки, банички“, като се появява и някакъв „салам“ и отново „пастет“. *No more than my shoe* става „прилича на моята обувка“, *smoking batter-cakes* – „димящата баница“, *Now for the cake* – „Хайде сега на баницата“; *spring* тук е „реката“; *molas* – „маджун“; „стаята се напълни с пъстра тълпа“ (твърде пренебрежително), „Апокалипсиса“ с бележка под линия е обяснен като „част от евангелието [sic!], в която се разказва за непонятни и страшни пророчества“. Въпреки че включва абзаците за „молитвата“, Бог и Библията са с малки букви – вече явно наложено като правило от цензурата. Но абзацът за Том като патриарх тук е съкратен, а описанията на религиозното събрание – редуцирани. Църковните песни са преведени буквално, но не са богословски издържани, както и бележките към тях. Все пак това остава най-подробният превод от ХХ в.

Така се появяват преводи, отказали да бъдат коректни към оригинала. В периода на засилваща се политизация книгата на Стоу се натоварва с функцията да предизвика отрицателно отношение и непримиримост към „западния насилник и потисник“ и се използва предимно за идейно-нравствено и класово възпитание на подрастващите⁷. Социалистическият превод на *Чичо Томовата колиба*, направен от Анна Каменова⁸ (или по-точно преработен, както вече ста-

⁶ *Bignonia* става по звуково сходство „бегония“ (стайно капризно растение), но така изкривява оригинала.

⁷ Една от основните цели в 45-годишната партийна политика, неподминала литературата, е да се изтръгнат християнските корени на българите – нещо, което не се случва дори по време на петвековното османско робство. Така комунистическата идеология деформира до голяма степен литературния процес, намесвайки се фатално в хода му, като старателно прикрива религиозните аспекти в книгите.

⁸Известна като последната българска аристократка, благородница във времето на диктатурата, Анна Каменова (псевдоним на Анна Михайлова-Стайнова) се вписва по невероятен начин в литературния и културен живот между войните – тя работи в българската секция на ПЕН клуба, владее няколко чужди езика, превежда, сътрудничи на периодични издания. В светоусещането на творбите ѝ се таи нещо „йовковско като отношение на българина към другите етноси и вероизповедания“ (Зографова 2006: 163). Каменова е автор с уравновесен и трезв поглед върху българската култура, но тя става „типичен продукт на културните възгледи, доминиращи във времето между двете световни войни“ (Кирова 2009: 356), а след 09. IX.1944 г. – и на социалистическите.

на дума), е най-тиражируваният и познат на съвременната четяща аудитория. Но преводачката поставя романа на Стоу в съвсем друг контекст, различен от този, в който е написан. От съвременна гледна точка този превод не може да изпълни функциите си, да бъде жизнеспособен и пълноценен, независимо че има повечето предпоставки. Пренебрегнатите детайли от битието на героите, тясно свързано с опората им във вярата, лишават посланието на книгата от най-съществената му функция – да предизвика коренна промяна на накарняващите човешкото достойнство взаимоотношения. Загубили са се дори красотата на поетичния образен език на авторката, алегоричните внушения, сравнения и библейски метафори, въпреки че в творчеството на самата преводачка не се долавя липса на художественост, лиричност и дори религиозни мотиви⁹. Надделява склонността към нормализация на типичните Стоунови описания за духовността на героите. Всяка от необоснованите в т.нар. „век на превода“ рационализации, допълнени от съкращаване на изречения и замяна на едни части на речта с други, деформират, изличават, осакатяват оригиналния текст⁹.

В симптоматичната четвърта глава в превода на Анна Каменова¹⁰ личи в най-голяма степен отдалечаването от оригинала *with anxious interest* – „напрегнато“; *lovely brown* – „зачервява се“; *throwing it at them* – „им подаде“ (известен опит за извисяване на езика); а при *said the trader, getting up* – „каза търговецът и стана“ (с. 30) има нарушаване на едновременността на действието. В нейния превод има и изясняване на растенията: *multiflora rose* – „пълзящи рози“, докато всъщност това е обикновен трендафил (шипка), *bignonia* става „бегония“, с което повтаря грешката в превода на Марчевски няколко години по-рано; появяват се незнайно откъде „ружи“ и „невени“ и всичко това изкривява представата за бедната, но спретната градинка на леля Клоу. Гостбите ѝ също са преименувани – *a cake* става „торта“, от която необяснимо как Джордж чупи големи парчета; *tea rusks* стават претенциозни „чаени бисквити“, вместо сухари; появяват се баници, пирожки, бюречета, палачинки; *turban*-а става „боне“. Удължаване има при някои фрази – тук *little folks* е преведено с „младите палавници“, *niggers* – с „чернокожи такива“, *cabin of the man* – с „колибата на работника“, *best hand* – с „най-добрия работник“.

⁹ Каменова засяга религиозния живот и духовните потребности в своето творчество, без обаче да вземе лично отношение към тях. Дори тя има склонност да преценява религиозните явления и факти, като отнася положителното ценностно към православната вяра на нашия народ с нейните традиции, църковни литии, чудотворни икони, аязма и т.н. Особено художествени са описанията ѝ на службите и църковните шествия в манастирите (възможно е и това да е една от причините да не е пресъздавала всички характерни за протестантската вяра особености в превода на *Чичо Томовата колиба* с песните, молитвите, другите традиции).

¹⁰ В първа глава напр. се открива превод на *dining parlor* със „столова“, която в следващото изречение става „стая“. Употребата на тази дума, означаваща „място за обществено хранене на достъпни цени“, намира своето обяснение, ако се направи сравнение с превода на М. Марчевски, където също е употребено „столова“.

Качествено обедняване се е получило при превода на *frizzling items in a stew-pan* – „пържи в тигана“ (вместо образното „цвъртят на жаравата“ на Мутев); *activity of the griddle department* – „дейността на тигана“; *displaying cups and saucers of a decidedly brilliant pattern* – „мъдреха цветни чаши“; *crack over the head* – „пребие за неговата дързост“. Освен количественото обедняване на структурно ниво, което води до деструкция на подтекстовите означаващи мрежи, на лексикално и синтактично ниво също има сериозни пропуски – *африканските черти* от описанието на Том, няколко изречения от речта на леля Клоу за причината да поканят м-р Джордж, и най-вече в частта, където се казва „да не забравяме, че всяко благо ни се дава“. Устойчивите съчетания при Каменова звучат все по-неубедително: *the very bone and the centre of her soul* – „по призвание“; *let me alone with that* – „затова ме бива“; *take ye down a buttonhole lower* – „ще ви дам да се разберете“.

Не по-различно е положението в останалите глави от превода на Анна Каменова. В тях се появяват и термини като маси, потиснати класи и т.н., съвсем нетипични за времето на написване на книгата. Нарушен е ритъмът, който трансформира и модуса на означаване. В социалистическия превод не се отчита, че авторката осмисля чрез библейската образност проблема за робството и че цялата символика в книгата копира библейската. По този начин се е получил един твърде далечен от оригинала, заличаващ много от смислите превод, ако не и различен роман с герои, оголени изотвътре, лишени от радостта и опората им във вярата, както и от типичната им речева характеристика. Чуждото бива замаскирано и Том става обикновен работник, символ на класовата борба, като му е отнето положението на „патриарх в религиозните дела“. Така не могат да се открият следи от изначалната философия на книгата. Безапелационното отнемане на религиозното съдържание, пренареждането и манипулирането на текста с оглед на политическите ситуации носят огромна вреда на рецепцията му, както и умишленото избягване на публикации и монографии за цялостното творчество на Хариет Стоу. Изпусната е и 45. глава *Concluding Remarks* с думите за мисията на християнската църква като стожер на вечния закон и анализите на Хариет Б. Стоу, съдържащи много културни алузии.

Този кратък преглед на главата в няколко преводни варианта нагледно показва както някои от пропуските и несполуките, така и положителните решения в опита да се предаде на български език този световноизвестен роман в цялата му пълнота, колорит и автентичност. Ако се проследи как се е изменяло възприятието на преводния текст в зависимост от променящата се политическа ситуация, може да се открие преминаването му от християнски в първото половинвековно битие на книгата, през социологизма на двадесетте години на миналия век към социалистическия реализъм в тоталитарно време, като големите теории на ХХ в. не могат се да се освободят от идеологическия контрол.

При по-цялостна оценка и съпоставка на различните преводи се разграничават и вземат под внимание както актуалната, така и историческата стойност

на превода, неговата роля за общото представяне на оригинала чрез средствата на съответния приемащ език, случаите на влияние на един превод от друг. Трябва да се отчете качеството на българските преводи на *Чичо Томовата колиба*, в частност на IV глава, и фактът, че най-точните и подробни преводи са с огромна времева дистанция от настоящето, а колкото по-близки до него се оказват, толкова по-съкратени и осакатени стават¹¹. Всъщност само няколко от по-пълните от тях са собствени – този на Димитър Мутев, на анонимния преводач от 1898 г., на Светослав Славчев, на Марко Марчевски. Всички останали представляват някакъв вид преработка или компилация. В периода на издателската експанзия след Промените не се появи нов цялостен превод на романа, но едва когато се приеме, че има нужда да бъдат запълнени системно белите петна в преводната литература, ще има вероятност да се предаде качествено такъв многопластов текст на български език.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Геров 1975:** Геров, Н. *Речник на българския език. А–Д*. Фототипно издание. София: Български писател, 1975.
- Еърхарт 2006:** Еърхарт, Х. *Религиозните традиции по света*. София: Изток–Запад, 2006.
- Зографова 2006:** Зографова, К. *Многоликата българка. Забележителни жени от Възраждането до наши дни*. София: Изток–Запад, 2006.
- Кирова 2009:** Кирова, М. *Романът на Анна Каменова „Харитиният грях“ и греховете на литературната критика*. – В: *Неслученият канон* (съст. М. Кирова). София: Алтера, 2009.
- Пилева 2010:** Пилева, М. „За преводите на Чичо Томовата колиба.“ – *Литературен вестник*, №5, 2010.
- Пилева 2013:** Пилева, М. „Предговори, послеслови и рецепция на Чичо Томовата колиба.“ – *Литературна мисъл*, №1–2, 2013 (LVII), 105–121.
- Пилева 2017:** Пилева, М. „Оригинал, посредник и първи български превод на Чичева Томова колиба.“ – В: *Елена и Димитър Мутеви: ранните пътища на българската модерност*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2017, 177–193.
- Пилева 2018:** Пилева, М. *Бунт, надежда, изкупление: Англоезичните преводи от българския XIX в.* София: Кралица „Маб“, 2018.
- Станчева 1991:** Станчева, К. „Чичо Томовата колиба в България.“ – *Икар*, № 4, 1991.
- Стоу 1858–59:** Стоу, Г. Б. *Чичева Томова колиба или Живот на Негритяните в неволническите държави на Америка* (прев. Д. Мутев). – *Български книжици*, Цариград, 1858–59 (год. 1, 2), № 1–36.
- Стоу 1898:** Стоу, Х. Б. *Чичовата Томова колиба или Животът на негрите в Америка*. София: Ив. Г. Говедаров и сие, 1898.

---

¹¹ И заглавието на главата, и първите няколко изречения при Каменова копират структурата на тези при Марчевски. Вижда се минимална редакция от нейна страна, но са повторени и редица неточни изрази.

- Стоу 1919:** Стоу, Х. Б. *Чичо Томовата колиба* (прев. К. С.). София: Стоян Атанасов, 1919.
- Стоу 1911:** Стоу, Х. Б. *Чичовата Томова колиба* (прераб. и стъкмиха за юноши Д. Мавров, Г. Палашев). София: Картинна галерия, 1911.
- Стоу 1937:** Стоу, Х. Б. *Чичо Томовата колиба* (прев. Вл. Рангелов). София: Д. Маджаров, 1937.
- Стоу 1946:** Стоу, Х. Б. *Чичовата Томова колиба* (прев. Св. Славчев, под ред. на Ангел Каралийчев). София: Четиво, 1946.
- Стоу 1949:** Стоу, Х. Б. *Чичовата Томова колиба* (прев. от рус. М. Марчевски). София: Народна младеж, 1949.
- Стоу 1985:** Стоу, Х. Б. *Чичо Томовата колиба* (прев. Анна Каменова). София: Народна младеж, 1985.
- Стоу 1992:** Стоу, Х. Б. *Чичо Томовата колиба* (прев. Б. Вечеров). София: Прозорец, 1992 (второ издание).
- Съвременен тълковен речник 2000:** *Съвременен тълковен речник на българския език с приложения*. Трето издание. В. Търново: Gaberoff, 2000.
- Филипов 2004:** Филипов, В. *Проникване на английската и американската книжнина в България през Възраждането*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2004.
- Фолкнер 1985:** Фолкнер, У. *Статъи, речи, интервю, писъма*. Москва: Радуга, 1985.
- Allen 2009:** Allen, W. *Rethinking Uncle Tom: The Political Philosophy of Harriet Beecher Stowe*. Plymouth: Lexington Books, 2009.
- Ammons 2000:** Ammons, E. (ed.). *Approaches to Teaching Stowe's Uncle Tom's Cabin*. New York: Modern Language Association of America, 2000.
- Ammons 1980:** Ammons, E. *Critical Essays on Harriet Beecher Stowe*. Boston, Massachusetts: G. K. and Co., 1980.
- Kreytchova 2017:** Kreytchova, E., N. Stalyanova. *The power of public speech*. Sofia: Парадигма, 2017.
- Stowe 1995:** Stowe, H. B. *Uncle Tom's Cabin or Life Among the Lowly*. New York: Barnes and Noble books, 1995.

СТАНДАРТ ЗА ОФОРМЯНЕ НА ТЕКСТОВЕ

Научните статии да не превишават 10 стандартни страници, не повече от 27 000 знака.

Шрифт на основния текст: Times New Roman; 12 pt, Single.

Заглавието се записва с големи букви, разположени по средата (Times New Roman; 12 pt., Bold), а под него с малки букви без съкращения – името и фамилията на автора (Times New Roman; 12 pt., Bold).

В началото на статията се представя кратка **анотация** за проблематиката на работата на английски език (не повече от 6 реда). След нея на отделен ред се посочват ключовите думи на английски. Големината на шрифта за анотацията и ключовите думи – 10 pt.

Цитирането на източниците в текста (фамилия на автора, година на изданието, двоеточие, страница) се дава в кръгли скоби, например (Караулов 1999: 43). Ако е сборник, се дава фамилията на редактора и годината на изданието и страницата, напр. (Димитрова, ред. 1998: 56).

Бележките към текста се събират в края преди библиографията.

Библиографията се дава в края на статията. Авторите се подреждат без номериране по азбучен ред. Оформянето става по следния начин: фамилия на автора (ако е сборник – фамилия на редактора), година на издаване (и двете в **Bold**), двоеточие, инициали и фамилия на автора, заглавие на текста (*Italic*), място на издаване, издателство и година. Ако е цитирана статия, заглавието се дава в Normal, след него се пишат две наклонени черти и след тях се дават заглавието на списанието или книгата (*Italic*), мястото на издаване, след което се посочват страниците на статията. Ако е вестник, се слагат две наклонени черти и се дава заглавието, годината, броят (пише се №), датата, страниците. При повече публикации от един автор в една и съща година след годината се слагат букви a, b, c. При електронните източници първо се посочва годината на публикуване, след това датата на излизане в сайта, като сайтът се посочва в ъглови скоби.

БИБЛИОГРАФИЯ

Караулов 1999: Караулов, Ю. Н. *Активная грамматика и ассоциативно-вербальная сеть*. Москва: ИРЯ РАН, 1999.

Димитрова, ред. 1998: *Езиково съзнание*. Под ред. Ст. Димитрова. София: Наука и изкуство, 1998.

Станкова, Харлакова 1991: Stankova, E., I. Harlacova. *Elglilh idioms*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1991.

Шепърд 1998: Sheppard. L. *Father Involvement Shows Positive Outcomes*. 13 April, 1998. University of Illinios at Urbana-Champaign. 29 July, 1999.

Карагъзова 1998: Карагъзова. Сн. Езикът на рекламата. В: *Езиково съзнание*. Под ред. Ст. Димитрова. София: Наука и изкуство, 1998, 289–315.
<http://www.urbanext.uiuc.edu/news/news980413g.html>.